

Bonus Nuntium

A Koszta József Múzeum tudományos, muzeológiai, művészeti és művelődési online folyóirata

2025/1-2. szám

TUDOMÁNY

MŰVÉSZET

MUZEOLÓGIA

MŰVELŐDÉS

WWW.BONUSNUNTUM.HU

Bonus Nuntium

TUDOMÁNYOS, MUZEOLÓGIAI, MŰVÉSZETI ÉS MŰVELŐDÉSI ONLINE FOLYÓIRAT

Megjelenik online, évente minimum két alkalommal.

ISSN 2676-8933 Online

www.bonusnuntium.hu

Felelős kiadó

A Koszta József Múzeum igazgatója

Főszerkesztő

Irsai Farkas László

Szerkesztőségi titkár:

dr. Kádár Zoltán

Szerkesztő bizottság:

dr. Gruber László, dr. Miklós Péter, dr. Mód László, dr. Nátyi Róbert,
Irsai Farkas László, Tánczos Roland

Szerkesztőség:

Koszta József Múzeum

6600 Szentes, Kossuth tér 1.

E-mail cím: folyoirat@kosztamuzeum.hu

Telefonszám: +36 63 312 352

Kiadja:

Koszta József Múzeum (Szentes, Kossuth Tér 1)

TARTALOMJEGYZÉK

HERGOTT RÁCZ RITA: An everyday object or an amulet? - A re-evaluation of the function of some finds in female costume from the Carpathian Basin from 6th century AD.4

HERGOTT-RÁCZ RITA: S-shaped brooches from the Lombard age from the Middle Danube, Part II (6th c. AD)31

IRSAI FARKAS LÁSZLÓ: Kolozsvár „kincsei” – Az észak-erdélyi település művelődéstörténete a 13. századtól a második világháborúig72

Dr. MÓD LÁSZLÓ: A szentesi görögkeleti közösség tagolódása és belső kapcsolatrendszere.....105

PÁLINKÁS GÁBOR: Kortárs múzeumi diskurzusok egy háborúellenes kiállításról117

SZABÓ DÁNIEL: A Csongrád Vármegyei Múzeum története 1918-1944 – Az I. világháború lezárásától a II. világháborús front megérkezéséig - Részeredmények ismertetése II.....166

Dr. UDVARVÖLGYI ZSOLT: A megelevenedő múlt nyomában: Kovács István Falumúzeum, Székkutas.....190

Rita Hergott-Rácz

PhD-student. University of Szeged Faculty of Humanities and Social Sciences, Doctoral School of History.

Rita Hergott-Rácz¹

An everyday object or an amulet? -

A re-evaluation of the function of some finds in female costume from the Carpathian Basin from 6th century AD.

In the 6th century AD, the former province of Pannonia was one of the last stations of the Lombards, a Germanic people who had a major influence on the political, economic and ethnic landscape of early medieval Europe. From the end of the 5th century AD onwards, Lombards burial grounds can be found in northern Lower Austria and the Moravian Basin, and around the first third of the 6th century AD they extended their kingdom to the former Roman province.² In a broader context, the row cemeteries attributed to the Lombards in the Central Danube Basin, which were opened at the end of the 5th and beginning of the 6th century AD, were located on the eastern side of the Merovingian culture in Western Europe. The latter refers to the common spiritual and material culture of the peoples of the former Roman Empire, divided into different Germanic kingdoms, between the 5th and 7th centuries AD. Similar or identical cultural characteristics also manifest themselves in a shared world of religion and beliefs, including not only the relevant artefacts but also the burial rites.³ To the east of the Lombards' kingdom in Transdanubia, the Byzantine-influenced Gepid territory, which formed the periphery of the Merovingian circle, extended as far as Transylvania.⁴

¹ The original Hungarian version of the study was published in the 2023/3 issue of *Bonus Nuntium* (pp. 5–29).

² Their history is summarised in the literature below, among others: Bóna 1971, 45–74; Jarnut 1982; Bóna 1993, 102–115; Pohl 1994, 375–405; Pohl 2008, 1–12; Bóna 2009, 169–178; Galamb 2012, 9–50.

³ Vida 2018, 19–20. First name of the culture group: Brenner 1912, 253–346.

⁴ Werner referred to the Lombard settlement area of the Central Danube Basin as the eastern part of Merovingian row cemeteries together with the Thuringians of central Germany (Werner 1962, 91).

The archaeological study of the religion and beliefs of the period is difficult at this time. Although some written sources may help to understand certain aspects of the 'pagan' Germanic belief system,⁵ no finds from the period have been found that are specifically related to religion. However, this religion and belief system is expressed in their funerary customs: a significant part of the Lombards in Pannonia and the first few generations in Italy also held on to their ancient beliefs, which were expressed in the practice of pagan customs such as rich afterlife offerings, food and drink offerings.⁶ This world of beliefs may be reflected in the objects found in burials, i.e. amulets, which are endowed with various protective and trouble-averting functions.

An amulet is any object made of organic or inorganic material, or an item of clothing, which is worn, carried or kept in some way near the body for magical or religious reasons: to cure illness, to bring good luck, to provide general protection or to ward off danger. Their use is almost universal and has been common since the beginning of civilisation.⁷ Amulets were most often buried with children and women, as they were the ones most in need of protection in their mundane and afterlife.

Early medieval amulets have an extensive literature in both Hungarian and international research.⁸ In the Lombard period and in the western part of the Merovingian culture, one of the main "collecting points" for these apotropaic types of objects was a distinctive element of female dress: the so-called belt-loop, which can be associated with the wearing of the new clothing, the "tunic" (*tunica*), which became widespread in Europe in the 5th century AD. At the beginning of the Merovingian period, the western Germanic peoples abandoned the "peplum" (*peplos*), a costume with a two-shouldered closure, in favour of the Mediterranean-style tunic. Unlike the peplos, the tunic's sewn construction no longer required brooches for closure at the shoulders. As a result, these brooches were repurposed, shifting to the lower half of the body, where they served both ornamental and practical functions. Positioned along the textile or leather straps hanging from the waist belt, these elements are known as belt-loops.⁹

Objects associated with the belt can generally be grouped into the following categories: tools (such as knives, antler combs, iron scissors, tweezers), jewellery (such as precious or semi-

⁵ Description of written resources: Kiss 2016, 161–163.

⁶ Vida 2016, 98.

⁷ Freire-Marreco 1908, 392; Tharne 1973, 268–269.

⁸ Female amulets in the Merovingian period, with a general overview: Arends 1978; Dübner-Manthey 1987; Dübner-Manthey 1990. Lombards: Rácz 2017, 61–84; Rácz 2019, 119–126. Gepids: Haraszti 2011; Kiss 2016, 161–170; Kiss 2019, 369–407.

⁹ Clauss 1989, 491–603; Martin 1994, 541–582; Martin 1995, 629–681; Martin 1997, 349–371.

precious beads, silver clasps) and amulets. Some semi-precious stones, such as rock crystal or amber, some bone or antler objects, or so-called 'old' artefacts (*Altstücke*) collected from an earlier period (e.g. Celtic or Roman jewellery) might be treated as amulets.¹⁰ Some theories propose that Merovingian women could have regarded any object as an amulet if they believed it possessed magical properties.¹¹ The composition of these assemblages varied regionally and temporally, and within certain cemeteries, personalized variations can be observed, reflecting the individual preferences and beliefs of the wearer.¹²

A key objective of archaeological interpretation is to contextualize and analyze these objects, considering factors such as their production, life cycle, cultural interactions, and the intentions behind their use and deposition. In this study, I aim to determine the function of two types of objects found on female belt-loops that have remained unidentified or under-researched in Hungarian scholarship.

1. Convex Bronze Plate (Mödling Grave 2)

The cemetery of Mödling, located south of the Danube in Lower Austria, near Vienna, has been recognized as a Lombard site since the early 20th century. The discovery of an armored male grave in 1907 first brought attention to the site.¹³ In 1977, Peter Stadler excavated an additional four undisturbed burials, forming an isolated group, which he subsequently published in 1979.¹⁴

Grave 2 contained the undisturbed remains of a 30-year-old female. The burial pit, measuring 320 cm in depth, 270 cm in length and 140 cm in width, was oriented W-E and has a rectangular shape with rounded corners and a bank along both long sides. The skeleton was found in a supine position, interred in a log coffin. The skeletal remains and associated grave goods were found in situ. Given the quantity and quality of the artifacts, Grave 2 can be classified as a richly furnished burial. On the upper and lower part of the chest, on the right side of the vertebrae, there was a disc-shaped brooch with inlays (so-called *Vielitz type C*¹⁵). The excavators recovered 12 glass beads from the chest area and the right upper arm and a bronze ring from the necklace. On the right pelvic bone was a massive, oval-ringed silver buckle with a shield-shaped thorn, which had three drop-shaped belt buckles with semicircular notches on the both sides, the latter being used to attach the leather strap to the buckle. On the outer left

¹⁰ Rácz 2017, 61–84; Rácz 2019, 119–126.

¹¹ Dübner-Manthey 1990, 68.

¹² Losert – Pleterski 2003, 233–234.

¹³ Dated to Roman period: Münsterberg 1908, 41, Abb. 1–2.

¹⁴ Stadler 1979, 31–47.

¹⁵ Vielitz 2003, 243, Abb. 107. 1137.

side of the pelvis were artefacts from the former left girdle or purse, including an iron hook and three iron knives. The two-sided antler comb on the inner side of the left thigh may have been connected to this girdle. In this context, the pair of gilded silver bow brooch (the so-called *Montale-Weimar* type¹⁶) was located between the two thighs, in the upper third of the right femur. The brooches, one under the other, lay with their head plates facing towards the end of the pit. An irregularly shaped amber bead and a disc-shaped opaque white glass bead, once found in the knees, may have hung at the end of the central belt-loop. Another artefact of unknown function, a heavily corroded bronze plate, 4.3-4.7 cm in diameter, round, convex, fragmentary, heavily corroded, was also found among the knees [Table 1: 1, 2].¹⁷

The convex bronze plate can be considered a unique object type, unknown so far in the Lombard settlement area of the Central Danube Basin. Its analogy is known from the Lombard (?) period, from the Merovingian context from the Czech Basin, from the cemetery Čelákovice–Záluží grave 17/XII (Czech Republic). A fragmentary round bronze plate with rim was found near the left femur of the skeleton of unknown sex.¹⁸ Another example of this type of find is known from the Carpathian Basin, from the territory of the former Gepidic Kingdom from Magyarcsanád–Bökény grave 12 (e). The grave contained a skeleton identified as a female. In the centre of the pelvis, on the last vertebra, lay an oval-shaped bronze plate, 5.7x5.2 cm in diameter, 1 cm high, with a high curved rim and a small bulge on one side. The inner side is corroded with a piece of fabric, folded in several layers, about 1 cm².¹⁹ The remains of an adult female were found in grave VII/21 of the Szolnok–Zagyva part, Alcsi (Gepidic) cemetery. Near the knees, between the lower leg bones, there was also a bronze plate with a bent rim, 4.6 cm in diameter [Table 1: 6–8].²⁰

The function of similar objects in the Merovingian culture is interpreted in two ways:

Margit Nagy identified the object in the Magyarcsanád cemetery as an amulet capsule.²¹ The wearing of disc-shaped amulet capsules crafted from various materials—including metal or organic substances with metal ornamentation—can be traced back to late antique Byzantine traditions. During the early Middle Ages, women from the northern Caucasus to the Rhine and Castile wore such capsules either at the waist or around the neck and chest. The early medieval

¹⁶ Werner 1962, 69, 169, Fundliste 4:5; Haseloff 1981, 638–643; Bierbrauer 1993, 122; Nagy 2007, 62.

¹⁷ For a description of the grave, see Stadler 1979, 34–35, Abb. 3–5.

¹⁸ Svoboda 1965, 285, Taf. XC. 5.

¹⁹ Nagy 2005b, 100.

²⁰ Cseh 2005, 25.

²¹ Nagy 2005b, 113.

custom of suspending capsules from the belt emerged alongside the practice of wearing belt-loops.²² These capsules typically contained objects believed to possess magical properties or secondary relics associated with saints, such as dust, earth, lamp oil, candle wax, plant fragments, or textile remnants.²³ Among the Gepids, the amulet capsules that can actually be reconstructed (e.g. Szentes–Nagyhegy grave 84,²⁴ Mezőbánd graves XII and XXXIV²⁵) were worn on the belt-loops. Most of these objects likely gained popularity during the Early Avar period, particularly among surviving Gepid populations. Tivadar Vida proposed that the increased presence of capsules in this period can be attributed to the close interactions between the Avars and both Mediterranean and Frankish-Alamanic regions, from which they may have adopted this artifact type.²⁶

Based on its form, material, placement (pelvic region), the sex of the deceased (female), and the presence of corroded, folded textile remains, Margit Nagy classified the Magyarcsanak find within the group of amulet capsules, specifically among the disc-shaped specimens of Vida's typology (Group II B). The bronze plate likely constituted the lower part of the capsule.²⁷ László Haraszti²⁸ and Attila P. Kiss²⁹ similarly identified this object type as an amulet capsule in their respective studies. The distribution map compiled by Tivadar Vida indicates that these disc-shaped capsules were widespread across Ostrogothic and Visigothic territories, from the Dalmatian coast to Castile.³⁰

However, one argument against their interpretation as amulet capsules is that these objects consistently feature a metal front and back, a suspension loop or hole, and a closure mechanism.³¹ Although some examples may lack a backplate—potentially made from an organic material—the repeated absence of suspension and/or locking features raises questions about prior classifications. Comparable bent-rim bronze plates are more frequently found in Merovingian row cemeteries along the Upper Danube and in the Rhineland [Figure 1].³² Hans Losert, in his analysis of the Altenerding cemetery, categorized these artifacts as late antique,

²² Vida 1995, 257–258.

²³ Vida 2004, 238.

²⁴ Csallány 1941, 127–161; Csallány 1961, 59–64; Bóna 1974, 76; Gallina 1999, 101–103; Magnus 2007, 186; Bollók 2017, 434.

²⁵ Kovács 1913, 298–314; Csallány 1961, 17–19; Vida 1995, 237–238, Abb. 12.

²⁶ Vida 1995, 260.

²⁷ Vida 1995, 223; Nagy 2005b, 113.

²⁸ Haraszti 2011, 31–33.

²⁹ Kiss 2019, 390, Fig. 10.

³⁰ Vida 1995, 277, Abb. 35; Nagy 2005b, 113.

³¹ Vida 1995, 222–223.

³² Losert – Pleterski 2003, 248–249, Verbreitungskarte 22.

beauty-related personal objects, akin to combs, tweezers, or scissors. These small bronze plates were originally used for mixing or preparing powder, make-up or ointment, a function supported by the presence of a small bronze spatula in the Straubing grave 70a find.³³

Despite their functional similarities to amulet capsules, such objects—along with other personal items—were typically suspended from a belt-loop or stored in a bag attached to the lower body.³⁴ The plates are rarely documented as being worn on the middle belt-strap, though this practice is known from Mödling grave 2. Such variations likely reflect regional costume differences rather than fundamental changes in the function or wearing style of these objects. In the absence of a metal front or backplate, the bronze plate may have been stored in a pouch and used as a utensil or small metal vessel

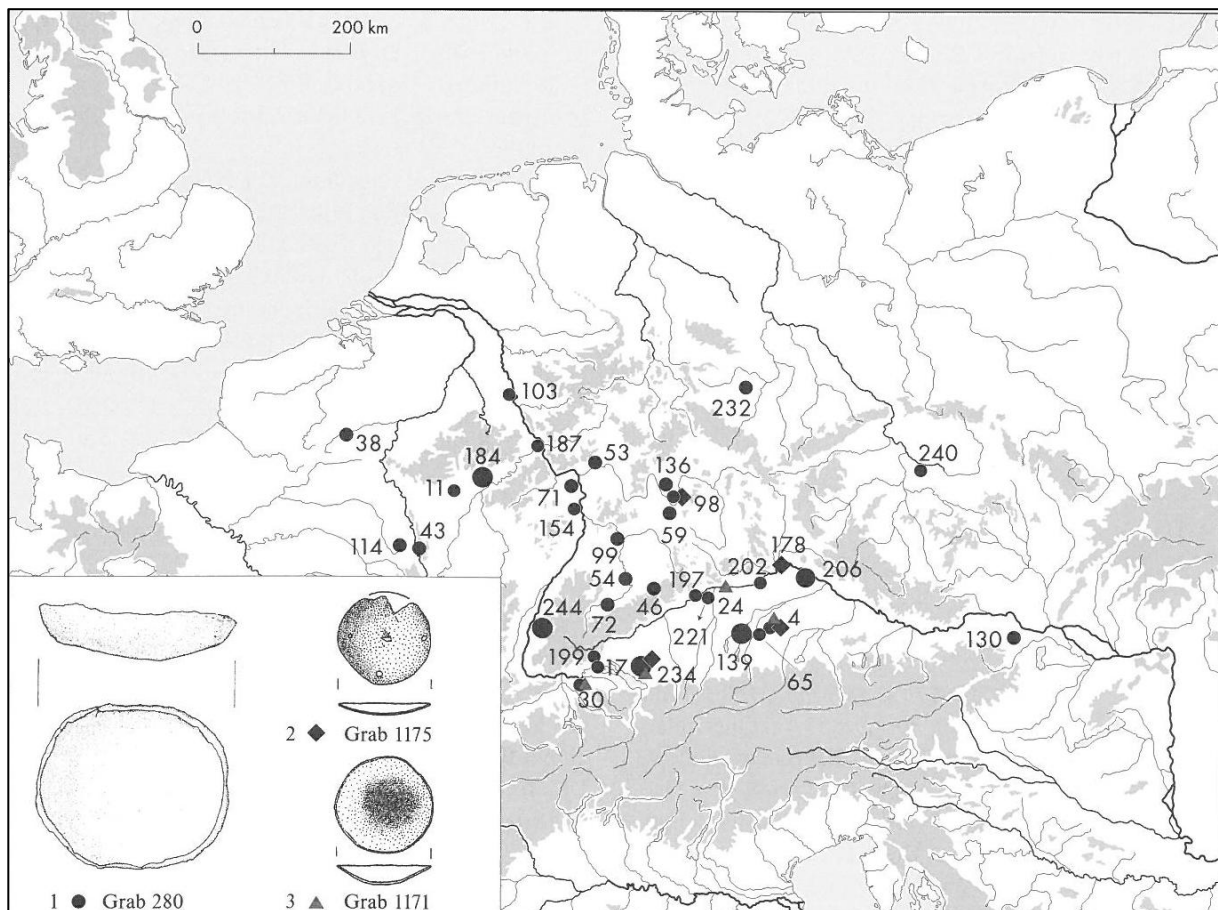

Figure 1: Geographical distribution of convex bronze plates, based on the collection of Hans Losert (Id. Losert - Pleterski 2003, 248, Verbreitungskarte 22.)

³³ Fischer 1993, 189, Taf. 29. 2.

³⁴ Losert – Pleterski 2003, 247–249.

This latter interpretation does not exclude the possibility that the single-sided metal vessel may have contained an apotropaic substances and were, in effect, used as capsules. In such cases, the open side may have been sealed with an organic material, allowing them to be worn on a belt-strap or carried in a bag.

The interpretation of amulet capsules is often linked to religious syncretism between pagan and Christian traditions. The Gepids, who inhabited the eastern Carpathian Basin, were influenced by diverse cultural and religious forces, leading to distinct material cultures and costume practices compared to the Lombards.³⁵ For Gepids who persisted into the Early Avar period, Byzantine interaction played a crucial role. Byzantine sources suggest that while some Gepids converted to Christianity, others retained their pagan beliefs—an ambiguity reflected in material culture, including the amulet capsules.³⁶ However, it is uncertain whether the objects in discussion would be finds representing religious syncretism in the relatively early cemeteries of the Gepidic cemeteries of Magyarcsanád and Szolnok, which were opened in the last third of the 5th century AD and used until the first quarter to the middle of the 6th century AD. Even so, they may still have been used as amulet capsules containing some kind of protective substance. In my view, within a Lombard context, these objects should be interpreted differently—not as containers of secondary relics, but within a broader, culturally specific framework of personal adornment and ritual practice.³⁷

2. Bone or Antler Tubes

Nikitsch grave 1

Nikitsch, located in present-day Burgenland, Austria, lies southwest of Lake Fertő. Excavations conducted between 1925 and 1930 by Josef Bayer and Viktor Lebzelter, and further discoveries in 1936, uncovered 23 burials associated with the local Lombard population.³⁸ While the site gained scholarly attention in the 1930s through regional publications by Eduard Beninger,³⁹ a comprehensive analysis was only undertaken by Joachim Werner (1962)⁴⁰ and Herbert Mitscha-Märheim (1970)^{41, 42}

³⁵ For the latest summary of the topic: Koncz 2019, 409–419.

³⁶ Kiss 2016, 168.

³⁷ In the case of religious syncretism, only a few exceptional, isolated finds are known. See Vida 2016, 98–99.

³⁸ Werner 1962, 151.

³⁹ Beninger 1934, 115; Beninger 1940, Taf. 362–364.

⁴⁰ Werner 1962.

⁴¹ Beninger – Mitscha-Märheim 1970, 3–47.

⁴² In the further context of the so-called Hegykő Group: Bóna 1993, 148–149.

Grave 1 contained a skeleton of unknown sex, though the presence of gender-specific grave goods suggests a female burial. In the 160 cm deep grave pit, oriented SW-NE, the deceased was buried in a supine position. The burial pit, measuring 160 cm in depth and oriented southwest-northeast, featured a supine interment. The grave appears to have been reopened, with the skull found face-down and the upper body disarticulated, while the lower skeleton remained in situ. Beads recovered from beneath the skull and around the neck likely formed part of a necklace. The chest featured a pair of silver-gilded bow brooches (so-called *Kühn 86. Nikitsch type I*⁴³), which may have originally been placed at the pelvis or upper thighs.⁴⁴ A collection of silver and bronze gilded belt-hangers, decorated with hinged plates, extended from the pelvis to the knees. These objects consisted of round bronze chain links, each affixed with a riveted silver plate at one end, forming a strap catch adorned with punched decoration. The belt likely terminated near the knees, as indicated by associated finds: a disc-shaped amber pendant, a fragment of an iron knife, and a sheath or tube made of antler. The antler tube, measuring 9.2 cm in length and 2.6–2 cm in diameter, features straight-cut ends and engraved geometric patterns. The rim contains small circular perforations, with two additional horizontal holes on the convex side [Table 2: 1–3].⁴⁵

Fertőszentmiklós–Szeret-dűlő Grave 9.

The Lombard-period cemetery at Fertőszentmiklós–Szeret-dűlő, with seven burials, was excavated by János Gömöri in 1971 and brought to scholarly attention in 1980 by Péter Tomka.⁴⁶ The site, located in present-day Győr-Moson-Sopron County, lies southeast of Lake Fertő, approximately 20 km from Nikitsch site.

Grave 9 contained a skeleton of unknown sex, but gender-specific grave goods suggest a female burial. The burial was richly furnished, featuring a rectangular pit with rounded corners oriented west-east. The deceased, placed in a coffin, lay in a supine position. The grave may have been reopened, as the upper body was found disturbed, while the lower portion remained in anatomical order. A necklace of 25 beads, likely an element of the costume, was discovered around the neck.⁴⁷ Additionally, silver chain rings accompanied the necklace. The upper part of the chest displayed a gilded silver S-shaped brooch (so-called *Nikitsch–Kranj*⁴⁸ type), while the

⁴³ Werner 1962, 167, Fundliste 3:2; Kühn 1974, 1087, Karte 66.

⁴⁴ Bóna 1993, 148–149.

⁴⁵ Description of the grave: Beninger – Mitscha-Märheim 1970, 11–12, 22–23, Taf. 2.

⁴⁶ Tomka 1980, 5–30.

⁴⁷ Horváth 2012, 220, 224; Heinrich-Tamáska – Horváth – Bendő 2018, 321, Fig. 8.

⁴⁸ Brather-Walter 2009, 90, L.5.20; Hergott-Rácz 2023, 60.

pair of gilded silver bow brooches (so-called *Podbaba–Schwechat*⁴⁹ type) was positioned on the left side of the pelvis, one on the inside of the left pelvis, the other below. The former belt-loop between the legs was decorated with a thin rectangular silver plates with punched motifs, 14 in total, running from the pelvis to the centre of the lower leg. At the end of one of the girdle bands, one of the lower leg bones has revealed an iron knife, once mounted on the belt-strap in a leather harness with a silver U-shaped scabbard and silver strap. Between the thighs was a barrel-shaped chalcedony bead, which might also have decorated the end of the belt. On the outer half of the left femur were corroded hooked iron rods. One was an iron bar, 21 cm long, rectangular in section, bent into a semicircular hook at both ends, and the other was a circular in section iron bar, 13 cm long, with a small hook at one end, and a fragmentary iron bar, tapering in the middle. The finds were placed side by side on the outside of the left thigh, parallel to each other. A few centimetres below the two iron rods lay a disarticulated bone tube. Two of the surviving fragments of the hollow bone fragment have a slightly curved body, with a dense pattern of incised fish bones and traces of metal corrosion. One fragment measures 9 cm long and 2.8 cm wide, the other 7.6 cm and 2.3 cm, and the third 6.4 cm and 1.4 cm [Table 2: 4–9].⁵⁰

Analogies and interpretation

From the western part of the Merovingian culture, the type of find was first noticed by Ursula Koch, who in 1968 was the first to publish a bone tube from the female grave 22 of Barbing–Irlmauth (Germany) from the Upper Danube region. The tube is octagonal, curved like the Nikitsch find, with three and two holes on opposite sides. It measures 7 cm in length, is undecorated on the surface and, like the Pannonian finds, was also suspended between the thighs [Table 3: 2]. Ursula Koch described three further parallels of the artefact type, from grave 20 in Friedberg, Engers and Mainz (Germany).⁵¹ grave 47 at Pleidelsheim (Germany) was analysed in the context of the same type of artefact and five additional finds were added (Heilbronn,⁵² Hemmingen grave 33,⁵³ Wenigumstadt grave 231;⁵⁴ from male graves: Bittenbrunn grave 13⁵⁵ and Heilfingen grave 540⁵⁶). These bone or antler tubes have a hexagonal or octagonal polished surface, are undecorated or decorated with dotted circles and

⁴⁹ Werner 1962, 168, Fundliste 4: 2; Tejral 2002, 339, 341.

⁵⁰ Description of the grave: Tomka 1980, 11–16, Abb. 7., Abb. 8., Abb. 9., Abb. 10: 5–6., Abb. 12–16.

⁵¹ Koch 1968, 104, Taf. 37. 16.

⁵² Veeck 1931, 216 – 217, Taf. 9 B.

⁵³ Müller 1976, 62, Taf. 9 B.

⁵⁴ Jahreis – Wamser 1982, 120–122, Abb. 103.

⁵⁵ Christlein 1967, 97, Abb. 10. 7.

⁵⁶ Stoll 1939, 74, Taf. 22. 24.

geometric lines. They are either unperforated (Wenigumstadt grave 231) or, like the Irlmauth find, have one or more holes in the two opposite sides. They are between 2,8 and 7 cm long.⁵⁷

Another known analogy of this type of find was discovered in grave 131 of the Mengen cemetery published by Susanne Walter. Two circular perforations 0.3 cm in diameter are observed in the central vertical axis of the octagonal tube, which is 9 cm long. The surface is decorated with diagonal lines forming diamond-shaped motifs. The object was placed next to the skeleton of an adult female (adultus), on the outer half of the left femur, in line with it, in a vertical direction [Table 3: 3–4].⁵⁸ This find is the best parallel to the Nikitsch grave 1 find, both in terms of the holes and the carved decoration.

An ornate antler tube was unearthed from the burial of an individual buried in Merovingian costume at Keszthely–Fenéki Street grave 2, which is exceptionally well furnished. In the re-opened grave of the 16-18 year old woman, the 7.4 cm long tube is composed of ten rectangular plates made of deer antlers, forming a decagonal-shaped object. Each of the tiles is decorated with geometric motifs. One of the sheets of the tube can be moved by means of a sliding mechanism, which allows it to be opened. The two ends were probably closed [Table 3: 1].⁵⁹

Unique finds in the eastern part of the Carpathian Basin are the bone tubes from graves 232 and 506 of the Tiszaug–Országúti bevágás cemetery. The find from grave 232 is a cylindrical bone tube, 6.8 cm long and 3 cm in diameter, the entire surface of which is covered with a dot pattern. The bone tube may have been associated with a belt-loop running along the left thigh in the burial of 5-6 years old (infans I), and was recovered from a vertical position close to the femur [Table 3: 5]. In grave 506, an individual aged 14-15 years (infans II-juvenis) lay with an undecorated bone tube 8.1 cm long and 3.5-2.2 cm in diameter, drilled through in two places on its vertical axis, lying between the shin bones, below the knees. The find was also in a vertical position [for their distribution see Figure 2].⁶⁰

⁵⁷ Koch 2001, 214–215.

⁵⁸ Walter 2008, 278, Taf. 38. B: 5.

⁵⁹ Heinrich-Tamáská 2008, 303–305, Kat. 108. Antler tube: Kat. 108/4.

⁶⁰ The two findings were brought to my attention by Dr. Ágnes B. Tóth. I am grateful to her for making the material of the two burials available to me. For the bone cylinder of grave 232 see. Crossings 2022, 171, Cat. 159.

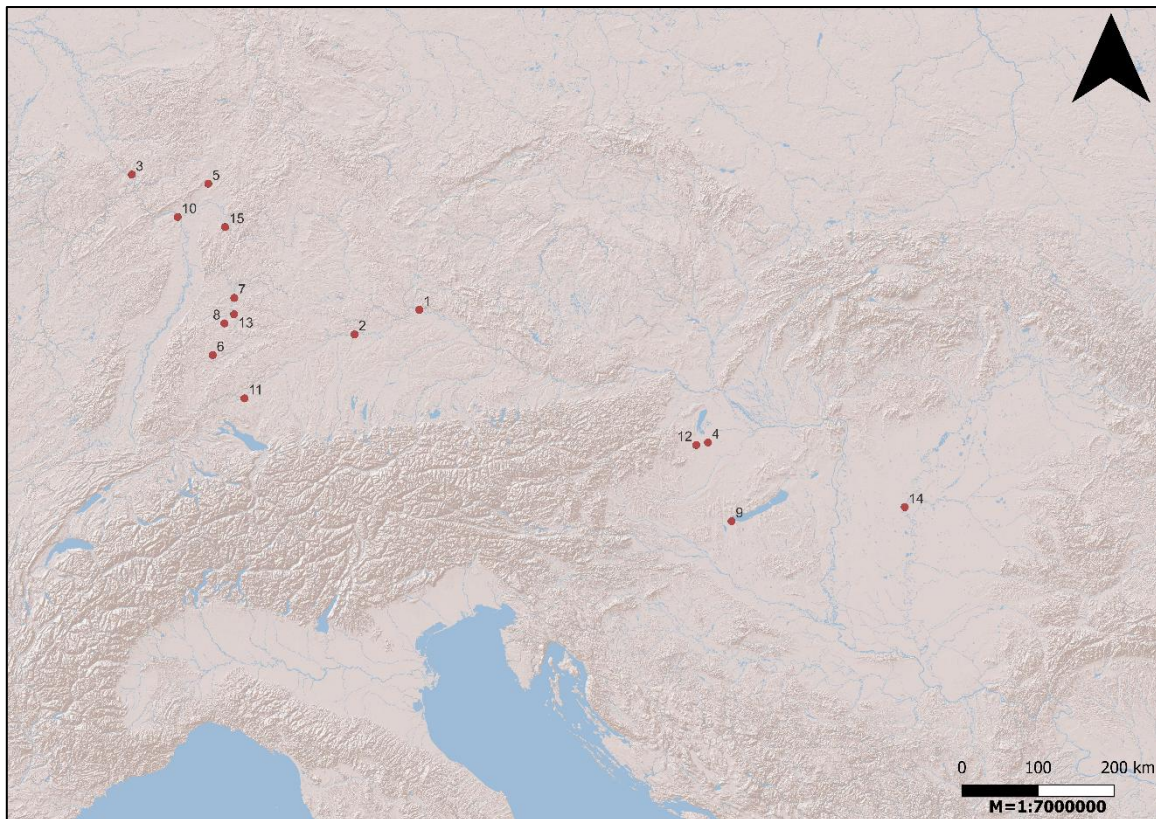

Figure 2. *Bone or antler tubes in the Merovingian age.* 1. Barbing-Irlmauth grave 22; 2. Bittenbrunn grave 13; 3. Engers; 4. Fertőszentmiklós–Szeret-dűlő grave 9; 5. Friedberg grave 20; 6. Hailfingen grave 540; 7. Heilbronn; 8. Hemmingen grave 33; 9. Keszhtely-Fenéki Street grave 2; 10. Mainz; 11. Mengen grave 131; 12. Nikitsch grave 1; 13. Pleidelsheim grave 47; 14. Tiszaug–Országúti bevágás grave 232 and grave 506; 15. Wenigumstadt grave 231.

Their presumed method of wearing appears consistent across all burials, with the objects typically found near the thighs or the left thigh, in the presumed area of the girdle. In the Wenigumstadt burial, dated to the mid-5th century AD, the deceased may have worn the bone tube directly on his belt, alongside with the filtering spoon and keys.⁶¹ In grave 131 at Mengen, the surface near one of the two central holes exhibits significant wear, suggesting prolonged use. This has led to the hypothesis that the object was suspended vertically from the belt for an extended period during the individual's lifetime. A similar method suspension has been observed in the burials at Tiszaug. Notably, these bone or antler tubes are rarely accompanied by additional grave goods in their immediate surroundings. In the case of Lombard finds, the tube from Nikitsch grave 1 was positioned between the knees, hanging from the belt. Similarly,

⁶¹ Koch 2001, 214–215.

the find from grave 9 at Fertőszentmiklós was discovered on the outer left thigh, adjacent to iron hangers of various sizes with hooked constructions, potentially linked to the belt.

The function of these tubes remains a subject of debate. Ursula Koch suggested that the holes in the tube might indicate its use as a musical instrument. However, if both ends were sealed, it could have functioned as a pyxis.⁶² The latter interpretation is more plausible, given the prevalence of amulets and amulet-like objects in the period.⁶³ Supporting this hypothesis, Susanne Walter's detailed analysis of grave 131 at Mengen proposed that the bone tube may have been closed at both ends with organic material, as indicated by the presence of bone pins or needles on either side.⁶⁴ A similar function may be suggested for the two small holes at either end of the Nikitsch find, possibly used to secure a lid. Further evidence supporting the storage function comes from the find at Keszthely, where an antler plate could be slid to open the bone tube. While structurally distinct, this object shares similarities in function, shape, decoration, suspension method, and association with the deceased's gender, reinforcing its classification within the same artifact type. The absence of associated finds in their immediate vicinity suggests that these bone or antler tubes may have contained perishable organic substances, possibly plant material or powdered substances.⁶⁵

Context and Dating of Amulet-Like Finds

Convex bronze plates, functioning as capsules for apotropaic material, appear in western Merovingian contexts from the late 5th to the late 6th century AD.⁶⁶ No other artefacts of dating value were found in grave 17 at Záluží in the Bohemian Basin, and Eduard Droberjar dated the cemetery from the last third of the 5th century to the middle of the 6th century AD.⁶⁷ Similarly, Gepidic cemeteries such as Magyarcsanád–Bökény (grave 12) and Szolnok–Zagyva-part (grave 21) yielded no additional datable objects. Margit Nagy placed the former burial between the last third of the 5th century and the mid-6th century AD,⁶⁸ while János Cseh dated the latter

⁶² Koch 2001, 215.

⁶³ E.g. amulet capsules: Vida 1995, 219–290.

⁶⁴ Walter 2008, 27

⁶⁵ More distant in space and time, but similar types of artefacts appeared in the Carpathian Basin in the Avar period. The function of perforated bone objects with geometric decoration (bone tube/bone socket) has also raised a number of questions in the field of Avar age research; see. László 1942, 16–24; László 1946, 67–79; Csallány 1968, 61–70. The bone object found in grave 102 of the Avar cemetery of Homokmégy–Halom was identified by Gyula László as an ointment container (László 1942, 16). Later he reconstructed the closure and the way of wearing the bone cylinder of the cemetery of Mokrin (Homokrév, Serbia). He also deduced the use of the Mokrin find from the use of a jar holding some kind of ointment (László 1946, 67–70).

⁶⁶ Losert – Pleterski 2003, 249.

⁶⁷ It is a continuous cemetery between the E1 (480–530) and E2 (530–560/70) phases (Droberjar 2008, 15).

⁶⁸ Nagy 2005, 114.

from the final quarter of the 5th century to the first quarter of the 6th century AD.⁶⁹ In Mödling, grave 2 represents a relatively late occurrence of this find type. The deceased woman, dressed in a four-brooch costume and a belt-loop, aligns closely with the Lombard female burial horizon of the mid-6th century AD. The disc-shaped brooches with garnet and/or glass inlays found in the grave are a common feature from the first third to the late 6th century AD.⁷⁰ The shield-shaped belt buckle, belonging to the Pannonian group of narrow-shielded types with undecorated bases, is typologically dated to after the first third of the 6th century AD.⁷¹ The grave's chronology is further supported by the bow brooch, a *Montale–Weimar* type with a rectangular head plate, oval foot plate, and ribbon decoration, indicating a burial date in the latter half of the 6th century AD [Table 1: 3–5].⁷² Regarding the burial age of the deceased, it is important to note that Max Martin's 1987 hypothesis—that women received their brooch sets as grave goods upon reaching adulthood (*juvenis*, *juvenis-adultus*)⁷³ — remains unproven.⁷⁴

Antler and bone tubes with carved decoration exhibit similarly broad dating parameters. The earliest examples date to the early Merovingian period. Ursula Koch dated grave 22 at Barbing–Irlmauth, which contained a bird-shaped brooch, to the late 5th to early 6th century AD, as she did for grave 47 at Pleidelsheim.⁷⁵ Susanne Walter assigned grave 131 at Mengen to phase 4 of the South German (SD) chronology (510–530 AD).⁷⁶ A more advanced variant appears in grave 2 at Keszthely–Fenéki Street, likely buried in the final third of the 6th century AD, during the Early Avar period of the Carpathian Basin.⁷⁷

The Nikitsch grave 1 tube is dated based on the associated bow brooch (*Nikitsch I* type), which features a trapezoidal footplate and a semicircular headplate with buttons [Table 2: 2]. This brooch type appears across both the northern and southern Alps, including former Bavarian regions, the Kranj cemetery, and Italy.⁷⁸ Ursula Koch dated similar brooches from the Schretzheim cemetery to the first horizon of the cemetery, to the second quarter of the 6th century AD (Stufe I, 525–545/550),⁷⁹ and later dated the nine-buttoned pieces from the first

⁶⁹ Cseh 2005, 27.

⁷⁰ Vielitz 2003, 72–73.

⁷¹ Koch 2001, 76, Abb. 15. X69; Losert – Pleterski 2003, 208 (*schmalem länglich achterförmigem Schild*); Friedrich 2016, 101–102, Abb. 50.

⁷² Haseloff 1981, 643; Tejral 2002, 342–343; Tejral 2011, 54.

⁷³ Martin 1987, 269–280.

⁷⁴ Most recently, see. Sorg 2022. in particular: pp. 209–236.

⁷⁵ SD 1–3, 430–510 (Koch 2001, 71, Abb. 12. F27).

⁷⁶ Walter 2008, 31.

⁷⁷ Heinrich-Tamáská – Horváth – Bendő 2018, 313–350.

⁷⁸ With references see Werner 1962, 167, Fundliste 3:2; Kühn 1974, 1087, Karte 66.

⁷⁹ Koch 1977, 36, Abb. 8A.

third to the last third of the 6th century AD in her chronology for the southern German region (SD 5–6, 530–580).⁸⁰ An exact parallel was found in grave 11/3 at Kranj, in the Pre-Alps.⁸¹ A further special feature of the former grave is that – like grave 1 at Nikitsch – it also contained an uncommon type of artefact in the Lombard area, the so-called girdle-hangers decorated with hinged plates [Table 2: 3]. These were usually found in the very well-equipped burials of adult women in Gepid and Early Avar cemeteries. Alpár Dobos suggested that their presence indicates high social status at a local level.⁸² These artifacts appear in Central Tisza Gepidic cemeteries from the late 5th to early 6th century AD, with later Avar-period specimens recorded in the eastern Danube region from the late 6th to 7th centuries AD.⁸³ Ursula Koch dated the relevant finds from the western Merovingian region to the period after the first third of the 6th century AD (SD 5, 530–555).⁸⁴ Consequently, Nikitsch grave 1 can be dated to the second third of the 6th century AD, and the combination of brooches, silver plates, and the antler tube suggests connections with western Merovingian, Upper Danube, and southern German regions.

Grave 9 at Fertőszentmiklós contained a pair of Podbaba–Schwechat type bow brooches, datable to around the mid-6th century AD and associated with Danubian Lombard goldsmithing [Table 2: 8].⁸⁵ The bird-style pendant set with garnet and glass inlays [Table 2: 6] could be used – based on the Thuringian female burials in Central Germany – from the end of the 5th to the middle of the 6th century AD.⁸⁶ Jaroslav Tejral dated the assemblage of grave 46 from the Lužice⁸⁷ cemetery in the Moravian Basin (Czech Republic), including the bird-decorated pendants, to a much later date, the mid-6th century AD (MDo 5–6, 540v600).⁸⁸ The appearance of S-shaped brooch type *Nikitsch–Kranj* could be dated relatively early, in the first third of the 6th century AD [Table 2: 7].⁸⁹ Although the assemblage consists of typical artefacts from Pannonian and Central Danube region, based on the brooch set and the silver plates decorating the belt-loop, the bird pendants and the bone tube are closely related to the Middle

⁸⁰ Koch 2001, 76, Abb. 15. F22.

⁸¹ Stare – Vinski 1980, 52, Taf. 9–10.

⁸² Dobos 2012, 50–51.

⁸³ Dobos 2012, 51.

⁸⁴ Koch 2001, 204–205.

⁸⁵ MDo 5, 540–560, ld. Tejral 2002, 339.

⁸⁶ Based on Schmidt (Gruppe IIb, 480–525) and Hansen (MD 3–4, 470/80–560/70): Schmidt 1961, 137; Hansen 2004, 60.

⁸⁷ Klanica – Klanicová 2011, 381, Taf. 48. 21–23.

⁸⁸ Tejral 2005, 188, Abb. 13. C: 15–17. Based on the grave 9 at Fertőszentmiklós, their Pannonian date is also mid-6th century. For a recent analysis of this object type see. Heinrich-Tamáská – Horváth – Bendő 2018, 321, Fig. 8.

⁸⁹ Hergott-Rácz 2023, 73.

German/Thuringian and South German artefacts. The find assemblage was probably deposited in the ground in the mid-6th century AD at the latest.

The increased presence of western Merovingian find types in the north-western region of Pannonia, in the Lombard period row cemeteries around Lake Fertő, is not unusual.⁹⁰ The brooches mentioned as imports in the research, and possibly other types of finds indicating foreign relations, are also found in the Bezenye–Papré, Fertőszentmiklós–Szeret-dűlő, Gyirmót–Homokdomb, Hegykő–Mező utca and Schwechat sites in the affected region.⁹¹ This clustering of find types can be explained on the one hand by the proximity of the Danube and the trade on the Danube, and on the other hand by the expansion of the Merovingian culture in the early 6th century AD.⁹² The two types of artefacts discussed in this article might be an imprint of this system of relations, which could be supported by some additional elements of the containing find assemblages (see disc-shaped brooches, buckle with shield-shaped thorns, bird-shaped pendant, bow brooch type *Nikitsch 1*, multi-piece belt buckles).

Summary

The bronze plate from Mödling grave 2 was discovered in a Lombard age row cemetery dating to the second half of the 6th century AD, and is a unique find in this area. The date of the object type is not relevant in the period, since its appearance can be assumed as early as the 5th century AD, and its spread is trans-regional. As in all the other known cases, it was recovered from the burial of a well-furnished adult female, from the characteristic position of the belt-loop, between the knees. It cannot be ruled out that the amulet capsule containing some kind of organic substance with a protective role could have been placed in the grave, but considering the period and the region, it could have been a kind of make-up jar or storage container.

The antler/bone tubes from Nikitsch grave 1 and Fertőszentmiklós grave 9 were found in the Lombard period Pannonian row cemeteries alongside other finds from western Meroving, Upper Danube, southern and Central Germany. An increased clustering of the find type can be observed in the southern German, Frankish-Alemannic and Bavarians, their appearance in this region can be assumed from the end of the 5th century AD, beginning of the 6th century AD. In Pannonia, they could only be recorded from around the second third to the middle of the 6th century AD, and like the bronze plates, they were found in the burials of wealthy females in the

⁹⁰ Bóna 1993, 148–149.

⁹¹ Summary: Friedrich 2002, 175–190; Quast 2008, 363–375.

⁹² On the character of the contacts, see Quast 2008, 363–375.

surrounding of the belt-loop. For the neighboring western Merovingian and Gepidic burials, this context is not clear, partly because the finds there come either from re-opened graves or from early excavations that are not fully published or poorly documented. As for the function of the bone tube, it might have been used as a storage vessel, which may have been combined with its function as an amulet, and thus as a container for some kind of protective material.

The two find type extend the range of known amulet-like objects in the Lombard and Gepid horizons and may be traces of westward foreign relations and cultural influences in the 6th century AD Carpathian Basin. A further significance of the antler/bone tubes is that they add a new link to the very poorly connected Lombard-Gepidic assemblage.

Bibliography

Arends 1978 = U. Arends: *Augewählte Gegenstände des Frühmittelalters mit Amulettcharakter*. Inagural-Diss. Heidelberg 1978.

Beninger 1934 = E. Beninger: *Die Germanenzeit in Niederösterreich Von Marbod Bis Zu Den Babenbergern. Ergebnisse Der Bodenforschung*. Wien 1934.

Beninger 1940 = E. Beninger: *Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei*. [Anstalt für sudetendeutsche Heimatforschung. Vorgeschichtliche Abteilung. Heft 8.] Leipzig 1937.

Beninger – Mitscha-Märheim 1970 = E. Beninger – H. Mitscha-Märheim: Das langobardische Gräberfeld von Nikitsch, Burgenland. *Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland* 43 (1970) 3–47.

Bierbrauer 1993 = V. Bierbrauer: Die Landnahme der Langobarden in Italien aus archäologischer Sicht. In: *Ausgewählte Probleme europäischer Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters I*. Hrsg.: Müller-Wille, M. – Schneider, R. Sigmaringen 1993, 103–172.

Bollók 2017 = Bollók, Á.: Christians, Christianity and the ‘Northern Barbarians’ in Late Antiquity and the Early Middle Ages. In: *Dalle steppe al Mediterraneo. Popoli, culture, integrazione*. (Atti del convegno internazionale di studi «Fondazione e rituali delle aristocrazie germaniche nel contesto mediterraneo» Cimitile-Santa Maria Capua Vetere, 18-19 giugno 2015.) Ed.: C. Ebanista – M. Rotili. Napoli 2017, 423–442.

Bóna 1971 = Bóna, I.: Langobarden in Ungarn. *Arheološki Vestnik* 21/22 (1970/1971) 45–74.

Bóna 1974 = Bóna, I.: *A középkor hajnala. A gepidák és langobardok a Kárpát-medencében*. Budapest 1974.

Bóna 1993 = Bóna, I.: Langobardok. Hegykő-csoport. In: Bóna I. – Cseh J. – Nagy M. – Tomka P. – Tóth Á.: Hunok – Gepidák – Langobardok. Történeti régészeti tézisek és címszavak. [Magyar Őstörténeti Könyvtár 6.] Ed.: Zimonyi, I. Szeged 1993, 102–115, 148–149.

Bóna 2009 = Bóna, I.: Die Geschichte und die Archäologischen Zeugnisse der Langobarden. In: Bóna – B. Horváth 2009, 169–217.

Bóna – B. Horváth 2009 = Bóna, I. – B. Horváth, J.: *Langobardische Gräberfelder in West-Ungarn*. [Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae Vol. 6.] Eds.: Garam, É. – Vida, T. Budapest 2009.

Brather-Walter 2009 = Brather-Walter, S.: Schlange – Seewesen – Raubvogel? : Die S-förmigen Kleinfibeln der älteren Merowingerzeit. In: *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* Bd. 37 (2009) 47–110.

Brenner 1912 = E. Brenner: Der Stand der Forschung über die Kultur der Merowingerzeit. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 7 (1912) 253–346.

Christlein 1967 = R. Christlein: Ausgrabung eines Gräberfeldes des 5. bis 7. Jahrhunderts bei Bittenbrunn, Lkrs. Neuburg a. d. Donau. *Jahresbericht der Bayerischen Bodendenkmalpflege* 8/9 (1967/68) 87–103.

Clauss 1989 = G. Clauß: Die Tragsitte von Bügelfibeln. Eine Untersuchung zur Frauentracht in frühen Mittelalter. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 34/2 (1989) 491–603.

Crossings 2022 = F. Kovács, P. (Ed.) *Crossings to the afterworld. Two Gepidic cemetery along the Middle Tisza / Átkelők a túlvilágra. Két gepida temető a Közép-Tisza mentén* [Archaeological Papers of Szolnok / Szolnoki Régészeti Tanulmányok 3.]. Szolnok 2022.

Csallány 1941 = Csallány D.: A szentes-nagyhegyi gepida sírlelet (1939) és régészeti kapcsolatai. *Archaeologiai Értesítő* III. f./II. k. (1941), 127–161.

Csallány 1961 = Csallány, D.: *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454–568 u. Z.)* [Archaeologia Hungarica, Series nova 38.]. Budapest 1961.

Csallány 1968 = Csallány D.: Sámáneszköz volt-e az avarkori „ír-tartó csonttégely”. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1 (1966-1967 [1968]) 61–72.

Cseh 2005 = Cseh, J.: Szolnok–Zagyva-part, Alcsi. In: Cseh et al. 2005, 18–33.

Cseh et al. 2005 = Cseh, J. – Istvánovits, E. – Lovász, E. – Mesterházy K. – Nagy, M. – Nepper, I. M. – Simonyi, E.: *Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet II.* [Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae Vol. 2. Monumenta Gepidica.] Red.: Bóna, I. – Garam, É. – Vida, T. Budapest 2002.

Dobos 2012 = Dobos, A.: Girdle-hangers decorated with hinged plates from the Gepidic and Early Avar Period in the Carpathian Basin. *Archaeologiai Értesítő* 137 (2012) 27–56.

Droberjar 2008 = E. Droberjar: Thüringische und langobardische Funde und Befunde in Böhmen. In: *Kulturwandel* 2008, 1–20.

Dübner-Manthey 1987 = B. Dübner-Manthey: *Die Gürtelgehänge als Träger von Kleingeräten, Amuletten und Anhängern symbolischer Bedeutung im Rahmen der frühmittelalterlichen Frauentracht: Archäologische Untersuchungen zu einem charakteristischen Bestandteil der weiblichen Tracht.* Diss. FU Berlin 1985. Berlin 1987.

Dübner-Manthey 1990 = B. Dübner-Manthey: Zum Amulettbrauch in frühmittelalterlichen Frauen- und Kindergräbern. In: *Frauen in Spätantike und Frühmittelalter. Lebensbedingungen – Lebensnormen – Lebensformen. Beiträge zu einer internationalen Tagung am Fachbereich Geschichtswissenschaften der Freien Universität Berlin 18. bis 21. Februar 1987.* Hrsg.: W. Affeldt. Sigmaringen 1990, 65–87.

Fischer 1993 = T. Fischer: *Das Bajuwarische Reihengräberfeld von Staubing. Studien zur Frühgeschichte im bayerischen Donaauraum.* [Kataloge der Prähistorischen Staatssammlung Nr. 26.] Kallmünz 1993.

Freire-Marreco 1908 = B. Freire-Marreco: Charms and amulets (Introductory and Primitive). In: *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, Volume III. Ed.: J. Hastings. New York 1908, 392–472.

Friedrich 2002 = R. Friedrich: Fränkische Funde im langobardischen Pannonien – Ein chronologischer Vergleich. *Acta Praehistorica et Archaeologica* 34 (2002) 175–190.

Friedrich 2016 = M. Friedrich: *Archäologische Chronologie und historische Interpretation. Die Merowingerzeit in Süddeutschland*. [Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde Bd. 96.] Hrsg.: Beck, H. et al. Berlin/Boston 2016.

Galamb 2012 = Galamb, Gy.: Hagymányok vonzásában. Paulus kora, művei, emlékezete. In: *Paulus Diaconus: A langobardok története. Gombos F. Albin fordítását felhasználva közreadja Galamb György*. [Medievalia]. Ed.: Horváth, E. Budapest 2012, 9–50.

Gallina 1999 = Gallina, Zs.: A gepidák hitvilága. In: *A gepidák. Kora középkori germán királyság az Alföldön*. [Gyulai Katalógusok 7.]. Ed.: Havassy, P. Gyula 1999, 91–106.

Hansen 2004 = Ch. Hansen: *Frauengräber im Thüringerreich: Zur Chronologie des 5. und 6. Jahrhunderts n. Chr.* [Basler Hefte zur Archäologie 2.] Basel 2004.

Haraszi 2011 = Haraszi, L.: *Gepida amulettek a Kárpát-medencében*. Thesis, University of Szeged, Faculty of Humanities. Szeged 2011.

Haseloff 1981 = G. Haseloff: *Die germanische Tierornamentik der Völkerwanderungszeit. Studien zu Salin's Stil I*. [Vorgeschichtliche Forschungen 17, 1–3.] Hrsg.: H. Jankuhn. Berlin 1981.

Heinrich-Tamáskai 2008 = Heinrich-Tamáskai, O.: Keszthely–Fenékpuszta, Komitat Zala. In: *Die Langobarden. Das Ende der Völkerwanderung (Katalogteil)*. Hrsg.: Rheinisches Landesmuseum Bonn. Darmstadt 2008, 291–307.

Heinrich-Tamáskai – Horváth – Bendő 2018 = Heinrich-Tamáskai, O. – Horváth, E. – Bendő Zs.: Before or after AD 568? Technological observations on the gold objects from Grave 2 at Keszthely-Fenék Street In: *Über den Glanz des Goldes und die Polychromie. Technische Vielfalt und kulturelle Bedeutung vor- und frühgeschichtlicher Metallarbeiten. Akten des 2. und 3. Workshops des Netzwerks Archäologisch-Historisches Metallhandwerk in Frankfurt am Main, 24.–27. Oktober 2013, und in Berlin, 11.–12. Mai 2017*. [Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte Bd 24.] Hrsg.: Heidemarie Eilbracht, H. et al. Bonn 2018, 313–349.

Hergott-Rácz 2023 = Hergott-Rácz R.: S-fibulák a Közép–Duna-vidék langobard korában, II. rész (Kr. u. 6. sz.). *Bonus Nuntium* 2023/2, 58–97.

Horváth 2012 = Horváth, E.: Cloisonné jewellery from the Langobardic Pannonia: Technological evidence of workshop practice. In: *The Pontic-Danubian Realm in the Period of the Great Migration*. Eds.: V. Ivanišević – M. Kazanski. Paris – Beograd 2012, 207–242.

Jahreis – Wamser 1982 = B. Jahreis – L. Wamser: Die Ausgrabungen 1982 im Reihengräberfeld von Wenigumstadt, Markt Großostheim, Landkreis Aschaffenburg, Unterfranken. *Das archäologische Jahr in Bayern* 1982, 120–122.

Jarnut 1982 = J. Jarnut: *Geschichte der Langobarden*. Stuttgart, Berlin, Mainz, Köln 1982.

Kiss 2016 = Kiss, A. P.: A germán hiedelemvilág nyomai a Kárpát-medencében. In: *Szent Márton és Pannónia*. Eds.: Tóth, E. et al. Pannonhalma – Szombathely 2016, 161–170.

Kiss 2019 = Kiss, A. P.: Between Wotan and Christ? Deconstruction of the Gepidic belief system based on the written and archaeological sources. In: *Kollaps – Neuordnung – Kontinuität. Gepiden nach dem Untergang des Hunnenreiches. Collapse – Reorganization – Continuity. Gepids after the fall of the Hun Empire*. Hrsg./Eds: T. Vida et al. Budapest 2019, 369–407.

Klanica – Klanicová 2011 = Z. Klanica – S. Klanicová: Das langobardische Gräberfeld von Lužice (Bez. Hodonín). In: *Langobardische Gräberfelder in Mähren I*. Hrsg.: J. Tejral. Brno 2011, 225–312.

Koch 1968 = U. Koch: *Die Grabfunde der Merowingerzeit aus dem Donautal um Regensburg*. [Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit Ser. A. Bd. X.] Berlin 1968.

Koch 1977 = U. Koch: *Das Reihengräberfeld bei Schretzheim*. [Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit Ser. A. Bd.13.] Berlin 1977.

Koch 2001 = U. Koch: *Das alamannisch-fränkische Gräberfeld bei Pleidelsheim*. [Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 60.] Stuttgart 2001.

Koncz 2019 = Koncz, I.: Action and interaction between the Gepids and the Langobards in the sixth century. In: *Kollaps – Neuordnung – Kontinuität. Gepiden nach dem Untergang des Hunnenreiches. Collapse – Reorganization – Continuity. Gepids after the fall of the Hun Empire*. Hrsg./Eds: T. Vida et al. Budapest 2019, 409–429.

Kovács 1913 = Kovács, I.: A mezőbáti ásatások. Őskori telepnyomok és temető, La Téne izlésű temetkezés, népvándorláskori temető. *Dolgozatok IV.* (1913) 265–389.

Kulturwandel 2008 = Hrsg.: J. Bemmman – M. Schmauder: *Kulturwandel in Mitteleuropa: Langobarden – Awaren – Slawen* (Akten der Internationalen Tagung in Bonn vom 25. bis 28. Februar 2008.) [Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 11.]. Bonn 2008.

Kühn 1974 = H. Kühn: *Die Germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit in Süddeutschland*. [Die germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit 11.] Graz 1974.

László 1942 = László, Gy.: Adatok az avarság néprajzához. In: *Emlékkönyv Gerevich Tibor születésének 60-ik évfordulójára*. Budapest 1942, 16–24.

László 1946 = László, Gy.: *A népvándorlás lovasnépeinek ősvallása*. Budapest 1946.

Losert – Pleterski 2003 = H. Losert – A. Pleterski: *Altenerding in Oberbayern. Struktur des frühmittelalterlichen Gräberfeldes und "Ethnogenese" der Bajuwaren*. Berlin – Bamberg – Ljubljana 2003.

Magnus 2007 = B. Magnus: Die Frau aus Grab 84 von Szentes-Nagyhegy und die gleicharmigen Relieffibeln der Völkerwanderungszeit. *Communicationes archaeologicae Hungariae* (2007) 175–193.

Martin 1987 = M. Martin: Beobachtungen an den frühmittelalterlichen Bügelfibeln von Altenerding (Oberbayern). *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 52 (1987) 269–280.

Martin 1994 = M. Martin: [Fibel und Fibeltracht]. K. Späte Völkerwanderungszeit und Merowingerzeit auf dem Kontinent. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, Bd. 8. Berlin 1994, 541–582.

Martin 1995 = M. Martin: Tradition und Wandel der fibelgeschmückten frühmittelalterlichen Frauenkleidung. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 38/2 (1995) 629–681.

Martin 1997 = M. Martin: Kleider machen Leute. In: K. Fuchs (Hrsg.): *Die Alamannen*. Stuttgart 1997, 349–356.

Müller 1976 = H. F. Müller: *Das alamannische Gräberfeld von Hemmingen*. [Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 7.] Stuttgart 1976.

Münsterberg 1908 = R. Münsterberg: Römergrab in Mödling. *Jahrbuch für Altertumskunde* 2 (1908) 41.

Nagy 2005 = Nagy, M.: Magyarcsanád–Bökény. In: Cseh et al. 2005, 97–116.

Nagy 2007 = Nagy, M.: *Állatábrázolások és az I. germán állatstílus a Közép-Duna-vidéken (Kr. u. 3–6. század)/ Tierdarstellungen und der germanische Tierstil I im gebiet der Mittleren Donau (3.-6. Jahrhundert n. Ch.)* [Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae Vol. 5]. Eds.: Garam, É. – Vida, T. Budapest 2007.

Pohl 1994 = W. Pohl: Paulus Diaconus und die „Historia Langobardorum”: Text und Tradition. In: *Historiographie im frühen Mittelalter. Zwettler Symposion 1993*. [Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 32.] Hrsg.: A. Scharer – G. Scheibelreiter. Wien, München 1994, 375–405.

Pohl 2008 = W. Pohl: Migration und Ethnogenesen der Langobarden aus Sicht der Schriftquellen. In: *Kulturwandel* 2008, 1–12.

Quast 2008 = D. Quast: Funde aus dem fränkisch-alamannischen Gebiet im langobardzeitlichen Pannonien. In: *Kulturwandel* 2008, 363–375.

Rácz 2017 = Rácz, R.: Az övcsüngős női sírok amulettjei a pannoniai langobard kori temetőkben/ Amulets of the female pendant-belts in the Pannonian Lombard cemeteries. In: *Acta Universitatis Szegediensis – Acta Iuvenum, Sectio Archaeologica Tomus III*. Eds.: Pintér-Nagy, K. – Bíró, Gy. – Takács, M. Szeged 2017, 61–84.

Rácz 2019 = Rácz, R.: A hit- és a hiedelemvilág régészeti lenyomata a Kárpát-medence nyugati felében élő germán népek területén (Kr. u. 6. század)/Archaeological traces of the religion and the belief of German peoples of the Carpathian Basin (6th century AD). *Létünk* (2019) 109–126.

Schmidt 1961 = B. Schmidt: *Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteldeutschland*. [Veröff. Landesmus. Vorgesch. Halle 18.] Berlin 1961.

Sorg 2022 = M. Sorg: *Fibelausstattung und Lebensalter in der Merowingerzeit. Studien zu Abnutzung und Gebrauch frühmittelalterlicher Fibeln*. [Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde Bd. 129.] Hrsg.: S. Brather et al. Berlin/Boston 2022.

Stadler 1979 = P. Stadler: Das langobardische Gräberfeld von Mödling, Niederösterreich. *Archaeologica Austriaca* 63 (1979) 31–47.

Stare – Vinski 1980 = V. Stare – Z. Vinski: *Kranj. Nekropola iz časa preseljevanja ljudstev* [Katalogi in Monografije 18.] Ljubljana 1980.

Stoll 1939 = H. Stoll: *Die Alamannengräber von Hailfingen in Württemberg*. [Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit 4.] Berlin 1939.

Svoboda 1965 = B. Svoboda: *Čechy v době stěhování národů*. [Monumenta Archaeologica 13.] Praha 1965.

Tejral 2002 = J. Tejral: Beiträge zur Chronologie des frühmerowingischen Fundstoffes nördlich der mittleren Donau. In: *Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonauraum*. [Grundprobleme der Frühgeschichtlichen Entwicklung im Mittleren Donaauraum 11.] Hrsg.: J. Tejral. Brno 2002, 313–358.

Tejral 2005 = J. Tejral: Zur Unterscheidung des vorlangobardischen und elbgermanisch langobardischen Nachlasses. In: *Die Langobarden. Herrschaft und Identität*. [Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 9.] Hrsg.: W. Pohl – P. Erhard. Wien 2005, 103–200.

Tejral 2011 = J. Tejral: Zum Stand der Langobardenforschung im Norddanubischen Raum. In: *Langobardische Gräberfelder in Mähren I*. Hrsg.: J. Tejral. Brno 2011, 11–73.

Tharne 1973 = H. Tharne: Amulett. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde Band 1*. Hrsg.: H. Jankuhn – H. Beck – K. Ranke – R. Wenskus. Berlin – New York 1973, 268–269.

Tomka 1980 = P. Tomka: Das germanische Gräberfeld aus dem 6. Jahrhundert in Fertőszentmiklós. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 32 (1980), 5–30.

Veeck 1931 = W. Veeck: *Die Alamannen in Württemberg*. [Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit 1.] Berlin 1931.

Vida 1995 = T. Vida: Frühmittelalterliche scheiben- und kugelförmige Amulettkapseln zwischen Kaukasus, Kastilien und Picardie. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 76 (1995) 219–290.

Vida 2004 = T. Vida: Pogányság, kereszténység és szinkretisztikus világkép a kora középkorban (Régészeti megfigyelések a kora avar kori ember hitvilágáról). In: *Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a magyar középkorról*. Ed.: Neumann T. Piliscsaba 2004, 327–349.

Vida 2016 = Vida, T.: Kereszténység a Kárpát-medencében a népvándorlás korában (Kr. u. 5–8. század). In: *Szent Márton és Pannónia*. Ed.: Tóth E. et al. Pannonhalma – Szombathely 2016, 93–106.

Vida 2018 = Vida, T.: *A sztyeppe, a bizánci és a Meroving birodalmak között. Kulturális változások a Kárpát-medence nyugati felén a 6-7. században*. Akadémiai doktori értekezés-Budapest 2018.

Vielitz 2003 = K. Vielitz: *Die Granatscheibenfibeln der Merowingerzeit*. [Europe médiévale 3.] Montagnac 2003.

Walter 2008 = S. Walter: *Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Mengen (Kr. Breisgau-Hochschwarzwald)*. [Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie an der Ludwig-Maximilians-Universität München]. München 2008.

Werner 1962 = J. Werner: *Die Langobarden in Pannonien. Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568*. München 1962.

Tables

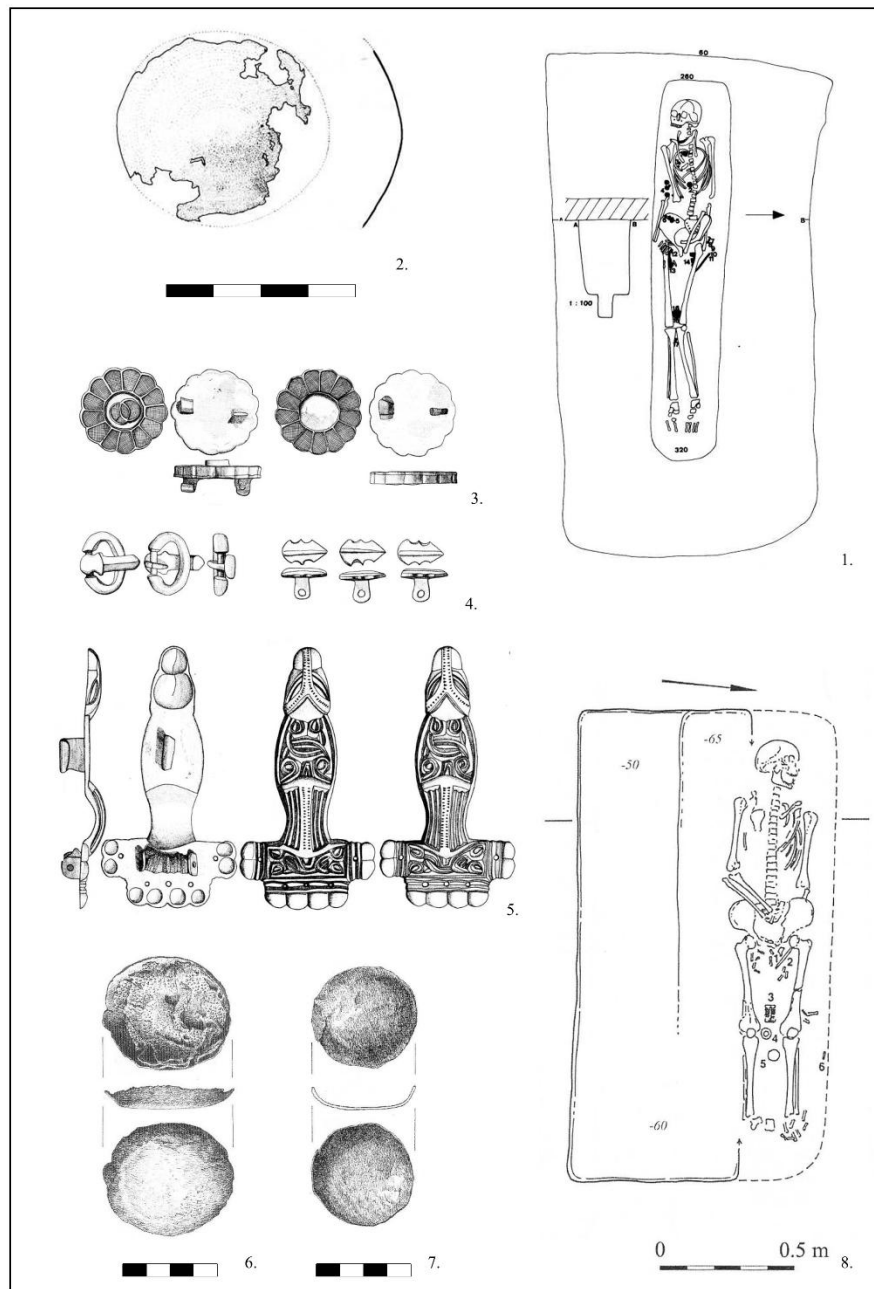

Table 1. Convex bronze plates: 1. Mödling grave 2 (Stadler 1979, 37, Abb. 3:2.) . 2. Convex bronze plate, Mödling grave 2 (Stadler 1979, 39, Abb 4:215). 3. Disc-shaped brooch, Mödling grave 2 (Stadler 1979, 39, Abb 4:201-202). 4. Buckle with shield-shaped thorn, Mödling grave 2 (Stadler 1979, 39, 40, Abb 4:205, Abb 5:206). 5. Bow brooches, Mödling grave 2 (Stadler 1979, 40, Abb 5:212-213). 6. Convex bronze plate, Magyarcsanád–Bökény grave 12(Cseh et al. 2005, 252, Taf. 22:12:1). 7. Convex bronze plate, Szolnok–Zagyva-part, Alcsi grave VII/21 (Cseh et al. 2005, 270, Taf. 40:21:4). 8. Szolnok–Zagyva-part, Alcsi grave VII/21 (Cseh 2005, 24, Abb. 5:21).

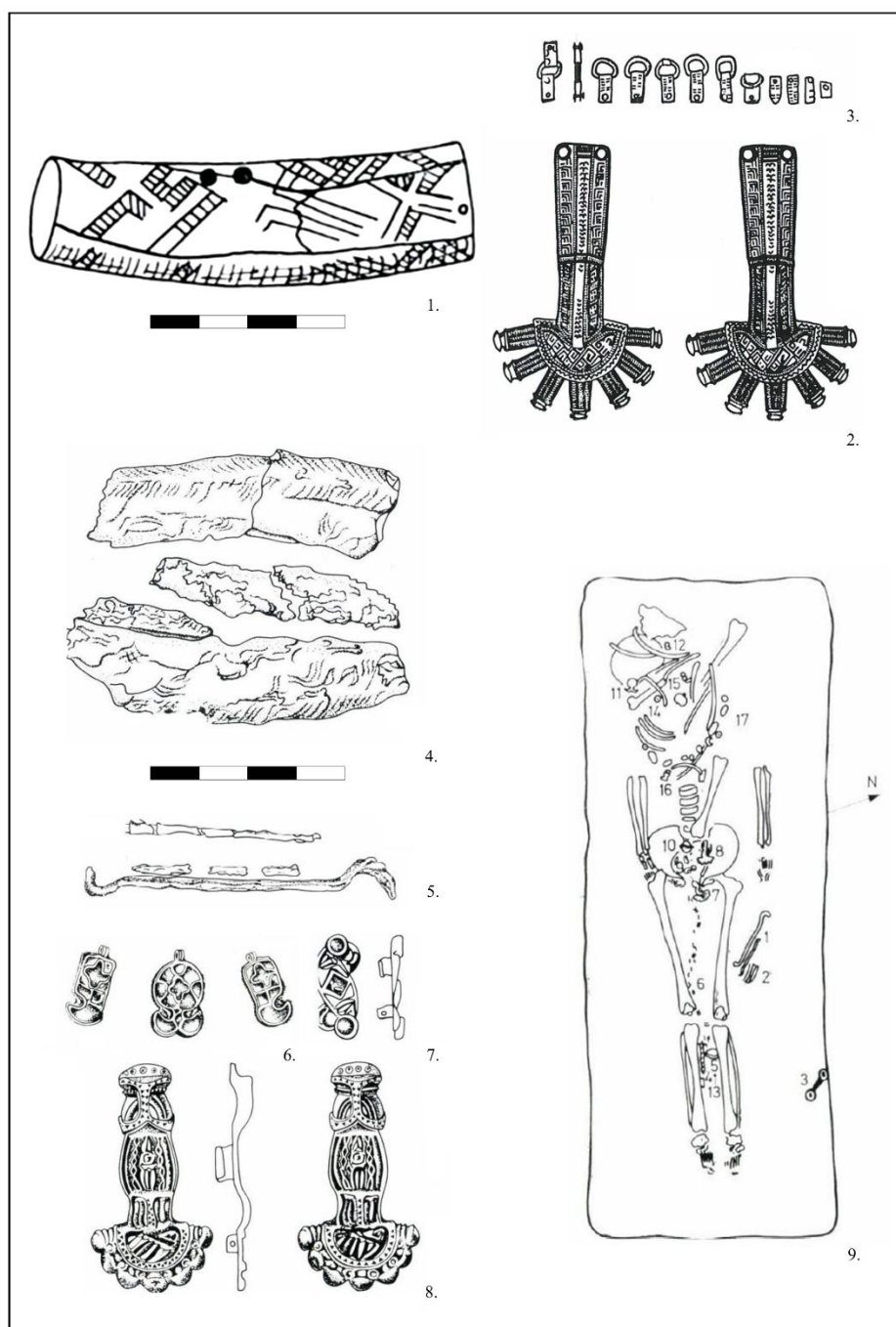

Table 2. Bone or antler tubes: 1. Antler tube, Nikitsch grave 1 (Beninger – Mitscha-Märheim 1970, 36, Taf. 2). 2. Bow brooches, Nikitsch grave 1 (Beninger – Mitscha-Märheim 1970, 36, Taf. 2). 3. Girdle hangers decorated with hinged plates, Nikitsch grave 1 (Beninger – Mitscha-Märheim 1970, 36, Taf. 2). 4. Bone tube, Fertőszentmiklós–Szeret-dűlő grave 9 (Tomka 1980, 15, Abb. 9:6). 5. Iron hooks, Fertőszentmiklós–Szeret-dűlő grave 9 (Tomka 1980, 15, Abb. 9:7–8). 6. Pendants, Fertőszentmiklós–Szeret-dűlő grave 9 (Tomka 1980, 12, Abb. 8:3–5). 7. S-shaped brooch, Fertőszentmiklós–Szeret-dűlő grave 9 (Tomka 1980, 12, Abb. 8:7). 8. Bow-brooches, Fertőszentmiklós–Szeret-dűlő grave 9 (Tomka 1980, 12, Abb. 8:9–10). 9. Fertőszentmiklós–Szeret-dűlő grave 9 (Tomka 1980, 11, Abb. 7).

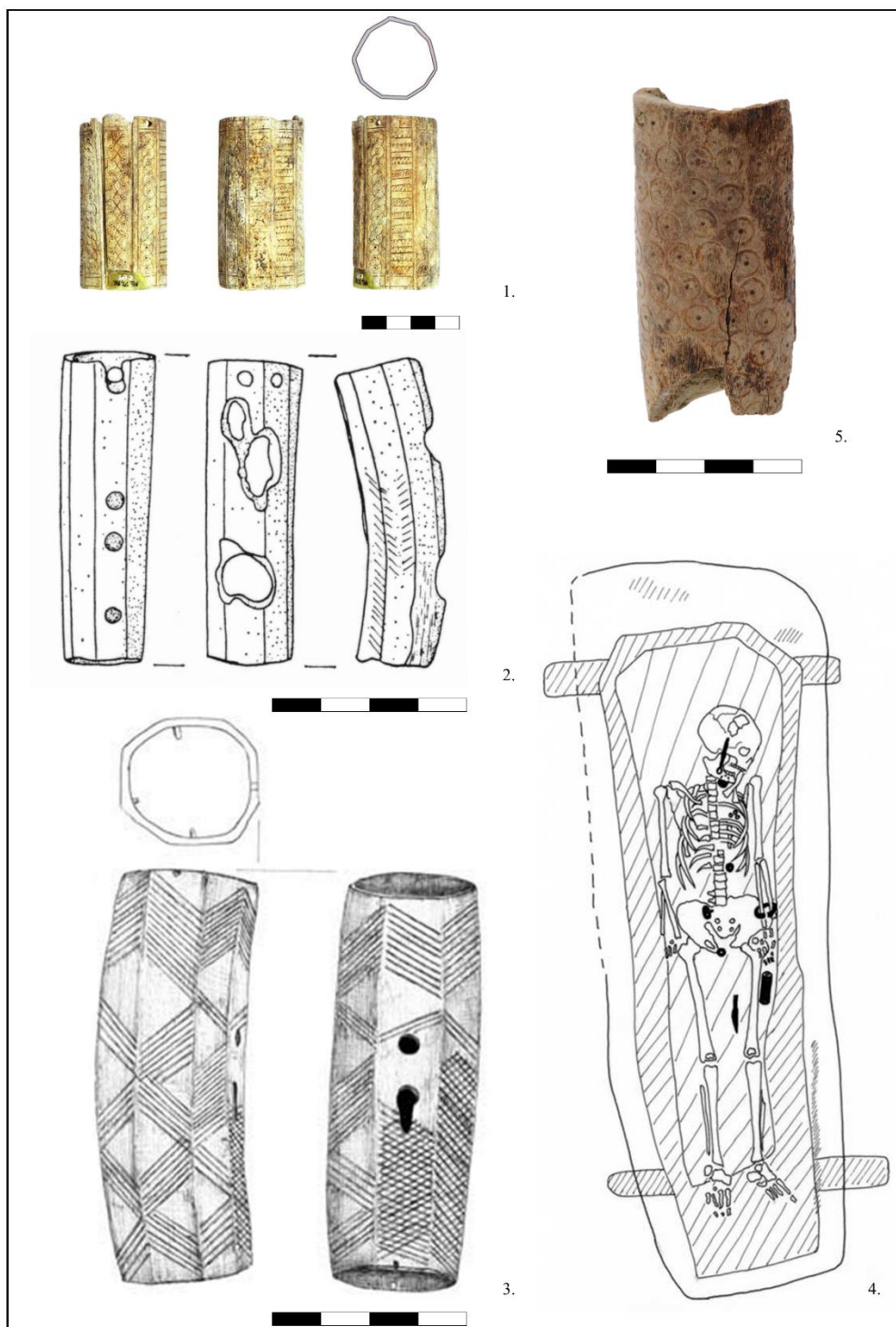

Table 3. Bone or antler tubes and their positions in Merovingian graves: 1. Keszthely–Fenéki Street grave 2 (Heinrich-Tamácska 2008, 305, Cat. 108/4.). 2. Barbing–Irlmauth grave 22 (Koch 1968, Taf. 37:16). 3. Mengen grave 131 (Walter 2008, 278, Taf. 38. B: 5). 4. Mengen grave 131 (Walter 2008, 278, Taf. 38. B). 5. Tiszaug–Országúti bevágás grave 232 (Crossings 2022, 171, Cat. 159.)

Rita Hergott-Rácz

PhD-student. University of Szeged Faculty of Humanities and Social Sciences, Doctoral School of History.

Hergott-Rácz Rita¹

S-shaped brooches from the Lombard age from the Middle Danube, Part II (6th c. AD)

The female costume of the people of the Merovingian era is now well outlined by archaeological and costume reconstruction research. However, as far as the Lombard settlement area, especially the former province of Pannonia, is concerned, both the studies on costume and the typochronology of individual costume elements are insufficient. Despite its frequent occurrence and chronological value, a complete collection and detailed analysis of Pannonian brooches is still lacking in Hungarian archaeological research.

In this paper, I have attempted to describe the S-shaped brooches typical of the Lombard age cemeteries in the Middle Danube Basin, which could later be an important element in the chronology of the European Lombard age, and in the observation of changes in female costume. In the first part of my paper,² I discussed the method of research, the geographical and temporal framework, the grouping and number of small brooches, which will not be repeated in this paper.

One new type of jewellery that appeared in the last third of the 5th century AD were the S-shaped brooches with a carved decoration. The earliest examples probably began to develop in central Germany, south-western Germany and north-eastern France.³ Goldsmith products from Thuringian and North-Danubian roots, such as *Stössen-Záluží* and *Poysdorf* type S-shaped brooches, date to the end of the 5th century AD, so for chronological reasons they were only distributed in the early Lombard settlement area, the Czech-Moravian Basin and Northern

¹ The original Hungarian version of the study was published in the 2023/2 issue of *Bonus Nuntium* (pp. 58–97).

² Rácz 2020, 249–271.

³ Trier 2002, 39–40.

Lower Austria.⁴ After the migration of the Lombards to Pannonia, S-shaped brooches became the most widespread and variable product of their local art of goldsmithing. Jaroslav Tejral drew attention to the difficulties of dating the types of brooches that were widespread in Pannonia in the second half of the 6th century AD in developing the absolute chronology of the Moravian region.⁵ In the case of the S-shaped brooches, although Susanne Brather-Walter⁶ has examined the types in detail in a broader context, a regional analysis of these could be essential for both dating and typological development. The first step of the research is to understand the context of the finds and their certain formal features. Based on these aspects, I will discuss the characteristics and internal chronology of the S-shaped brooches found in the Transdanubian region, with particular emphasis on the comparison with their parallels from the North Danube region.

The S-shaped brooches could be classified into four main typological (I-IV) groups of development, which suggests that on the one hand, a temporal divergence between them can be recorded, and on the other hand, they developed along different styles. Their common characteristic is that – unlike the earliest types – they are made in the so called 'bird-style', with the S-shaped body terminating in a hooked beak bird of prey head.⁷

(For references to the discussed brooches of the Lombard age, see the catalogue: Tables 1–3. For references to the accompanying finds, see the catalogue: Tables 4–8. For a typological guide with a summary of groups, types and variants, see Table 4).

Group I

The long-oval shaped, small, compact brooches with a barely curved body can be classified in the same developmental group (I) (Table 4). Common characteristics include a right-rotating body, silver or copper alloy material and a gold-plated surface. The depiction of a bird of prey is made up of a round head or eye, which can be decorated with stone inlays or simple, protruding from the corpus, and a beak that starts from this and is deepened by chip carving. The latter is small, describes a semicircle and rejoins the body below the head. The body of the brooches is divided into three parts, which may have been decorated by different techniques (cloisonné, chip carving), thus distinguishing three subgroups:

⁴ Rác 2020, 251–256.

⁵ Tejral 2011, 69.

⁶ Brather-Walter 2009, 47–110.

⁷ Brather-Walter 2009, 56. For more on 'bird-style' see Haimperl 1998, 90–105; Haimperl 1999, 343–346.

(1.) These features describe the so-called *Nikitsch–Kranj* type (Table 4: 1–4; Catalogue 1–4).⁸ From the Pannonian Lombard age, three burials (Fertőszentmiklós–Szeret-dűlő grave 9 and Nikitsch graves 11 and 24) and one sporadic find (Sopron/Scarbantia, Forum) have been excavated. A rectangular stone inlay was placed in the middle of the brooch (Fertőszentmiklós grave 9, Nikitsch grave 11 and grave 24), the space between the bird's head and the central field was either deepened in a wedge shape (Fertőszentmiklós grave 9, Nikitsch grave 24) or decorated with horizontal ribs (Nikitsch grave 11). The decoration of the sporadic find from the former Forum Scarbatiae differs from the typical type: a rectangular field with cross incision protruding from the body imitating the stone inlay (*cloisonné*) technique. The two fields around the centre are filled with horizontal ribs and an engraved wedge-shaped pattern.

The *Nikitsch–Kranj* type from the Lombard age have so far been found only in Pannonia. Tina Milavec cited them from three graves from the Kranj–Lajh (Slovenia) cemetery.⁹ Other parallels, five in all, have been found from the Frankish-Alemannic region of the Upper Danube and from the Bavarians' cemetery at Altenerding (Germany).¹⁰

(2.) The so-called *Várpalota 34.–Vinkovci* type (Table 4: 5–6; Catalogue 5–6)¹¹ was found only at the two sites with the same name. The body of the brooch is divided into three fields, the middle field is decorated with a single S-shaped spiral pattern that fills one third of the body, the two outer fields are decorated with horizontal ribs.

From Slovenia, Tina Milavec gave two analogues, one from grave 104 of Kranj–Lajh cemetery¹² and the other from Sveti Lambert^{13, 14}. The type has not yet been found in the Lombard age cemeteries north of the Danube and in Italy. Similarly smaller numbers of pieces identical to the two Pannonian brooches were found in the Bavarian and Alamannic cemeteries, and one was also found in the Frankish settlement area in the Upper Rhine.¹⁵

Joachim Werner was the first to attempt to group these objects, classifying the single spiral patterned ones as *Várpalota 34.–Vinkovci*, and the diagonally oriented ones with double

⁸ Werner 1962, 78, Fundliste 6.1.

⁹ Milavec 2007, 339.

¹⁰ Brather-Walter 2009, 90, Liste 5.20.

¹¹ Werner 1962, 76, Fundliste 6.1.

¹² Stare – Vinski 1980, 109, Taf. 39.

¹³ Bitenc – Knific 2001, 81, Kat. 262.

¹⁴ Milavec 2007, 339.

¹⁵ Koch 2001, 554–555.

spirals as *Kipfenberg–Anhausen* variants.¹⁶ Ursula Koch associated the type *Várpalota 34.–Vinkovci* in her typology with the variant "simple, single-rolled, diagonally oriented spiral ornamented pieces".¹⁷ Hans Losert has distinguished two variants, the 1, "brooches with spiral and ribbed ornamentation" includes the Pannonian specimens.¹⁸ Susanne Brather-Walter has also created two variants based on decoration, the two Pannonian find meet the requirements of her variant 2, the group of "brooches with diagonal ribs and spiral pattern".¹⁹

Chronology (Group I. Type 1, 2). J. Werner: Pannonian phase, 526/7–568.²⁰ T. Milavec: MDo 5, 540–560.²¹ H. Losert: *Várpalota 34.–Vinkovci* type is first quarter of the 6th century AD (500–525),²² *Nikitsch–Kranj* type is first third, half of the 6th century AD (500 to c. 530–540).²³ U. Koch: *Várpalota 34.–Vinkovci* type is SD 5, 530–555.²⁴

Regarding the accompanying finds with chronological value (Table 4: 10–12), a *Poysdorf* type S-shaped brooch, which came into fashion in the early 6th century AD, was found in grave 11 at Nikitsch.²⁵ A disc-shaped brooch (type *Nikitsch–Hegykö, Böhner C11*) similarly dated to the first half of the 6th century AD which came to light from grave 24 at Nikitsch.²⁶ Grave 34 in *Várpalota* contained a *Kajdacs 37.–Cividale-Cella/Kranj* type S-shaped brooch which I discuss below. The finds from Fertőszentmiklós grave 9²⁷ might help in the dating of Group I. The find from grave 9 was accompanied by a pair of bow brooches of the so-called *Podbaba–Schwechat*, which can be dated to around the middle of the 6th century AD.²⁸ The deceased also wore a necklace with pendants in the so-called 'bird-style'. Berthold Schmidt (Gruppe IIb, 480–525)²⁹ and Christina Hansen (MD 3–4, 470/80–560/70)³⁰ dated these type of pendants from the late 5th to the mid-6th century AD in Thuringian burials in Central Germany.

¹⁶ Werner 1962, 79.

¹⁷ Koch 2001, 555, Liste 12. 12.5.

¹⁸ Losert – Pleterski 2003, 167–168, Liste A150. 1–2.

¹⁹ Brather-Walter 2009, 87.

²⁰ Werner 1962, 78.

²¹ Milavec 2007, 350.

²² Losert – Pleterski 2003, 167.

²³ Losert – Pleterski 2003, 169.

²⁴ Koch 2001, 76, 218, Abb.15, F15.

²⁵ Rácz 2020, 256.

²⁶ Böhner 1958, 96–97; Friedrich 2002, 178. Chronology see Friedrich 2016, 86, Abb. 42.

²⁷ Brooches from early Merovingian period were found in the cemetery: in the grave „A” is *Kühn 9 type.*, in the grave 4 is *Kühn 6. type* (Kühn 1974, 639–648, 684–689).

²⁸ MDo 5, 540–560, Id. Tejral 2002, 339.

²⁹ Schmidt 1961, 137.

³⁰ Hansen 2004, 60.

Jaroslav Tejral dated the bird-shaped pendants to the middle of the 6th century AD (MDo 5–6, 540–600).³¹

(3.) The brooch of grave 20 of Vörs–Tótok dombja cemetery is related to the shape of the first two types (Group I. Type 1 and 2) (Table 4: 7; Catalogue 7). The body is left-rotating, very wide, hardly curved, without a perforated surface. The round eye, filled with a red stone inlay, and the beak, which is deepened by a wedge, are very small and slightly curved and tapering back in the upper third of the body. The body is decorated with a meander-shaped ornamentation.

The brooch was classified by Susanne Brather-Walter as one of the earliest type, the so-called *Merdingen*,³² but the proportions of the body (broad, barely curved, small head and beak) associated with the similar *Güttingen*³³ type. The latter type spread in the Lombard age in north of the Danube, in Klučov–Český Brod grave 22 (Czech Republic) and Borotice grave 10/VIII (Czech Republic) (Table 4: 8–9; Catalogue 8–9). The brooch from Rifnik grave 57³⁴ from present-day Slovenia could be also listed here.³⁵ Additionally, eight more parallels of the *Güttingen* type known from the Frankish, Alamannic and Bavarian cemeteries, and one example has also been found on the western side of the Rhine in the northern part of present-day France.³⁶

Chronology (Group I. Type 3). S. Brather-Walter listed the type in an early development group (480–550).³⁷ No other finds with chronological value are known from the grave of 40–45 year old female.³⁸

Group II

Group II (Tables 5–7) includes brooches with different characteristics from those of Group I, both in terms of proportions and body structure. The bird of prey depiction in the so-called

³¹ Tejral 2005, 188, Abb. 13. C: 15–17. Their Pannonian dating, based on grave 9 in Fertőszénmiklós, can also be dated to the middle of the 6th century AD. The most recent analysis of the object type see Heinrich-Tamáska – Horváth – Bendő 2018, 321, Fig. 8.

³² Brather-Walter 2009, 89, Liste 5. 18.41.

³³ Brather-Walter 2009, 54, Abb. 2.

³⁴ Bolta 1981, 34, T. 10: 57.

³⁵ Brather-Walter 2009, 86, Liste 5. 10.11.

³⁶ Brather-Walter 2009, 86, Liste 5. 10.

³⁷ Brather-Walter 2009, 60, Abb. 5.

³⁸ I would like to thank Sándor Évinger and Zsolt Bernert for making the age data related to the Vörs cemetery available to me. Their related study: Bernert – Évinger 2006, 31–39.

‘bird-style’ is similar because of the rounded eye and the carved, deepened beak. Although, the latter is heavily curved than on Group I – with a larger arch and frequently with a bulge between the head and the beak (*Nasenwulst*). The body always had the same width, curved like a ribbon, with a large oval-shaped break and with perforations between the head-body-beak. The motifs are symmetrically arranged. These were implemented by various techniques, such as chip carving, cloisonné technique, rarely niello decoration. Their bodies are right- and rarely left-rotating, their material is a silver or copper-based alloy, and their surface is gilded. These features characterized both Pannonian and later Italian goldsmith products. A total of five types belong to this group:

(1.) The body of the *Kajdacs 37.–Cividale Cella*³⁹ or *Kranj*⁴⁰ type (Table 5: 1–5) generally consists of three fields: in the middle of the body, a series of wedge-shaped triangles (10 pieces) is bordered on both sides by longitudinal ribs (3–4 pieces).

Susanne Brather-Walter did not determine the typological antecedent of the type.

The brooches from Pannonia, from *Kajdacs* grave 37 and from *Szentendre* grave 43 are complement the basic shape (Variant 1) (Table 5: 1, 2; Catalogue 10–11). A closely identical piece with a more curved beak, with a left-rotating body and with a triangle decoration on the whole body (Variant 2) came to light from *Várpalota* grave 34 (Table 4: 3; Catalogue 12).

This type did not appear in the cemeteries north of the Danube, the only similar brooch with triangle motif was found in grave 102 in *Lužice* (Table 4: 4; Catalogue 13). Several similar brooches are known from the western European cemeteries, some of these associated with the Lombards: three graves from *Kranj*⁴¹ and grave 12⁴² in *Cividale–Cella* in Italy. From the western Merovingian culture, there is only one site so far, in *Bavaria*, from the grave 195B *Pocking–Inzing* (Germany).⁴³

Chronology (Group II. Type 1) T. Milavec: MDo 5, 540–560.⁴⁴ U. Koch: SD 5–6, 530–580.⁴⁵

³⁹ Bierbrauer 1993, 132.

⁴⁰ Brather-Walter 2009, 66, 88, Liste 5. 15.

⁴¹ *Kranj–Lajh* grave 133., grave 349. and an unknown grave (*Stare – Vinski* 1980, Taf. 47. 4–5., Taf. 105. 13., Taf. 135. 11).

⁴² *Fuchs – Werner* 1950, Taf. 32. B1.

⁴³ Brather-Walter 2009, 88, Liste 5. 15:3.

⁴⁴ Milavec 2007, 349–350.

⁴⁵ Koch 2001, 76, Abb. 15. F64.

Tina Milavec classified the type as one of the earliest forms⁴⁶ of S-shaped brooches with chip carving because of the simple triangular motif, but associated its form and the type of animal head with the later *Schwechat–Pallersdorf/Bezenye* type (Group II. Type 3).⁴⁷ Ágnes B. Tóth pointed out that in the cases we know, the type was worn by remarkably older women (Szentendre 65-75 years old, Várpalota 50-59 years old, Lužice around 50 years old). This may suggest that these jewels may have been worn over several decades.⁴⁸ However, in the light of current research, no such correlation between the age of the deceased and the time of wearing can be established.⁴⁹ The Kajdacs find assemblage cannot be dated with other finds. Ágnes B. Tóth dated the Szentendre find to the middle of the 6th century AD.⁵⁰

The brooch pair unearthed from Tamási–Csikólegelő grave 23 differs from above two variants (Table 5: 5; Catalogue 14). The body is left-rotated, wider and larger. The characteristic bird of prey depiction can be observed on the lower head, with the upper beak/tail broken sharply in a right angle. The animal's head with a right-angled orifice, has a semicircular appendage in the lower third of the body, representing a foot or fin. The series of triangles visible all over the body is enclosed by two longitudinal ribs, one decorated with a so called 'wolf-tooth' motif and the other with horizontal parallel notches. Its long-term use is evidenced by the fact that it is heavily worn, especially one example with missing stone inlays and completely worn edges of the cell walls.

The S-shaped brooch is closely related to the find from grave 57⁵¹ of the Rifnik cemetery. One of its closest parallel is a less elaborate sporadic brooch of poorer quality found in the village of Grad Stalać (Serbia), in the fortress of Ukosa on the eastern bank of the South Morava (Table 5: 6).⁵² The animal depiction is most akin to so-called *Herpes* type animal-shaped brooch, which bend in an S-shape to depict a sea creature with a gaping mouth, pointed ears, thinning tail and fins. These were widespread in the Merovingian culture from the end of the 5th to the first third of the 6th century AD⁵³ and a type was found in grave 54 in Lužice (Table

⁴⁶ See footnote 2.

⁴⁷ Milavec 2007, 349–350.

⁴⁸ B. Tóth 2018, 501.

⁴⁹ See Sorg 2022, especially pp. 251–257.

⁵⁰ B. Tóth 2018, 510.

⁵¹ Bolta 1981, 34, Taf. 10. 57.

⁵² A pincer bow brooch was also found in the area of the fortress. According to Ivanišević and Bugarski, the possibility cannot be ruled out that the Germanic foederati and/or their wives who settled in the area may have included persons of Lombard origin (Ivanišević – Bugarski 2019, 296–297).

⁵³ Koch 2001, 74, Abb. 14: X24.

5: 9).⁵⁴ Associated with this form and decoration is the later S-shaped brooch type with cloisonné decoration on the entire body (Group IV), consisting of a combination of two animals from graves Tamási 52 and Kranj 170 (Table 5: 7–8).

Other accompanying finds from grave 23 of Tamási connect the burial to Thuringian Central Germany and north of the Danube. The S-shaped brooch was unearthed together with a pair of so-called pincer brooch (“*Zangenfibel*”) dating back to the 5th century AD.⁵⁵ The latter – like the find under discussion – is heavily worn and shows a long period of use. The assemblage also included a 'raised' pot with a depressed belly and a biconical pot which are also associated with the pottery of the Thuringian and North Danube region. These were predominantly prevalent in the region from the end of the 5th to the middle of the 6th century AD (Table 5: 10).⁵⁶

(2.) The body of the S-shaped brooches from graves 2 and 3 of the Mohács–Farostlemezgyár víztározója cemetery is divided into three parts: the body is decorated with horizontal ribs in a rectangular field in the middle and longitudinal ribs on both sides (Table 5: 11–12; Catalogue 15–16). The heads of the birds from grave 2 is decorated with red stone inlays, while the heads from grave 3 is protruding from the corpus. These were described by Volker Bierbrauer as a separate type, *Mohács 2.,3.–Cividale-San Giovanni 166*.⁵⁷ The S-shaped brooch of grave 17 of Vörs–Tótok dombja cemetery has a slightly wider oval shape, the body is divided into three parts, with a rectangular stone inlay set in the middle (Table 5: 14; Catalogue 17). The body is ribbed lengthwise, similar to the Mohács brooches, with a decorative line filled with niello running along the middle rib. The beak is connected to the center line of the stone inlay. Susanne Brather-Walter classified the Vörs find as a *Mohács* type.⁵⁸

The typological classification of the three brooches and their parallels is not uniform in the archaeological literature.

Volker Bierbrauer classified both the brooches with stone inlays and those with a central rib as *Mohács 2.,3.–Cividale-San Giovanni 166*. type.

⁵⁴ Similar animal figures on *Cléry A-C* type S-shaped brooches, common east of the Rhine, these are later than the *Herpes*-type see Koch 2001, 250, Abb. 104.

⁵⁵ MDo 3–4, 470/80–540/550, see Tejral 2005, 185, Abb. 10.

⁵⁶ Hansen 2004, 131, 133, Abb. 136–137; Tejral 2005, 185, Abb. 10. C.

⁵⁷ Bierbrauer 1993, 130.

⁵⁸ Brather-Walter 2009, 90, Liste 5. 14: 19.

Susanne Brather-Walter assigned only those with a stone inlay in the centre to the type she called *Mohács* – although this decoration could not be found among the finds from Mohács cemetery.

Despite the combination of different goldsmithing techniques (Mohács: chip carving, cloisonné; Vörs: chip carving, cloisonné, niello), for the purpose of easier handling, I have defined the three brooches as two variants of one type (hereinafter: *Mohács* type).

The parallel of the brooches from Mohács cemetery (Variant 1) was found in the Moravian Basin, in grave 61 of Lužice, which body was ribbed along its length, the location of the stone inlays was delimited by cutting across the longitudinal strips, with a double rib decoration (Table 5: 13; Catalogue 18). A fragment identical to the Mohács one was found in Italy, at the Cividale–San Giovanni site.⁵⁹

The decoration of the Vörs find (Variant 2) and the composition of the decorative elements could be compared with the brooches of the southern German region. According to the distribution maps of Hans Losert and Susanne Brather-Walter, these are mainly grouped in the Alamannic settlement area, infrequently near the Bavarians and around the upper Rhine.⁶⁰ A brooch made in the same composition as the Vörs find is known from Vranovice in the Bohemian Basin. The shape of the two brooches, the head-body-beak proportions are identical (Table 5: 15; Catalogue 19). A similar piece, without niello inlay, was discovered in Slovenia, from grave 160⁶¹ of Kranj–Lajh.

Chronology (Group II. Type 2). J. Tejral: MDo 4, 510/520–540/550.⁶² U. Koch: SD 5–6, 530–580.⁶³ H. Losert: from the first third of the 6th century to the middle of the century (525–550).⁶⁴

The dating value of the accompanying finds is decisive in the case of grave 2 in Mohács, in which the remains of a young female (15-16 years old) were found. A vessel with stamped decoration typical of the second half of the 6th century AD was found in the grave.⁶⁵ The bow

⁵⁹ Bierbrauer 1993, Taf. 9. 5.

⁶⁰ Losert – Pleterski 2003, 170, Verbreitungskarte 18; Brather-Walter 2009, 88, Liste 5.17.

⁶¹ Stare – Vinski 1980, Taf. 54. 160: 6–7.

⁶² Tejral 2005, 186, Abb. 11. C: 1.

⁶³ Koch 2001, 76, Abb. 15. X7.

⁶⁴ Losert – Pleterski 2003, 169, 174.

⁶⁵ MDo 5–6, 540–600, ld. Tejral 2005, 188, Abb.13. B: 10.

brooch of so-called *Harmignies–Mohács* 2. type with the depiction of Animal style I⁶⁶ and with the meander braid were probably made after the middle of the 6th century AD.⁶⁷ The brooch of the elderly female (63-72 years old) is much simpler and heavily worn, additionally no other finds with a chronological value were found in the burial (Table 5: 16). The S-shaped brooch from Vörs grave 17 (female aged 40-45) was paired with a bird-shaped brooch with a chip carving decoration. The latter find could be dated from the mid-5th to mid-6th centuries (450–550) AD, based on Michael Friedrich’s chronology.⁶⁸ The S-shaped brooch is less worn, while the bird-shaped shows evidence of a longer period of wear. The find assemblage is dated to the second half of the 6th century AD by a vessel with stamped decoration (Table 5: 17).⁶⁹

(3.) In Pannonia, one of the leading forms of S-shaped brooches is the so-called *Schwechat–Pallersdorf/Bezenye* type⁷⁰ (Table 6: 1–12; Catalogue 20–33). The characteristic ribbon-like body is divided into seven parts. A square cell is formed in the center of the body, with a triangular cell on either side, with a red stone inlay. Between the stone inlays the body is decorated with four longitudinal ribs. I have listed other brooches, which could probably derived from the basic form.

Susanne Brather-Walter considers it to be a further development of the *Nikitsch–Kranj* type.⁷¹

Based on the excavations so far, a total of 11 burials from Pannonia have been unearthed, and one additional pair of brooch is known from the former Delhaes-collection (Hungarian National Museum, Budapest). A basic type with a left-rotated body is also known from Pannonia, from grave 32 of Keszthely–Fenékpuszta–Horreum cemetery.⁷²

Brooches from only two burials be distinguished from the basic type (Gyirmót–Homokdomb grave 24, Tamási–Csikólegelő grave 50; Table 6: 2, 8). The triangular cells with inlays of the former can be replaced by multiple triangular ribs, and a characteristic stone inlay

⁶⁶ Nagy 2007, 63.

⁶⁷ The formal features (ribbed knobs with a rectangular headplate, rectangular animal-head shaped footplate) are associated with the western Merovingian brooches, especially from Rhineland, like *Kühn type 33* (Kühn 1974, 1018). Margit Nagy considers the Animal style I decoration to be a local influence (see footnote 66). U. Koch dates it to the decades around the middle of the 6th century AD and after (Koch 1998, 287-288).

⁶⁸ Friedrich 2002, 138. Earlier „mit stark gebogenem Schnabel und scharf ausgeprägtem kerbschnitt”, see Thiry 1939, 138.

⁶⁹ See footnote 66.

⁷⁰ Werner 1962, 76, Fundliste 6.2.

⁷¹ Brather-Walter 2009, 60, Abb 5.

⁷² Peters et al. 2014, 351, Abb. 8.

decorated the middle of the body. The head of the bird protrudes from the corpus instead of the stone inlay and is decorated with point-shaped punched ornament. The brooch from Tamási decorated by horizontal ribs on the original locations of the stone inlays.

The cited type is not common north of the Danube. It found from Lužice grave 55, which could be classified as a subtype or a typologically further developed piece (Table 5: 13; Catalogue 32). A difference is visible in the zigzag lines bordering the central stone inlay. In addition to the brooches that were once identifiable as items of costume, a bronze brooch model or moulding sample from grave 3 in Mušov is noteworthy, which Jaroslav Tejral believes suggests that the type was produced locally (Table 6: 14; Catalogue 33).⁷³ The *Schwechat–Pallersdorf/Bezenye* type came to light from 11 graves from territory of Slovenia.⁷⁴ Furthermore, these were also transported to Italy during the migration and was sporadically found in the burials of the first generation. In the “new homeland” they were probably no longer made locally, other S-shaped brooches were in fashion.⁷⁵ They are known from a large number of Frankish, Alamannian and Bavarian row cemeteries, 26 in all,⁷⁶ and might have been made by local workshops and/or craftsmen. A relatively large number of sub-types that can be compared with the Gyirmót (grave 24) find have been found in present-day Slovenia.⁷⁷ A further one or two pieces were spread in the southern German region, in the Elbe region and west of the Elbe.⁷⁸ Susanne Brather-Walter has given the *Schretzheim 587* type name to brooches like the Tamási find, which can be counted as imitations in the Pannonian milieu. They were not widespread in the Lombard area, being mostly concentrated between the Elbe and the Rhine and east of the Rhine.⁷⁹

Chronology (Group II, Type 3). J. Werner: Pannonian phase (526/27–568).⁸⁰ J. Tejral: MDo 5, 540–560.⁸¹ Ch. Grünwald: Stufe 2–3 (545–590/600).⁸² U. Koch: SD 6, occasionally SD 7, 555–580.⁸³ S. Brather-Walter: after the middle of the 6th century AD.⁸⁴

⁷³ Tejral 2011, 59.

⁷⁴ Milavec 2007, 339.

⁷⁵ See Bierbrauer 1993, 129.

⁷⁶ Brather-Walter 2009, 96–97, Liste 5. 37.

⁷⁷ The ornamentation is identical to the brooch of Zidani Gaber, see Bitenc – Knific 2001, 44, Kat. 263.

⁷⁸ See Brather-Walter 2009, 97, 107, Liste 5. 37. Variante 2, Karte 4.

⁷⁹ Brather-Walter 2009, 60, Abb. 5. 107, Karte 4.

⁸⁰ Werner 1962, 43.

⁸¹ Tejral 2005, 188, Abb. 13. B: 5.

⁸² Grünwald 1988, 70, 200.

⁸³ Koch 2001, 78, Abb. 16. X33.

⁸⁴ Brather-Walter 2009, 60, Abb. 5.

In Pannonia, the find assemblages with the *Schwechat–Pallersdorf/Bezenye* type represent a variety of time horizons:⁸⁵

The motif (spiral pattern turning in two directions, rhombus with four segments), the design and the structure (chip carving, buttons mounted separately on the head plate, plastic two-part animal head with almond-shaped eyes) of the bow brooch found in Szentendre grave 85 are related to the Middle Danube region and the interacting Thuringian Central Germany. The so-called *Oberwerschen* type bow brooch was found in the grave next to female aged about 50-60 years (Table 6: 15). Christina Hansen dated the type from the last third of the 5th century to the first third of the 6th century AD (MD 3, 470/80-530), but extended their use to the last third of the 6th century AD (MD 3, 530–560/70).⁸⁶

Of the two bow brooches from grave 33 in Szentendre (female aged 35-45), one is a rhombic footplate with a horizontal spiral decoration, common among the Gepids⁸⁷ of the Carpathian Basin and the Ostrogoths⁸⁸ of Italy (hereinafter: *Grottmare–Pavia–Szentés–Brigetio* type), dating from the second half of the 5th century AD to the 500s AD. The other specimen is a so-called *Rácalmás 2.–Keszthely*⁸⁹ type with a square head plate, an oval foot plate, decorated with a square braid pattern, which is typical in Pannonia from the middle of the 6th century AD (Table 6: 16).⁹⁰

The discussed S-shaped brooches together with the geometric ornamented, meander braided, multi-buttoned bow brooches – latest types in Pannonia – could be dated to the second half of the 6th century AD (Bezenye grave 20, Várpalota grave 1; Table 6: 17, 18).⁹¹

(4.) The S-shaped brooch type developed from *Schwechat–Pallersdorf/Bezenye* is the so-called *Várpalota 19*. They have the same body structure but different ornamentation. The

⁸⁵ Most of the find assemblages contain common types of artefacts (spindle knobs, combs, iron knives, ornamental pendants, etc.), which do not have an independent dating value due to their long use.

⁸⁶ Hansen 2004, 32–33.

⁸⁷ István Koncz linked the Lombard brooch to the Tisza region of the late 5th and 6th century AD. In his analysis of Lombard-Gepidic relations he described the Gepidic parallels, see. Koncz 2019, 411.

⁸⁸ A larger series of this type of brooches is known not only from the Gepidic but also from the East Gothic environment of northern Italy (Bierbrauer 1975, 108–114). Another specimen of the same type as the Szentendre brooch was found in Pannonia in the area of Brigetio (Kiss 1981, 206-207, Fig. 7.1).

⁸⁹ Werner 1962, 66, 168, Fundliste 4.1.

⁹⁰ MDo 5, 540–560 (see Tejral 2011, 54). In South Germany: Koch 1998, 286–287, 706, Karte 20. Fundliste 20.

⁹¹ Bezenye–Papréti grave 20: together with *Várpalota 17.–Bezenye 20.* type or *Várpalota 17.–Cividale-Cella* type (Tejral 2002, 345; Bierbrauer 1993, 126). *Várpalota–Unió homokbánya* grave 1: together with *Várpalota 1.–Castel Trosino G* type (Bierbrauer 1993, 126). For more on dating see: Bierbrauer 1993, 126; Rupp 1995, 74, Textabb. 7; Tejral 2002, 345.

latter is not decorated with ribs, but with elements of the Animal style I (animal thighs, claws). Variant 1 of the *Várpalota 19.* type spread after the second half of the 6th century AD, and Variant 2 in the last third of the century.⁹²

(5.) The brooches came to light from Bezenye–Papréti grave 73 and Hegykő–Mező Street grave 65 were made in the same design (hereafter *Bezenye 73.–Hegykő 65.* type) (Table 7: 1, 2; Catalogue 34–35). While the shape of the Bezenye find is reminiscent of the characteristic ribbon-like body, the Hegykő find has a slightly wider oval shape, similar to the later cloisonné ornamented examples (Group IV). The entire surface of the body is filled with a carved pattern in the Animal style I, except for the stone inlay of the head and the deepened beak. The brooch from Hegykő is decorated with depictions of multiple animal thighs facing the bird-shaped head, which connected in the middle by several vertical ribs (body/claws?). The brooch pair from Bezenye shows ribbon-like details suggestive of the looped decoration of Style I.⁹³

The ribbon-like animal figures also appeared on the S-shaped brooches of the *Várpalota 19.*, *Várpalota 17.*, *Schwarzrheindorf*, *Unterlauchringen* and *Schleithelm–Hebsack* types (Table 7: 3–5).⁹⁴ The latter four types were the products of goldsmithing of late 6th century with much larger in size, decorated with stone and niello inlays in several places.⁹⁵ The closest parallel to the Bezenye find is the S-shaped brooch from grave 786 in Straubing,⁹⁶ which has the same shape as that of Group II, an elongated, ribbon-like body depicting a bird of prey (Table 7: 6). The loops on the body of the brooch are twisted like a braid, which may form a transition to the ribbon braid depictions of the Animal style II. The find assemblage can be dated to the last decades of the 6th century AD.⁹⁷

Overall, the bearers of the Animal style I composition appeared in Pannonia in the second half of the 6th century AD, so the appearance of the type can be assumed to be in this time as well. The accompanying finds do not specify the dating the Bezenye grave. However,

⁹² I will not describe the type and the date. These have been previously described in two papers together with the relevant data: Rácz 2022, 250–255, 2–5. kép; Rácz – Hergott 2022, 82–87.

⁹³ Similar motifs are known from the *Várpalota 19* types: some parts of the animals can be observed on the animals of the bow brooches from Nordendorf (Germany), Straubing grave 76 (Germany) and Bopfingen grave 129 (Germany) and on brooches made in the Lombard Animal style I. See Haseloff 1981, Abb. 371, 382.

⁹⁴ Brather-Walter 2009, Liste 5. 31, 36, 43, 44.

⁹⁵ Brather-Walter 60, Abb. 5.

⁹⁶ Geisler 1998, Taf. 291. 786: 3.

⁹⁷ Dating based on the Animal style II and the bow brooch. The latter has an analogy in the South German region that can be dated to the end of the century (SD 7, 580–600. See Koch 2001, 79, Abb. 17. X63).

it should be noted that the condition of the brooch is a heavily worn and broken. A bow brooch with trapezoidal footplate was discovered in the Hegykő grave (Table 7: 7), which can be dated to the early Merovingian period, from the end of the 5th century to the first third of the 6th century AD.⁹⁸ The dating of the bird-shaped brooch paired with the S-shaped one cannot be specified within the 6th century AD.⁹⁹ A bronze buckle with shield-shaped base and punched decoration was also found in the burial, which is typical of the western Merovingian culture from the second third of the 6th century AD.¹⁰⁰

Group III

(1.) Group III includes one type, the so-called *Sarching*¹⁰¹ (Table 7). The body consists of two drop-shaped members, connected in the middle by two ribs or a square-shaped cell with stone/garnet inlay. The drop-shaped part of the body is decorated with triangular wedge-shaped carvings and horizontal ribs. The lower beak, starting from a round head filled with stone inlay, bends onto the middle element, while the upper beak bends onto the drop-shaped element. Their material is a silver- or copper-based alloy, their surface is gilded, and their body is almost always turned to the left.

The centre of a brooch from Gyöng-Vásártér Street grave 5 is decorated with a rectangular cell (Table 7: 8; Catalogue 36). A sporadic find from the Lombard cemetery of Velké Pavlovice, Moravia, has two parallel ribs in the centre (Table 7: 9; Catalogue 37).

Two brooches from Slovenia belong to this type, known from burials 292¹⁰² and 336¹⁰³ at Kranj-Lajh. It was also found in the burials of the immigrant generation in the Lombard period in Italy:¹⁰⁴ three specimens from an unknown site in Cividale,¹⁰⁵ and one each from the tombs of Cividale-Gallo 4.¹⁰⁶ and Cividale-San Giovanni 154.¹⁰⁷ According to Susanne Brather-Walter's research, the type was also found in Frankish, Bavarian and Alemannic

⁹⁸ Kühn 6. type (Kühn 1974, 683–686). For the dating see Losert – Pleterski 2003, 127.

⁹⁹ The bird depicted in flight, from the front, has its formal antecedents in the eagle-shaped brooches common in Italy, southern France and the Iberian Peninsula. Their 6th-century Germanic variants are most common in the northern part of present-day France (Thiry 1939, 56–57).

¹⁰⁰ Koch 2001, 76, Abb 15. X69.

¹⁰¹ Werner 1962, 78.

¹⁰² Stare – Vinski 1980, Taf. 88. 292: 6.

¹⁰³ Stare – Vinski 1980, Taf. 102. 336: 2.

¹⁰⁴ Keim 2007, 90.

¹⁰⁵ Fuchs – Werner 1950, Taf. 32. B9–11.

¹⁰⁶ Bierbrauer 1993, 132.

¹⁰⁷ Brather-Walter 2009, 93–94, Liste 5. 29.

cemeteries, in about 34 burials. Although some researchers have suggested that the type is of Lombard origin,¹⁰⁸ but its greatest concentration is recorded in the cemeteries of the Upper Danube region in southern Germany.¹⁰⁹

Chronology (Group III. Type 1). J. Werner: Pannonian phase (526/27–568).¹¹⁰ U. Koch: Stufe III, 565–590/600;¹¹¹ SD 6, 555–580.¹¹² S. Brather-Walter: Second half of the 6th century AD.¹¹³ J. Tejral: MDo 5–6, 540–600.¹¹⁴

Regarding the dating value of the accompanying finds, it is not negligible that all of the Lombard burials found next to the early Avar graves¹¹⁵ in Gyöngk cemetery. These Lombard graves could be dated to the second half or last third of the 6th century AD. From grave 1 a bow brooch made in the Animal style I, the so-called *Cividale-Cella-Gyöngk I.* type¹¹⁶ has a chronological value. From grave 2 and grave 5 vessels with stamped decorations¹¹⁷ could be dated to the second half of the century (Table 7: 10). The Velké Pavlovice deposit has no context, but it should be pointed out that the cemetery is one of the latest sites in the Moravian Basin, which was in use in the second half of the 6th century AD.¹¹⁸

Group IV

The S-shaped brooches with cloisonné decoration on their entire body, forming Group IV, were grouped and analyzed in detail by Eszter Horváth, therefore I will not discuss them in current paper.¹¹⁹

From a chronological point of view, it should be noted that the *Tamási 52.–Kranj 170.* (1.) (Table 7: 11; Catalogue 38), the *Rácalmás 2., 20.–Cividale-Gallo 9.* (2.)¹²⁰ (Table 7: 12–14; Catalogue 39–41), the *Rácalmás 16.–Cividale-Cella* (3.)¹²¹ (Table 7: 15; Catalogue 42), the so-called *paragraph-shaped* brooches (4.) (Table 7: 16–17; Catalogue 43–44) and the *Keszthely*

¹⁰⁸ Koch 1977, 65.

¹⁰⁹ Keim 2007, 90.

¹¹⁰ Werner 1962, 78.

¹¹¹ Koch 1977, 36, Abb. 8A.

¹¹² Koch 2001, 78, Abb. 16. X34.

¹¹³ Brather-Walter 2009, 60. Abb. 5.

¹¹⁴ Tejral 2005, 188, Abb. 13. B: 4.

¹¹⁵ Bóna – B. Horváth 2009, 26.

¹¹⁶ See more: Nagy 2007, 65; Bierbrauer 1993, 121.

¹¹⁷ Bóna – B. Horváth 2009, 237, Taf. 2. 2.

¹¹⁸ Grave 9, see Werner 1962, Taf. 18. 4. For dating see footnote 66.

¹¹⁹ Horváth 2012, 207–272.

¹²⁰ Bierbrauer 1993, 146; Keim 2007, 93.

¹²¹ Bierbrauer 1993, 145.

17.–Vörs 21. (5.) (Table 7: 18; Catalogue 45) type specimens could all be dated from the second half of the 6th century AD.¹²²

Among them, the *Rácalmás 16.–Cividale-Cella*, the *paragraph-shaped* and the *Keszthely 17.–Vörs 21.* type specimens could be dated from the last third of the 6th century AD, and are the latest Lombard age finds in the region.¹²³ This group includes the most elaborate works of Pannonian Lombard cloisonné art, and is also the final stage in the development of S-shaped brooches.

Although previous research has discussed the characteristics of the group in detail, their chronology is also supplemented and confirmed by accompanying finds:

The *Tamási 52.–Kranj 170.* type was found together with a pair of shoe buckles with shield-shaped base and rectangular belt buckles from the Tamási–Csikólegelő grave 52 (Table 8: 1). Based on western Merovingian analogies the type dates from the second third to the middle of the 6th century AD.¹²⁴

The *Rácalmás 2., 20.–Cividale-Gallo 9.* type was unearthed from the Rácalmás–Újtelep grave 2 with a *Rácalmás 2.–Keszthely* type bow brooch, which can be dated to the second half of the 6th century AD in the region (Table 8: 2).¹²⁵

A vessel with stamped decoration was discovered in grave 5 of the Mohács–Farostlemezgyár cemetery which could be dated above to the second half of the 6th century AD (Table 8: 3).¹²⁶

The Rácalmás–Újtelep grave 16, contained a four-brooch set with *Rácalmás 16.–Cividale-Cella* type S-shaped brooch and a pair of bow brooches with unique design (hereinafter: *Rácalmás 16.*), which bears stylistic features typical of the second half and last

¹²² Brather-Walter 60, Abb. 5. Slovenia: MDo 6, 555–600, see Milavec 2007, 350. Italy: Zeitstufe II, 590–610, see Rupp 1995, 75, Textabb. 7. Southern Germany: SD 6, 555–580, see Koch 2001, 76, Abb. 15. X35.

¹²³ Dating see *Rácalmás 16.–Cividale-Cella*: Keim 2007, 91–92; Brather-Walter 2009, 60, Abb. 5. *Paragraph*: Brather-Walter 2009, 60. *Keszthely 17.–Vörs 21.*: Heinrich-Tamáská 2004, 173; Brather-Walter 2009, 50, 60, Abb. 5.

¹²⁴ Shoe buckles with triangular belt fasteners and a shield base appeared in the second half of the century, see Koch 2001, 46, 78, Fig. 16 X81; Friedrich 2016, 102–103, Fig. 51. The rectangular strap fastener with simple buckles appeared in the western Merovingian circle after the first third of the 6th century AD, and in female costume they were mainly used as shoe buckles. See Koch 1977, 14, 37, 77–79, Fig 8B. 16; Friedrich 2016, 121, Fig. 61.

¹²⁵ See footnote 92.

¹²⁶ See footnote 67.

third of the 6th century AD and widespread in the Upper Danube region and northern Italy (Table 8: 4).¹²⁷

The set of *paragraph-shaped* brooches from Kajdacs–Homokbánya grave 2 was completed by a filigree-decorated disc-shaped brooch¹²⁸ and a pair of bow brooch made in the Animal style I (Table 8: 5). The latter, dating from the second half of the 6th century AD, bears Pannonian stylistic features.¹²⁹

From Vörs–Tótok dombja grave 32 a spherical shaped glass pendant was discovered with herringbone decoration, which probably only appeared north of the Alps around 540/550 AD, in Alamannic, Frankish, Bavarian, Lombard and Thuringian graves (Table 8: 6).¹³⁰

From grave 21 of Vörs–Tótok dombja cemetery, a *Várpalota 19.* type S-shaped brooch accompanied the *Keszthely 17.–Vörs 21.* type S-shaped brooch, dating to the second half of the 6th century AD (Group II, Type 4) (Table 8: 7).

Internal chronology, regional differences

Summarizing the chronological assessments, we can conclude that the brooches from *Group I* (*Nikitsch–Kranj, Várpalota 34. –Vinkovci*) may have appeared relatively early, in the first third of the 6th century AD. These might have been the earliest S-shaped brooches of the Pannonian Lombard's, along with early *Poysdorf* type. The period of their use could be dated to around the middle of the 6th century AD, on the basis of the grave 9 at Fertőszentmiklós.

The origin of the group is questionable: although Type 1 (*Nikitsch–Kranj*) did not appear in large numbers in the western Merovingian circle, Type 2 (*Várpalota 34.–Vinkovci*) was concentrated in Frankish and Alamannic cemeteries. Their insignificant number in the Lombard

¹²⁷ The type of animal head that closes the footplate has western Merovingian origin, see *Kühn 37*, so-called *Andernach–Kent* type, second half of the 6th century AD (*Kühn 1974*, 985–988, pl. 292. See *Gundersheim* (ibid. 37,1), *Andernach* (ibid. 37,5), *Kärlich* (ibid. 37,6), *Löhnberg a. d. Lahn* (ibid. 37,7); *Koch 1998*, 308). For a head plate parallel see. *Klepsau tomb 33*, mid-6th century, 6th or 7th decades (*Koch 1990*, 151–154); similarly in the South German chronological phases: *SD 6*, 555–580 (*Koch 2001*, 78, fig. 16. X58). The floral composition of the footplate is closest to the axially symmetrical arrangement of volute decorative images surrounding and facing geometric (circular and rhombic) figures in Lombard period Italian brooches, see *Fig. Cividale*, *Fuchs – Werner 1950*, Taf. 4. A22, A23.

¹²⁸ It is closest to *Vielitz D6* and *D8*. Their dating starts from the first third of the 6th century AD, while more complex filigree works similar to the Kajdacs are typical of the Merovingian material until the end of the century (*Vielitz 2003*, 75–76).

¹²⁹ So called *Bezenye 8.–Kajdacs 2.–Tamási 6.* (*Tejral 2002*, 345). See more *Bierbrauer 1993*, 119–121; *Haseloff 1981*, 679–688; *Nagy 2007*, 74.

¹³⁰ *Trier 2002*, 72; *Losert – Pleterski 2003*, 257. See more: *Sasse – Theune 1996*, 195, 221.

age cemeteries suggests that they may not be local products. Not only the quantity, but also the variability and wide distribution of the other brooches (Group II) with ribbon-like bodies, which are found in relatively large numbers, raise questions about the local production of these types. Their typological ancestry cannot be traced in the row cemeteries from the territory of the former Lombard Kingdom, in the Bohemian and Moravian Basin. These brooches formed a group with independent formal features, so the small number in Pannonia cannot necessarily be explained by their early dating.

The Danube-related trade and connections between the western Merovingian and Lombard areas was already emphasized by Joachim Werner and has been analyzed in further work over the last 20 years.¹³¹ The local production of these brooches remains an open question, which cannot necessarily be answered by a typological work.

The *Güttingen* type (Type 3) from Vörs grave 20 is an individual specimen which, in my opinion, can be regarded as an import.

Variants 1 and 2 of Type 1 of *Group II* (*Kranj* type) were probably in use at the same time as Group I after the first third of the 6th century AD. The find assemblages after the middle of the 6th century AD no longer contained them.

The S-shaped brooch from grave 23 of Tamási–Csikólegelő (Group II, Type 1, Variant 3) differs to some extent from both the Group II and Variants 1 and 2 of the type, representing an independent developmental direction with its unique animal figures. These animal depictions with pointed ears, fins and sometimes a snout were shown on the western Merovingian animal-shaped brooches, (e.g. *Herpes* type), but they also appeared on the later Pannonian S-shaped brooches with cloisonné decoration (see Tamási grave 52). It is questionable whether it appeared as an independent, internal development or as a recurrent, external, western Merovingian influence. The other finds of the burial (pincer brooch and ‘Thuringian’ type vessels) are related to the horizon of the North-Danubian row cemeteries starting from the last third of the 5th century AD. It is uncertain when the costume was put together and when it can be dated. Due to the animal depiction itself and the early nature of the find assemblage, the Tamási find should be dated to the period before the middle of the 6th century AD, to the second third of it.

¹³¹ Werner 1962, 60–63; Keim 2007, 145–158; Quast 2008, 363–375.

The so-called *Mohács* type (Group II, Type 2) is dated to the second third of the 6th century AD based on analogies. Regarding Pannonia, based on the evidence of two graves (*Mohács* grave 2, *Vörs* grave 17), we can also assume a later date, around the middle of the century.

One of the best represented period of Lombard settlement in Pannonia is the second half of the 6th century AD. This is also the period when the S-shaped brooches of so-called *Schwechat–Pallersdorf/Bezenye* type were produced, which were the most numerous of all types in Pannonia (Group II, Type 3). The predominant majority of specimens from neighbouring areas did not correspond to the basic form (*Lužice* grave 55, Slovenia), and can be treated either as imitations or as typologically more advanced variants. In Pannonia, they appeared in assemblages of finds dating back to the mid-6th century AD and in burials containing the latest bow brooches. Although their period of use seems to be enduring, they were most commonly worn in Pannonia around the middle of the century, and were replaced in the second half of the century by the *Várpalota 19.* type (Group II, Type 4).

Some types of the S-shaped brooches with cloisonné decoration (Group IV, Types 1–2) and *Bezenye 73.–Hegykö 65.* type (Group II, Type 5) with Animal style I also came into a fashion in the second half of the century. The earliest appearance of these types can be assumed to be at the same time as the *Várpalota 19.* Variant 1 and the bow brooches of Animal style I.

Presumably, the *Sarching* type (Group III, Type 1) of Upper Danube origin can also be dated to this horizon, based on both external comparison and local finds.

The last Pannonian find assemblages contained the *Várpalota 19.* type Variant 2 (Group II, Type 4) and the other cloisonné decorated S-shaped brooches (Group IV, Types 3–5), which could be dated from the last third of the 6th century AD.

The Wearing of S-shaped Brooches in the Lombard Age

The position of the brooches could be known from undisturbed graves and from those that had not disturbed in the chest area. The paper included 28 graves (Tables 1–3), except only 15 prove

to be undisturbed around the upper body (Table 9).¹³² In this paper I would not discuss the role of brooches, as already published in Part I of current study.¹³³

In almost all cases, S-shaped brooches were worn in pairs – either of the same type – or in some cases in combination with a different type¹³⁴ of small brooch. Based on the number and combination of small and bow brooches, the following wearing patterns can be distinguished in Pannonia (Table 9):

1. Costume with a single or pair of small brooch(es) occurred in three undisturbed burials (Table 8: 9). Furthermore, for four re-opened burials the opening was observed only in the area of the thighs, in the presumed location of the bow brooches. Five more burials of unknown disturbance could be listed here, from which two small brooches occurred.¹³⁵

Although the bow brooch(es) was not found, the belt-loop could be observed in almost all cases.¹³⁶

The age of death could be determined in two cases, one burial contained the remains of an adult (Mohács grave 5) and the other a senile (Szentendre grave 43) female.

This type of costume is already dated by the earliest small brooches of Group II, which emerged after the first third of the 6th century AD, and by the brooches of the Group IV, which emerged in the second half of the 6th century AD.

2. In Hegykő grave 65 a pair small brooches and a single bow brooch occurred. The bow brooch on the pelvis is a striking phenomenon in the cemeteries of NW Pannonia (Table 8: 10).¹³⁷ The adult (adultus) female could have been buried in the middle of the 6th century AD at the earliest, based on the S-shaped brooch.

¹³² Of the 28 cemeteries concerned, they are found to be disturbed: Bezenye grave 73 (Bóna – B. Horváth 2009, 19–20, Abb. 4); Borotice grave 10/VIII. (Stuchlík 2011, 102–103, Abb. 11. 8); Fertőszentmiklós grave 9. (Tomka 1980, 11–16, Abb. 7); Kajdacs grave 37. (Bóna – B. Horváth 2009, 74–75, Abb. 46); Lužice grave 55., grave 61., grave 102. (Klanica–Klanicová 2011, 259–260, 263–265, 292–293, Abb. 26., Abb. 28., Abb. 44.); Mohács grave 2., grave 3. (Kiss – Nemeskéri 1964, 98–108, Abb. 3., Abb. 4.); Vörs grave 17., grave 20., grave 21., grave 32. (SÁGI 1964, 371–373, 375–378, 385, Abb. 15–16., Abb. 22–23., Abb. 31.)

¹³³ Rác 2020, 256–257.

¹³⁴ More rarely, a combination of two different small brooches may occur: .Cat. 2., 3., 5., 12., 17., 35.

¹³⁵ Nikitsch grave 11. (Cat. 2); Nikitsch grave 24. (Cat. 3); Várpalota grave 4/b. (Cat. 29); Várpalota grave 34. (Cat. 5, 12); Vörs grave 17. (Cat. 17).

¹³⁶ With the exception of Nikitsch grave 11 (Cat. 2). For two brooch costumes see. Strauss 1992, 91–141.

¹³⁷ István Bóna explained the costume he attributed to the „Hegykő group” by the different ethnic character of the local groups and/or the different type of clothing (short skirts) (Bóna 1993, 128). For more on the problem of the Hegykő group, see. Koncz 2014, 71–98; Tomka 2016, 185–190. There may have been chronological reasons for the existence of this type of clothing. The costume with two small brooches and a single bow brooch dating back to the second half of the 5th century AD and typical of the early Merovingian period (Strauss 1992, 119–121). A bird-shaped one and a bow brooch dated from the early Merovingian period in grave 65 at Hegykő also indicates

3. A set of four brooches (so-called four-brooch costume, two small and two bow brooches) was observed in nine burials.¹³⁸ The bow brooches were always placed one under the other with the head plate facing downwards, and they closed or decorated the clothes and/or the belt-loops between the thighs (Table 8: 11).¹³⁹

The four-brooch costume was found in the case of females of the ages of juvenil (Mohács grave 2), adult-mature (Szentendre grave 83) and mature (Szentendre grave 85).

This costume occurs in burials dating from the second third of the 6th century AD, but is predominantly characteristic of the mid-6th century AD.

Some cemeteries are either lack of documentation or have outdated grave descriptions, e.g. from early 20th century excavations. Grave 20 in Bezenye is of unknown disturbance, revealing a pair of bow brooches and a single small brooch (Cat. 20).¹⁴⁰ Várpalota grave 29 was similarly of unknown disturbance, contained only a single S-shaped brooch (Cat. 30). A piece of S-shaped brooch was discovered from the inner side of the left thigh in grave 5 in Gyöng, but due to re-opening the grave it cannot be evaluated as a type of costume (Table 8: 8). In the case of the burials cited from the Moravian Basin, the original position of the brooches cannot be observed.

In almost all of the cases the pair of small brooches were worn on the upper part of the body, around the neck and the chest. The upper one was positioned around the cervical vertebrae or the mandible, centred, possibly slightly offset to the right or left direction. The lower was placed on the chest, in the upper or middle third of it, rarely in the lower third. These also show a slight shift in both directions. Despite the small displacements, the position of the small brooches suggests a uniform cape or upper garment fixed high on the chin and high on the

this. The early nature of the costume is not affected by the fact that an S-shaped brooch in Animal style I, dating from around the second half of the 6th century AD, was also (probably later) included in the brooch set. The individual brooches were not necessarily worn at the same time, and the methods of acquisition are discussed in detail in Sorg 2022, 254–257.

¹³⁸ In addition to the documented and/or undisturbed burials, this category also includes grave 9 at Fertőszentmiklós, grave 2 at Mohács and grave 1 at Várpalota cemeteries (Cat. 1, 15, 28). For more information on the four-brooch costume see. Schach-Dörries 2005, 349–357.

¹³⁹ There was previously no consensus in research on their function, and this is still largely unclear. It is debated whether they had an actual role as a garment fastener or whether they were worn as a belt hanging ornament with representational value, or perhaps in combination with these functions to emphasise ethnicity. For related literature see. Clauss 1989, 491–515; Martin 1991; Martin 1994, 545, 549, 551; Koch 1998 (especially Koch 1998, 515).

¹⁴⁰ Sőtér 1893, 210–222.

chest.¹⁴¹ The garment was closed either vertically or horizontally by the S-shaped brooch(es).¹⁴² This type of costume is also observed in the earliest and latest types (Groups II–IV).¹⁴³

In recent years, careful restoration of the finds and textile archaeology have brought new insights into the type and closure of the garments, making many details of the reconstruction more concrete.¹⁴⁴ In several cases, a textile strap was found on the back of the brooches and eyelets sewn into the edge of the dress. Brooches were therefore not passed directly through the fabric, but through eyelets to protect the textile and the jewellery. The brooches were further secured by knotted leather bands running around the needle. In addition, it was observed that the pearl necklaces were covered with a fine textile, which was also corroded on the bottom of the small brooches. This fine textile, which functioned as an outer garment, also appeared repeatedly on the upper side of the bow brooches from the same grave. These finds suggest the reconstruction of an open, light-weight cloak, at least knee-length, closed at the neck and chest by a small brooch.¹⁴⁵

The comparison of the ages of death indicated in Tables 1 to 3 does not give a representative picture, as few values are available. The brooches are distributed between juvenile and senile ages and the outliers of adult and mature ages should be highlighted (Table 9). This is in line with the proportions observed in the western Merovingian region, especially for the four-brooch costume.¹⁴⁶

Summary

The Lombard chronology of the former province of Pannonia, i.e. the western part of present-day Hungary, can be developed using other typochronologies, such as the Middle Danube Basin or the western Merovingian. This can be achieved by a detailed analysis of the best dated group of finds, the brooches. The S-shaped brooches were one of the most popular garment-closing jewellery of the Lombard age, as is shown by the number and variety of finds and their well-observed typological and chronological development.

¹⁴¹ Martin 1991, 643; Martin 1994, 544–545.

¹⁴² They were usually in a vertical direction, in three cases clearly oriented horizontally: grave 33 in Szentendre, grave 18 in Tamási and grave 30 in Tamási. In some cases, the possible displacement of the textile makes the method of closure unclear.

¹⁴³ The same is true for the late 5th and early 6th century AD *Stößen-Záluží* and *Poysdorf* type S-shaped brooches (Rácz 2020, 257–258).

¹⁴⁴ Sorg 2022, 84.

¹⁴⁵ Bartel 2005, 36; Gutschmiedl-Schümann 2010, 90; Sorg 2022, 85.

¹⁴⁶ Stauch 2008, 275–296.

Some of the S-shaped brooches that developed after the first third of the 6th century AD in the so-called ‘bird-style’ can be interpreted either as imports (*Güttingen*, perhaps *Várpalota 34.–Vinkovci*) or as local types (*Mohács*, *Kranj*, perhaps *Nikitsch–Kranj*). However, from around the middle of the 6th century AD onwards, the majority of small Pannonian brooches are of types that were the product of local goldsmiths (*Schwechat–Pallersdorf/Bezenye*, *Várpalota 19.*, some types of cloisonné decorated specimens). The probably non-local finds and certain formal features suggest a strong connection with the Upper Danube area, not only due to the transfer of goods, but also to the many cultural contacts.¹⁴⁷

Their attire conforms to the contemporary Merovingian fashion, a uniformed model that emerged at the end of the 5th century AD, which refers to a cloak or outer garment fastened under the chin and on the chest. This was sometimes supplemented with bow brooch(es) on the lower part of the body. The model could be traced up to the end of the 6th century AD in Pannonia and later in Slovenia and northern Italy. Based on the chronological classification of the finds, the characteristic four-brooch costume appeared in Pannonia from the second third of the 6th century AD, but most find assemblages containing four brooches could be dated from the middle of the 6th century AD.

Bibliography

Bartel 2005 = A. Bartel: Fest verbunden, gut verknotet. *Archäologie in Deutschland* 2005/1, 36–37.

Beninger – Mitscha-Märheim 1970 = E. Beninger – H. Mitscha-Märheim: Das langobardische Gräberfeld von Nikitsch, Burgenland. *Wissenschaftlichen Arbeiten aus dem Burgenland* 43 (1970), 3–47.

Bernert – Évinger 2006 = Bernert, Zs. – Évinger, S.: A Vörs–Homokbánya langobárd temető embertani adatai. *Anthropologiai Közlemények* 47 (2006), 31–39

Bierbrauer 1975 = V. Bierbrauer: *Die Ostgotischen Grab- und Schatzfunde in Italien*. [Biblioteca Degli „Studi Medievali“ VII.] Spoleto 1974.

¹⁴⁷ See Quast 2008, 363–375.

Bierbrauer 1993 = Bierbrauer, V.: Die Landnahme der Langobarden in Italien aus archäologischer Sicht. In: *Ausgewählte Probleme europäischer Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters I*. Hrsg.: M. Müller-Wille – R. Schneider. Sigmaringen 1993, 103–172.

Bitenc – Knific 2001 = P. Bitenc et al.: *Od Rimljanov do Slovanov. Predmeti*. Ljubljana, 2001.

Bolta 1981 = L. Bolta: *Rifnik pri Šentjurju. Poznoantička naselbina in grobišče*. [Katalogi in monografije 19.] Ljubljana 1981.

Bóna 1956 = Bóna, I.: Die Langobarden in Ungarn. Die Gräberfelder von Várpalota und Bezenye. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 7 (1956), 183–244.

Bóna 1993 = Bóna, I.: Langobard viselet. In: Bóna I. – Cseh J. – Nagy M. – Tomka P. – Tóth Á.: *Hunok–gepidák–langobardok. Történeti régészeti tézisek és címszavak*. [Magyar Őstörténeti Kiadványok 6.] Szerk.: Zimonyi I. Szeged 1993, 127–129.

Bóna – B. Horváth 2009 = Bóna, I. – B. Horváth, J.: *Langobardische Gräberfelder in West-Ungarn*. [Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae Vol. 6.] Red.: Garam, É. – Vida, T. Budapest 2009.

Böhner 1985 = K. Böhner: *Die fränkischen Altertümer des Trierer Landes* [Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit. Serie B: Die fränkischen Altertümer des Rheinlandes 1.]. Hrsg.: K. Böhner – J. Werner. Berlin 1958.

Brather-Walter 2009 = S. Bather-Walter: Schlange–Seewesen–Raubvogel?: Die S förmigen Kleinfibeln der älteren Merowingerzeit. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* Bd. 37 (2009), 47–110.

Clauss 1989 = G. Clauß: Die Tragsitte von Bügelfibeln. Eine Untersuchung zur Frauentracht in frühen Mittelalter. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 34/2 (1989), 491–603.

Droberjar 2008 = E. Droberjar, E.: Thüringische und langobardische Funde und Befunde in Böhmen. In: *Kulturwandel in Mitteleuropa: Langobarden – Awaren – Slawen*. [Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 11.] Hrsg.: J. Bemann – M. Schmauder. Bonn 2008, 1–20.

Friedrich 2002 = R. Friedrich: Fränkische Funde im langobardischen Pannonien – Ein chronologischer Vergleich. *Acta Praehistorica et Archaeologica* 34 (2002), 175–190.

Friedrich 2016 = M. Friedrich: *Archäologische Chronologie und historische Interpretation. Die Merowingerzeit in Süddeutschland*. [Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde Bd. 96.] Hrsg.: H. Beck et al. Berlin/Boston 2016.

Fuchs – Werner 1950 = S. Fuchs – J. Werner: *Die langobardischen Fibeln aus Italien*. Berlin 1950.

Geisler 1998 = H. Geisler: *Das frühbairische Gräberfeld Straubing-Bajuwarenstraße I. Katalog der archäologischen Befunde und Funde* [Internationale Archäologie Bd. 30.] Rahden 1998.

Gömöri 1986 = Gömöri, J.: Grabungen auf dem Forum von Scarbantia (1979–1982). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 38 (1986), 343–393.

Grünwald 1988 = Ch. Grünwald: *Das Alamannische Gräberfeld von Unterthürheim Bayerisch-Schwaben*. [Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege, Abteilung Bodendenkmalpflege Bd. 59.] Kallmünz 1988.

Gutsmiedl-Schumann 2010 = D. Gutsmiedl-Schumann: *Das frühmittelalterliche Gräberfeld Aschheim-Bajuwarenring*. [Materialhefte zur Bayerischen Vorgeschichte A 94.] Kallmünz/Opf. 2010.

Haimerl 1998 = U. Haimerl: Die Vogelfibeln der älteren Merowingerzeit. Bemerkungen zur Chronologie und zur Herleitung der Fibelgattung. *Acta Praehistorica et Archaeologica* 30 (1998), 90–105.

Haimerl 1999 = U. Haimerl: Bemerkungen zur Ikonographie des Raubvogels am Beispiel der merowingerzeitlichen Vogelfibeln. *Archaeologia Austriaca* 82–83 (1998–1999), 343–346.

Hansen 2004 = Ch. Hansen: *Frauengräber im Thüringerreich: Zur Chronologie des 5. und 6. Jahrhunderts n. Chr.* [Basler Hefte zur Archäologie 2.] Basel 2004.

Haseloff 1981 = G. Haseloff: *Die germanische Tierornamentik der Völkerwanderungszeit. Studien zu Salin's Stil I.* [Vorgeschichtliche Forschungen 17, 1–3.] Hrsg.: H. Jankuhn Berlin 1981.

Heinrich-Tamáska 2004 = Heinrich-Tamáska, O.: Állatornamentika a Keszthely környéki 6. századi leleteken. *Archaeologiai Értesítő* 129 (2004), 165–177.

Heinrich-Tamáska – Horváth – Bendő 2018 = Heinrich-Tamáska, O. – Horváth, E. – Bendő Zs.: Before or after AD 568? Technological observations on the gold objects from Grave 2 at Keszthely-Fenéki Street In: *Über den Glanz des Goldes und die Polychromie. Technische Vielfalt und kulturelle Bedeutung vor- und frühgeschichtlicher Metallarbeiten. Akten des 2. und 3. Workshops des Netzwerks Archäologisch-Historisches Metallhandwerk in Frankfurt am Main, 24.–27. Oktober 2013, und in Berlin, 11.–12. Mai 2017.* [Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte Bd 24.] Hrsg.: H. Heidemarie Eilbracht et al. Bonn 2018, 313–349.

Horváth 2012 = Horváth, E.: Cloisonné jewellery from the Langobardic Pannonia: Technological evidence of workshop practice. In: *The Pontic-Danubian Realm in the Period of the Great Migration.* Ed.: V. Ivanišević – M. Kazansi. Paris – Beograd 2012, 207–242.

Ivanišević – Bugarski 2019 = Ivanišević, V. – Bugarski, I.: The Gepids in Serbian archaeology: Evidence and interpretations. In: *Kollaps – Neuordnung – Kontinuität. Gepiden nach dem Untergang des Hunnenreiches. – Collapse – Reorganization – Continuity. Gepids after the fall of the Hun Empire.* Hrsg./Eds: Vida, T. et al. Budapest 2019, 275–306.

Keim 2007 = S. Keim: *Kontakte zwischen dem alamannisch-bajuwarischen Raum und dem langobardenzeitlichen Italien.* [Internationale Archäologie 98.] Rahden 2007.

Kiss – Nemeskéri 1964 = Kiss, A. – Nemeskéri, J.: Das langobardische Gräberfeld von Mohács. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 9 (1964), 95–128.

Kiss 1981 = Kiss, A.: Funde aus dem 5–6. Jh. im Gebiet von Brigetio. *Folia Archeologica* XXXII (1981), 191–210.

Klanica – Klanicová 2011 = Z. Klanica – S. Klanicová: Das langobardische Gräberfeld von Lužice (Bez. Hodonín). In: *Langobardische Gräberfelder in Mähren I.* Hrsg.: J. Tejral. Brno 2011, 225–312.

Koch 1977 = U. Koch: *Das Reihengräberfeld bei Schretzheim*. [Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit Ser. A, Bd.13.] Berlin 1977.

Koch 1990 = U. Koch: Das fränkische Gräberfeld von Klepsau im Hohenlohekreis. [Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg Bd. 38.] Stuttgart 1990.

Koch 1998 = A. Koch: *Bügelfibeln der Merowingerzeit im westlichen Frankreich*. [RGZM Monographien 41/1–2.] Mainz 1998.

Koch 2001 = U. Koch: *Das alamannisch-fränkische Gräberfeld bei Pleidelsheim*. [Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 60.] Stuttgart 2001.

Koncz 2014 = Koncz, I.: A hegyközi 6. századi temető időrendje és kapcsolattrendje. *Archaeologiai Értesítő* 139 (2014), 71–98.

Koncz 2019 = Koncz, I.: Action and interaction between the Gepids and the Langobards in the sixth century. In: *Kollaps – Neuordnung – Kontinuität. Gepiden nach dem Untergang des Hunnenreiches. – Collapse – Reorganization – Continuity. Gepids after the fall of the Hun Empire*. Hrsg./Eds: Vida, T. et al. Budapest 2019, 409–429.

Kudrnáč 1952 = J. Kudrnáč: Pohřebiště z doby stěhování národů v Klučově. *Archeologické Rozhledy* 4 (1952), 109–112, 124–128.

Kühn 1974 = H. Kühn: *Die Germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit in Süddeutschland*. [Die germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit 11.] Graz 1974.

Losert – Pleterski 2003 = H. Losert – A. Pleterski: *Altenerding in Oberbayern. Struktur des frühmittelalterlichen Gräberfeldes und "Ethnogenese" der Bajuwaren*. Berlin – Bamberg – Ljubljana 2003.

Martin 1991 = M. Martin: Tradition und Wandel der fibelgeschmückten frühmittelalterlichen Frauen Kleidung. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 38 (1995), 629–680.

Martin 1994 = M. Martin: [Fibel und Fibeltracht]. K. Späte Völkerwanderungszeit und Merowingerzeit auf dem Kontinent. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, Bd. 8. Berlin 1994, 541–582.

Matoušková 2015 = A. Matoušková: Vranovice (k. ú. Vranovice nad Svratkou, okr. Brno-venkov). Z katastru obce. Doba stěhování národů. Ojedinělý nález. Povrchový průzkum. *Přehled výzkumů* 56-1 (2015), 217–219.

Milavec 2007 = T. Milavec: Prispevek h kronologiji S-fibul v Sloveniji. *Arheološki vestnik* 58 (2007), 333–355.

Nagy 2007 = Nagy, M.: *Állatábrázolások és az I. germán állatstílus a Közép-Duna-vidéken (Kr. u. 3–6. század). – Tierdarstellungen und der germanische Tierstil I im Gebiet der Mittleren Donau (3–6. Jahrhundert n. Chr.)*. [Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae Vol. 5.] Red.: Garam, É. – Vida, T. Budapest 2007.

Рапшковић 2016 = Д. Рапшковић: Налази из ранобизантијског и средњовековног периода на налазишту Укоса у Граду Сталаћу. *ГСАД/JSAS* 32 (2016), 285–303.

Peters et al. 2014 = D. Peters et al.: Schmelztiegel Balaton? Zum Verhältnis langobardischer” Ein Wanderergruppen und (vor-) langobardenzeitlicher romanischer Bevölkerung am Balaton – Szólád und Keszthely-Fenékpuszta zwischen Archäologie und Isotopie. In: *Mensch, Siedlung und Landschaft im Wechsel der Jahrtausende am Balaton*. [Castellum Pannonicum Pelsonense 4.] Hrsg.: Heinrich-Tamáska, O. – Straub, P. Budapest – Leipzig – Keszthely – Rahden 2014, 337–360.

Pilet 2002 = Ch. Pilet: Réflexions sur les fibules en "S" découvertes en Normandie. In: *Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonaauraum*. [Grundprobleme der Frühgeschichtlichen Entwicklung im Mittleren Donaauraum 11.] Hrsg.: J. Tejral. Brno 2002, 247–272.

Quast 2008 = D. Quast: Funde aus dem fränkisch-alamnnischen Gebiet im langobardzeitlichen Pannonien. In: *Kulturwandel in Mitteleuropa: Langobarden – Awaren – Slawen*. [Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 11.] Hrsg.: J. Bemmman – M. Schmauder. Bonn 2008, 363–375.

Rácz 2020 = Rácz, R.: S-shaped brooches from the Lombard period in the Middle Danube region: Early types (Stößen–Záluží, Poysdorf)./S-fibulák a Közép–Duna-vidék langobard korában I. Korai S-fibulák (Stössen–Záluží, Poysdorf típus). In: *Új Nemzedék. A Szegedi Régészeti Tanszék Tehetsséggondozásának Elmúlt Évtizedei. Ünnepi kötet B. Tóth Ágnes, Kulcsár Valéria, Vörös Gabriella és Wolf Mária Tiszteletére.* [Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről/Monographs from the Archaeological Department of University of Szeged 7.] Szerk.: Bíró, Gy. et al. Szeged 2020, 249–272.

Rácz 2022 = Rácz R.: Chronological issues, external relations, costume. The revaluation of costume of Jutas grave 196 in the light of pannonian lombard age female burials./Kronológiai kérdések, külkapcsolatok, viselet. A jutasi 196. női sír öltözetének értékelése a pannoniai langobard kori női temetkezések tükrében. In: *„Hadak útján” A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIX. konferenciája. Budapest, 2019. november 15–16./ 29th Conference of Young Scholars of the Great Migration Period. Budapest, November 15–16, 2019* [A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai/ Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology Vol. 24.1 – Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok Vol. 4.1] Főszerk.: Türk A. Szerk.: Sudár, B. – Jancsik, B. Budapest 2022, 243–276.

Rácz – Hergott 2022 = Rácz, R. – Hergott, K.: Late Migration Period finds from Nagyszénás (County Békés). Notes on the typology of the Várpalota 19-type brooches and certain find types of the Early Avar Period./Késő népvándorlás kori leletek Nagyszénás határából (Békés megye). Adatok a langobard kori Várpalota 19. típusú S-fibulák tipológiájához és néhány kora avar kori lelettípushoz. In: *Sötét Idők Hétköznapijai. A 2020-ban Debrecenben megrendezett konferencia kiadványa.* [Tempora Obscura 5.] Szerk.: Hága, T. K. et al. Debrecen 2022, 77–100.

Rupp 1995 = C. Rupp: *Das Langobardische Gräberfeld von Nocera Umbra.* (Inauguraldissertation zur Erlangung der Doktorwürde vorgelegt der Philosophischen Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn). Bonn 1995.

Sasse – Theune 1996 = B. Sasse – C. Theune: Perlen als Leittypen der Merowingerzeit. *Germania* 74 (1996), 187–231.

Sági 1963 = Sági, K.: A vörsei langobard temető újabb ásatási eredményei. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 1 (1963), 39–80.

Sági 164 = Sági, K.: Das langobardische Gräberfeld von Vörs. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 16 (1964), 359–408.

Schach-Dörge 2005 = H. Schach-Dörge: Zur Vierfibeltracht der älteren Merowingerzeit. In: *Reliquiae gentium. Festschrift für Horst Wolfgang Böhme zum 65. Geburtstag*. Hrsg.: C. Dobiat. Rahden 2005, 349–357.

Schmidt 1961 = B. Schmidt: *Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteldeutschland*. [Veröff. Landesmus. Vorgesch. Halle 18.] Berlin 1961.

Seracsin 1936 = Seracsin, A.: Das langobardische Reihengräberfeld von Schwechat bei Wien. *Mannus* 28 (1936), 521–533.

Sorg 2022 = M. Sorg: *Fibelausstattung und Lebensalter in der Merowingerzeit. Studien zu Abnutzung und Gebrauch frühmittelalterlicher Fibeln*. [Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde Bd. 129.] Hrsg.: S. Brather et al. Berlin/Boston 2022.

Sötér 1893 = Sötér, Á.: Népvándorlaskori sírmező a bezenyei papréti birtokon Mosony megyében *Archaeologiai Értesítő* 13 (1893), 210–222.

Stare–Vinski 1980 = V. Stare – Z. Vinski: *Kranj. Nekropola iz časa preseljevanja ljudstev*. [Katalogi in Monografije 18.] Ljubljana 1980.

Stauch 2008 = E. Stauch: Alter ist Silber, Jugend ist Gold! Zur altersdifferenzierten Analyse frühgeschichtlicher Bestattungen. In: *Zwischen Spätantike und Frühmittelalter. Archäologie des 4. bis 7. Jahrhunderts im Westen*. [Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde Bd 57.] Hrsg.: H. Beck et al. Berlin/New York 2008, 275–298.

Strauss 1992 = E. G. Strauß: *Studien zur Fibeltracht der Merowingerzeit*. [Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 13.] Bonn 1992.

Stuchlík 2011 = S. Stuchlík: Das Gräberfeld von Borotice. In: *Langobardische Gräberfelder in Mähren I*. Hrsg.: J. Tejral. Brno 2011, 75–128

Svoboda 1965 = B. Svoboda: *Čechy v době stěhování národů*. [Monumenta Archaeologica 13.] Praha 1965.

Tejral 1976 = J. Tejral: *Grundzüge der Völkerwanderungszeit in Mähren*. [Stud. Arch. ústavu ČSAV v Brně IV/2.] Praha 1976.

Tejral 2002 = J. Tejral: Beiträge zur Chronologie des frühmerowingischen Fundstoffes nördlich der mittleren Donau. In: *Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonauraum*. [Grundprobleme der Frühgeschichtlichen Entwicklung im Mittleren Donaauraum 11.] Hrsg.: J. Tejral. Brno 2002, 313–358.

Tejral 2005 = J. Tejral: Zur Unterscheidung des vorlangobardischen und elbgermanisch Iangobardischen Nachlasses. In: *Die Langobarden. Herrschaft und Identität*. [Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 9.] Hrsg.: W. Pohl – P. Erhard. Wien 2005, 103–200.

Tejral 2011 = Tejral, J.: Zum Stand der Langobardenforschung im Norddanubischen Raum. In: *Langobardische Gräberfelder in Mähren I*. Hrsg.: J. Tejral. Brno 2011, 11–73.

Thiry 1939 = G. Thiry: *Die Vogelfibeln der germanischen Völkerwanderungszeit*. Bonn 1939.

Tomka 1980 = Tomka, P.: Das germanische Gräberfeld aus dem 6. Jahrhundert in Fertőszentmiklós. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 32 (1980), 5–30.

Tomka 2005 = Tomka, P.: Langobardenforschung in Nordwestungarn. In: *Die Langobarden. Herrschaft und Identität*. [Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 9.] Hrsg.: W. Pohl – P. Erhard. Wien 2005, 247–264.

Tomka 2016 = Tomka, P.: Problémák a Hegykő-csoport körül. In: *Népek és kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Mesterházy Károly tiszteletére*. Főszerk.: Kovács, L. – Révész, L. Budapest 2016, 185–190.

Trier 2002 = Trier, M.: Die frühmittelalterliche Besiedlung des unteren und mittleren Lechtals nach archäologischen Quellen. [A]. Text. [Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte Bd. 84.] Lassleben 2002.

B. Tóth 2018 = B. Tóth, Á.: Pliszírozott női ruhadarab a szentendrei langobard temetőben? II. A 43. sír leletegyüttesének vizsgálata. In: *Relationes rerum. Régészeti Tanulmányok Nagy Margit Tiszteletére*. [Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 10.] Szerk.: Balogh, Cs. et al. Budapest 2018, 489–520.

Werner 1962 = J. Werner: *Die Langobarden in Pannonien. Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568*. München 1962.

Tables

Catalogue									
Nm.	Cemetery, grave nm.	age	Code (Gr. Ty.)	Type	L	W	Accompanying find	Chronology	Bibliography
1	Fertőszentmiklós-Szeret dűlői h.b. 9.	x	I.1.	Nikitsch-Kranj	2,6	1,2	Podbaba-Schwechat Cloisonné pendants	2nd half of the 6th c. MD 3-4, MDo 5-6	Tomka 1980, 12, Abb. 8. 7.
2	Nikitsch 11.	x	I.1.	Nikitsch-Kranj	2,4	1,3	Poysdorf	MDo 4	Beninger - Mitscha-Märheim 1970, 38, Taf. 4. 8.156.
3	Nikitsch 24.	x	I.1.	Nikitsch-Kranj	2,4	1,4	Nikitsch-Hegykö	AM Ib-II	Beninger - Mitscha-Märheim 1970, 39, Taf. 5. 68.182-183.
4	Scarbantia, Forum, spor.	x	I.1.	Nikitsch-Kranj	x	x	x	x	Gömöri 1986, 364, Abb. 20.
5	Várpalota-Unió homokbánya 34.		I.2.	Várpalota 34.-Vinkovci	x	x	Várpalota 34.-Kranj	In the paper	Bóna 1956, 191, Taf. XXIX. 5.
6	Vinkovci, spor.	x	I.2.	Várpalota 34.-Vinkovci	x	x	x	x	Werner 1962, 159, Taf. 36. 33.
7	Vörs-Tótok dombja 20.	40-45	I.3.	Güttingen	2,5	1,4	x	x	Sági 1963, 47, 24. kép 7-8.
8	Ključov-Český Brod 22.	25	I.3.	Güttingen	x	x	x	x	Kudrnáč 1953, Obr. 213; Droberjar 2008, 17, Abb. 11. 7.
9	Borotice 10/VIII.	x	I.3.	Güttingen	2,75	1,5	x	x	Stuchlík 2011, Taf. 3. 10/VIII:1.
10	Kajdacs-Homokbánya 37.	x	II.1.1.	Kranj	2,4	1,8	x	x	Bóna - B. Horváth 2009, 262, Taf. 27. 37: 2.
11	Szentendre-Pannoniatelep 43.	65-75	II.1.1.	Kranj	2,3	x	Vessel, stamped decor.	2nd half of the 6th cent.	Bóna - B. Horváth 2009, 280, Taf. 45. 43: 2., 7.
12	Várpalota-Unió homokbánya 34.	x	II.1.2.	Kranj	x	x	Várpalota 34.-Vinkovci	In the paper	Bóna 1956, Taf. XXIX. 6.
13	Lužice 102.	kb. 50	II.1.	Kranj	2,3	1,8	x	x	Klanica - Klanicová 2011, 416, Taf. 76. 102: 1.
14	Tamási-Csikólegelő 23.	x	II.1.3.	Kranj	3	2,2	Pincer brooch Vessel	MDo 3-4 MDo 3-4	Bóna - B. Horváth 2009, 300, Taf. 65. 23: 4., 5.
15	Mohács-Farostlemezgyár v.t. 2.	15-16	II.2.1.	Mohács	2,3	2,1	Harmignies-Mohács 2. Vessel, stamped decor.	550/60-600 2nd half of the 6th cent.	Kiss - Nemeskéri 1964, Abb. 5. 1.
16	Mohács-Farostlemezgyár v.t. 3.	63-72	II.2.1.	Mohács	2,2	2,4	x	x	Kiss - Nemeskéri 1964, Abb. 8. 8a-b.
17	Vörs-Tótok dombja 17.	40-45	II.2.2.	Mohács	2,5	1,4	Bird-sh. brooch Vessel, stamped decor.	450-550 MDo 5-6	Sági 1963, 47, 24. kép 3-4.
18	Lužice 61.	30-40	II.2.1.	Mohács	2,9	2,2	x	x	Klanica - Klanicová 2011, 390, Taf. 57. 61: 2.
19	Vranovice, spor.	x	II.2.2.	Mohács	3,5	2,4	x	x	Matoušková 2015, 217-219, Obr. 8., 9.

Table 1: Catalogue.

Catalogue									
Nm.	Cemetery, grave nm.	age	Code (Gr. Ty.)	Type	L	W	Accompanying find	Chronology	Bibliography
20	Bezenye-Papré 20.	x	II.3.	Schwechat-Pallersdorf	3	2,5	Várpalota 17.-Bezenye 20.	MDo 6	Bóna 1956, 192, Taf. XLV. 1.
21	Gyirmót-Homokdomb 27.	x	II.3.	Schwechat-Pallersdorf	x	x	x	x	Tomka 2005, 262, Abb. 7. 2.
22	Schwechat 2.	30-50	II.3.	Schwechat-Pallersdorf	2,5	1,7	x	x	Seracsin 1936, 528-529, Abb. 8.
23	Szentendre-Pannoniatelep 33.	35-45	II.3.	Schwechat-Pallersdorf	3,5	3,1 5	Rhombic foot-pl, spiral decor.	2nd half of the 5th cent.	Bóna - B. Horváth 2009, 277, Taf. 42. 33: 8., 9.
							Rácalmás 2.-Keszthely	MDo 5	
24	Szentendre-Pannoniatelep 85.	50-60	II.3.	Schwechat-Pallersdorf	2,9	2,3	Oberwerschen	MD 3-4	Bóna - B. Horváth 2009, 292, Taf. 57. 85: 11., 12.
25	Tamási-Csikólegelő 18.	x	II.3.	Schwechat-Pallersdorf	3,1	2,2	x	x	Bóna - B. Horváth 2009, 298, Taf. 63. 18: 4., 5.
26	Tamási-Csikólegelő 30.	x	II.3.	Schwechat-Pallersdorf	2,9	2,5	x	x	Bóna - B. Horváth 2009, 306, Taf. 71. 30: 4., 5.
27	Tamási-Csikólegelő 50.	x	II.3.	Schwechat-Pallersdorf	2,75	2,3	x	x	Bóna - B. Horváth 2009, 313, Taf. 78. 50: 1., 2.
28	Várpalota-Unió homokbánya 1.	x	II.3.	Schwechat-Pallersdorf	x	x	Várpalota 1.-Castel Trosino G.	MDo 6	Bóna 1956, Taf. XXVII. 3, 4.
29	Várpalota-Unió homokbánya 4/b.	x	II.3.	Schwechat-Pallersdorf	2,7	2,3	x	x	Bóna 1956, Taf. XXIII. 1, 2.
30	Várpalota-Unió homokbánya 29.	x	II.3.	Schwechat-Pallersdorf	2,9	2,4	x	x	Bóna 1956, Taf. XXV. 10.
31	MNM, Delhaes Collection	x	II.3.	Schwechat-Pallersdorf	x	x	x	x	Bóna 1956, Taf. LII. 6, 7.
32	Lužice 55.	x	II.3.	Schwechat-Pallersdorf	2,4	2,3	x	x	Klanica - Klanicová 2011, 388, Taf. 55. 55: 33.
33	Mušov-Roviny 3.	x	II.3.	Schwechat-Pallersdorf	x	x	x	x	Tejral 2011, 61, Abb. 26. 2.
34	Bezenye-Papré 73.	x	II.5.	Bezenye 73.-Hegykő 65.	2,7	1,9	x	x	Bóna - B. Horváth 2009, 313, Taf. 78. 50: 1., 2.
35	Hegykő-Mező u. 65.	x	II.5.	Bezenye 73.-Hegykő 65.	2,2	1,8	Kühn 6.	End of the 5th cent.	Bóna - B. Horváth 2009, 250, Taf. 15. 65:3.
							Bird-sh. brooch	6th cent.	
36	Gyöng-Vásártér u. 5.	„teenager”	III.1.	Sarching	2,7	2,3	x	x	Bóna - B. Horváth 2009, 237, Taf. 2. 5: 5.
37	Velké Pavlovice, spor.	x	III.1.	Sarching	x	x	x	x	Tejral 1976, 87, Abb. 28. 9, Taf. VIII. 7.

Table 2: Catalogue.

Catalogue									
Nm.	Cemetery, grave nm.	age	Code (Gr. Ty.)	Type	L	W	Accompanying find	Chronology	Bibliography
38.	Tamási-Csikólegelő 52.	x	IV.1.	Tamási 52.-Kranj 170.	3,5	2,2	Shoe buckle	2nd half of the 6th cent.	Bóna - B. Horváth 2009, 314, Taf. 79. 4., 5.
39.	Mohács-Farostlemezgyár v.t. 5.	23-28	IV.2.	Rácalmás 2., 20.-Cividale-Gallo 9.	2,5	2,7	Vessel, stamped decor.	2nd half of the 6th cent.	Kiss - Nemeskéri 1964, 112, Abb. 10. 1., 2.
40.	Rácalmás-Újtelep 2.	x	IV.2.	Rácalmás 2., 20.-Cividale-Gallo 9.	2,5	2	Rácalmás 2.-Keszthely	MDo 5	Bóna - B. Horváth 2009, 267, Taf. 32. 2: 5.
41.	Rácalmás-Újtelep 20.	x	IV.2.	Rácalmás 2., 20.-Cividale-Gallo 9.	2,5	2	x	x	Bóna - B. Horváth 2009, 271, Taf. 36. 20: 2., 3.
42.	Rácalmás-Újtelep 16.	x	IV.3.	Rácalmás 16.-Cividale-Cella	3,8	3,1	Rácalmás 16.	Middle and the last 3rd of the 6th cent.	Bóna - B. Horváth 2009, 269, Taf. 34. 16: 3.
43.	Kajdacs-Homokbánya 2.	x	IV.4.	Paragraph	3,2	2,6	Bezenye 8.-Kajdacs 2.-Tamási 6.	2nd half of the 6th cent.	Bóna - B. Horváth 2009, 255, Taf. 20. 2: 4.
44.	Vörs-Tótok dombja 32.	35-40	IV.4.	Paragraph	3,4	2,6	Glass bead, heringbone pattern	After 540/550	Sági 1963, 62, 51/b. kép
45.	Vörs-Tótok dombja 21.	40-45	IV.5.	Keszthely 17.-Vörs 21.	2,8	2	Type Várpalota 19 Varant 1	2nd half of the 6th cent.	Sági 1963, 51, 32. kép

Table 3: Catalogue.

Typology		
Groups	Types	Variants
I	1. Nikitsch-Kranj	x
	2. Várpalota 34.-Vinkovci	Werner: <i>Várpalota 34.-Vinkovci</i> Koch: <i>simple, single-wound, diagonal spiral</i> Losert: <i>Variant 1 with spiral and ribs</i> Brather-Walter: <i>Vaiant 2 with diagonal ribs and spiral</i>
	3. Güttingen	x
II	1. Kajdacs 37.-Cividale-Cella/Kranj	1: triangulars between ribs 2: triangle rows 3: quadrupeds/reptiles and birds of prey, with a triangular row on the body
	2. Mohács 2.,3.-Cividale-San Giovanni 166./Mohács	1: carving with ribs 2: carving with ribs, stone inlay
	3. Schwechat-Pallersdorf	x
	4. Várpalota 19.	1: spiral decoration 2: complex motifs
	5. Bezenye 73.-Hegykő 65.	x
III	1. Sarching	x
IV	1. Tamási 52.-Kranj 170.	x
	2. Rácalmás 2., 20.-Cividale Gallo	x
	3. Rácalmás 16.-Cividale Cella	x
	4. Paragraph-shaped	x
	5. Keszthely 17.-Vörs 21.	x

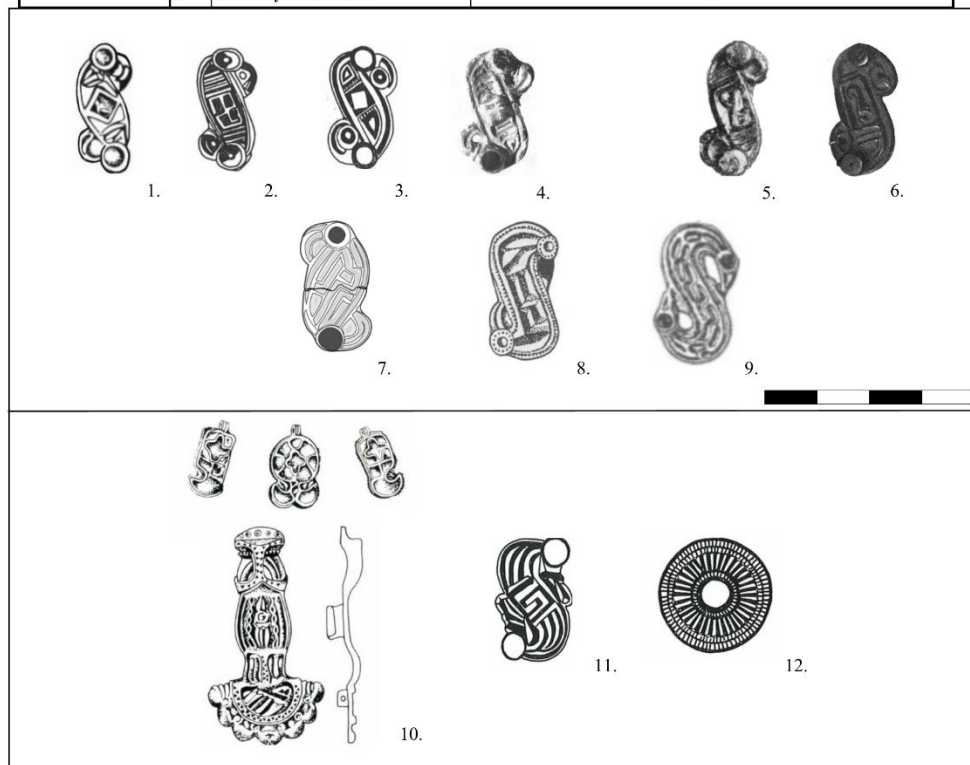

Table 4. The typology of S-shaped brooches in Lombard age, Pannonia. 1–12: Group I and accompanying finds of chronological value. 1. Fertőszentmiklós grave 9 (Cat. 1); 2. Nikitsch grave 11 (Cat. 2); 3. Nikitsch grave 24 (Cat. 3); 4. Scarbantia, Forum (Cat. 4); 5. Várpalota grave 34 (Cat. 5); 6. Vinkovci (Cat. 6); 7. Vörs grave 20 (Cat. 7, Balatoni Múzeum – cat. num. 2004.1.1.); 8. Klučov grave 22 (Cat. 8); 9. Borotice grave 10/VIII (Cat. 9); 10. Fertőszentmiklós grave 9 (Tomka 1980, 12, Abb. 8. 3–5, 9, 10); 11. Nikitsch grave 11 (Beninger–Mitscha-Märheim 1970, 38, Taf. 4. 8.155); 12. Nikitsch grave 24 (Beninger – Mitscha-Märheim 1970, 39, Taf. 5. 68.184).

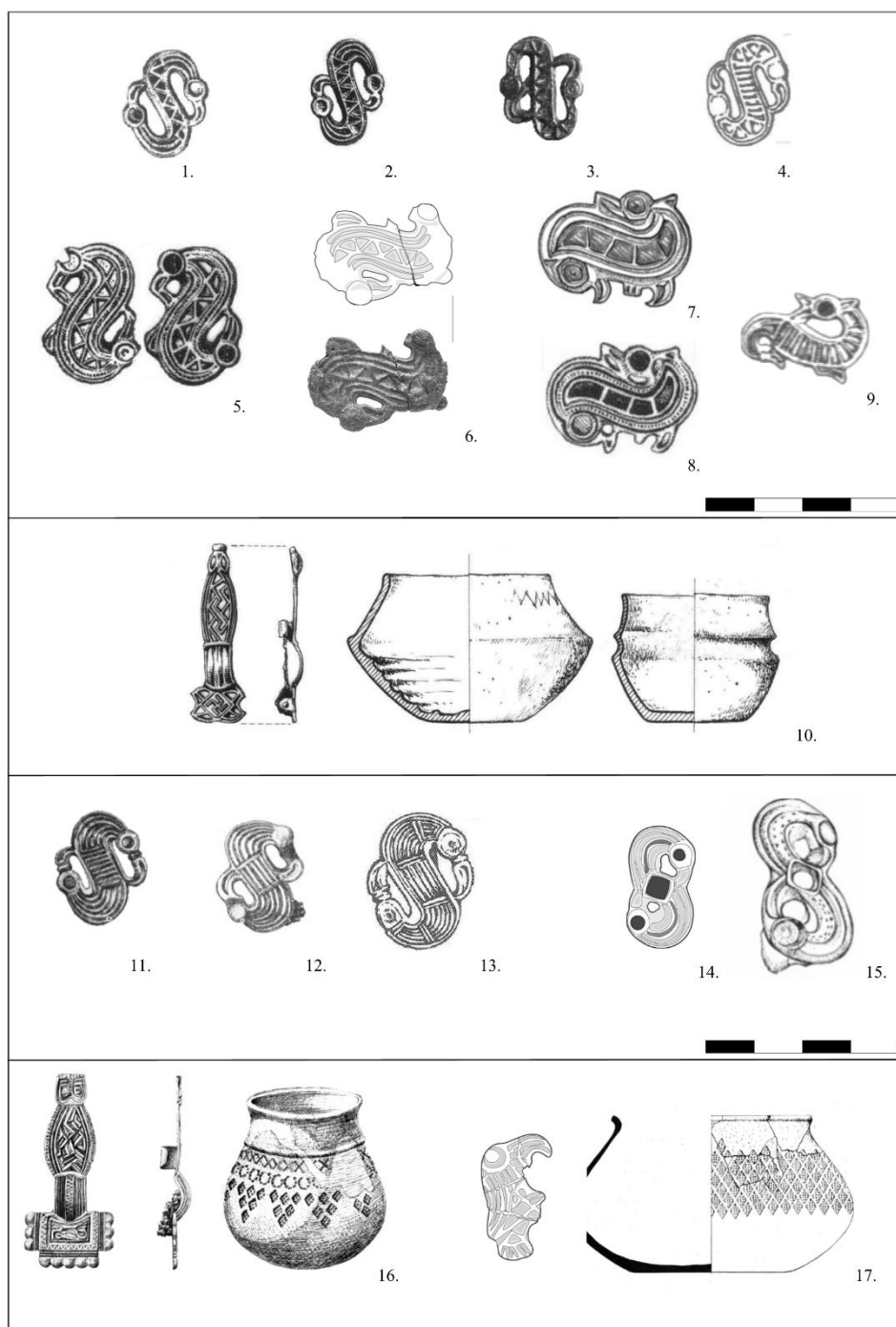

Table 5. Group II, Type 1 and 2 and accompanying finds of chronological value. 1. Kajdacs grave 37. (Cat. 10); 2. Szentendre grave 43 (Cat. 11); 3. Várpalota grave 34 (Cat. 12); 4. Lužice grave 102 (Cat. 13); 5. Tamási grave 23 (Cat. 14); 6. Grad Stalać (Рашковић 2016, 290, Т. III. 6a); 7. Kranj–Lajh grave 170 (Milavec 2007, 354, Т. 2:14); 8. Tamási grave 52 (Cat. 38); 9. Lužice grave 54 (Klanica – Klanicová 2011, 386, Taf. 53. 54:1); 10. Tamási grave 23 (Bóna – B. Horváth 2009, 300, Taf. 56. 10:1–2, 10); 11. Mohács grave 2 (Cat. 15); 12. Mohács grave 3 (Cat. 16); 13. Lužice grave 61. (Cat. 18); 14. Vörs grave 17 (Cat. 17, Balatoni Múzeum – cat. num. 87.6.5.); 15. Vranovice (Cat. 19); 16. Mohács grave 2. (Kiss – Nemeskéri 1964, Abb. 6:1, Abb. 11. 1); 17. Vörs grave 17 (Sági 1963, 47, 24. kép: 1–2; 25. kép, Balatoni Múzeum – cat. num. 87.6.6.).

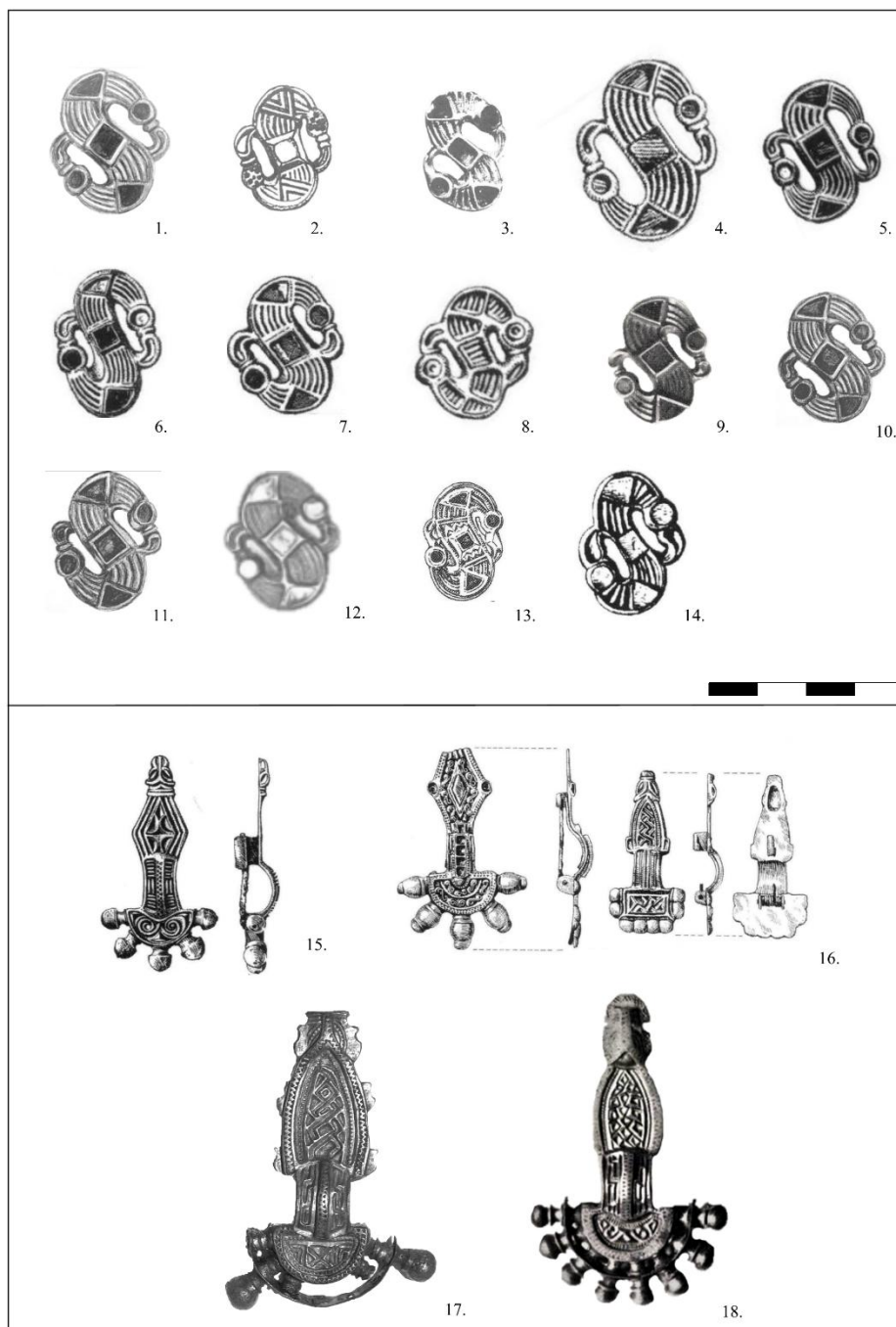

Table 6. Group II Type 3 and accompanying finds of chronological value. 1. Bezenye grave 20 (Cat. 20, Hansági Múzeum – cat. num. 58.296.3.); 2. Gyirmót grave 27 (Cat. 21); 3. Schwechat grave 2 (Cat. 22); 4. Szentendre grave 33 (Cat. 23); 5. Szentendre grave 85 (Cat. 24); 6. Tamási grave 18 (Cat. 25); 7. Tamási grave 30. (Cat. 26); 8. Tamási grave 50 (Cat. 27); 9. Várpalota grave 1 (Cat. 28); 10. Várpalota grave 4/b (Cat. 29, Laczkó Dezső Múzeum – cat. num. 56.7.114.); 11. Várpalota cat. 29. sír (Cat. 30, Laczkó Dezső Múzeum – cat. num. 61.17.46.); 12. Collection of Delhaes (Cat. 31); 13. Lužice grave 55 (Cat. 32); 14. Mušov–Roviny grave 3 (Cat. 33); 15. Szentendre grave 85 (Bóna – B. Horváth 2009, 292, Taf. 57. 85: 11, 12); 16. Szentendre grave 33 (Bóna – B. Horváth 2009, 277, Taf. 42. 33: 8, 9); 17. Bezenye grave 20 (Hansági Múzeum – cat. num. 58.296.1.); 18. Várpalota grave 1 (Bóna 1956, Taf. XV. 1, 2).

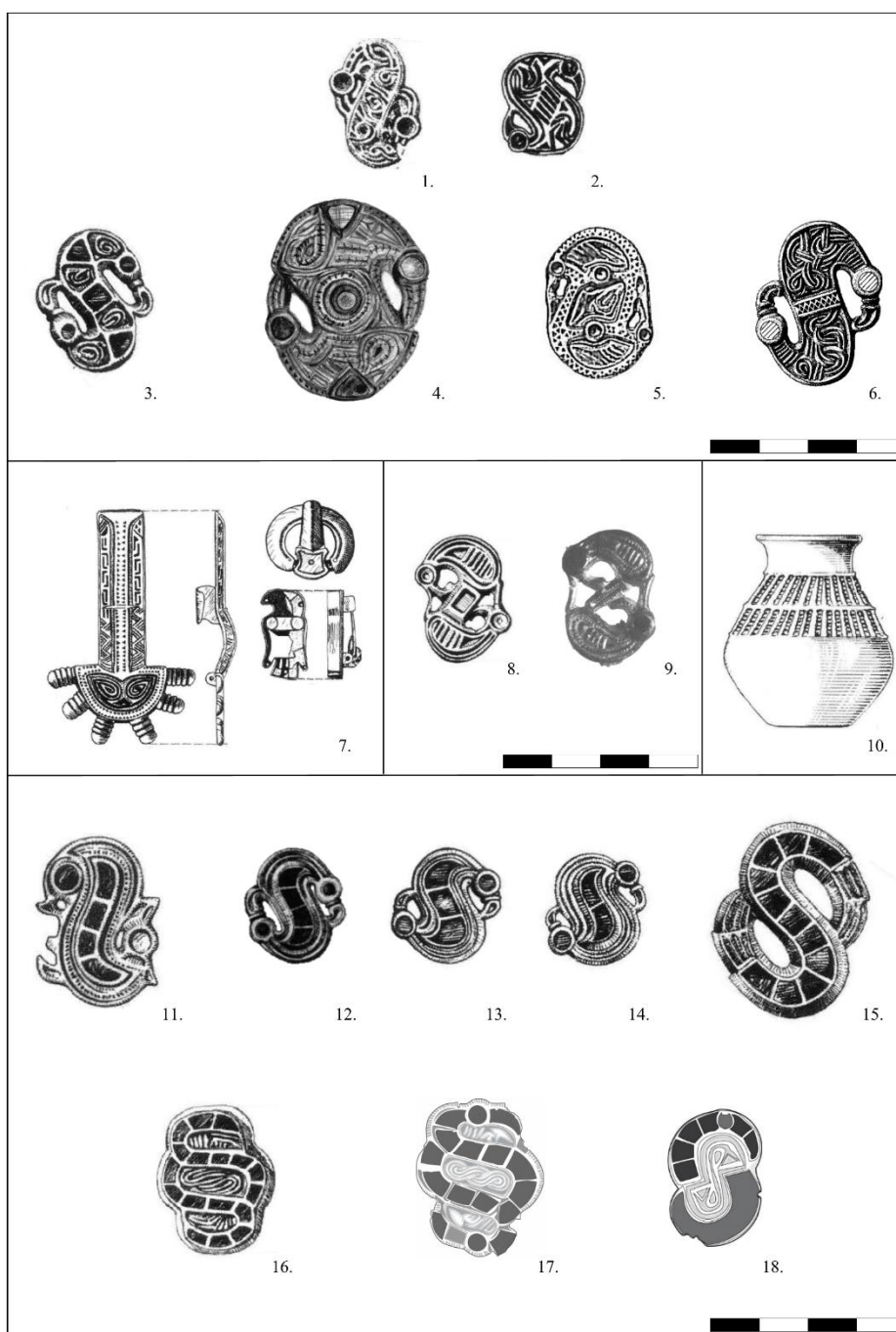

Table 7. Group II Type 5, Group III Type 1 and Group IV and accompanying finds of chronological value. 1. Bezenye grave 73 (Cat. 34); 2. Hegykő grave 65 (Cat. 35); 3. Type Várpalota 19.: Szentendre grave 56 (Bóna – B. Horváth 2009, 285, Taf. 50. 56: 7., 8); 4. Várpalota grave 17. (Laczkó Dezső Múzeum – cat. num. 61.17.50.); 5. Unterlauchringen (Brather-Walter 2009, 55, Abb.2); 6. Straubing grave 786 (Geisler 1998, 291. Taf. 461. 3); 7. Hegykő grave 65 (Bóna – B. Horváth 2009, 250, Taf. 15. 65: 2, 3, 6); 8. Gyöng grave 5 (Cat. 36); 9. Velké Pavlovice (Cat. 37); 10. Gyöng grave 5 (Bóna – B. Horváth 2009, 237, Taf. 2. 5: 2); 11. Tamási grave 52 (Cat. 38); 12. Mohács grave 5 (Cat. 39); 13. Rácalmás grave 2 (Cat. 40); 14. Rácalmás grave 20 (Cat. 41); 15. Rácalmás grave 16 (Cat. 42); 16. Kajdacs grave 2 (Cat. 43); 17. Vörs grave 32 (Cat. 44, Balatoni Múzeum – cat. num. 87.17.2.); 18. Vörs grave 21 (Cat. 45, Balatoni Múzeum – cat. num. 87.9.2.)

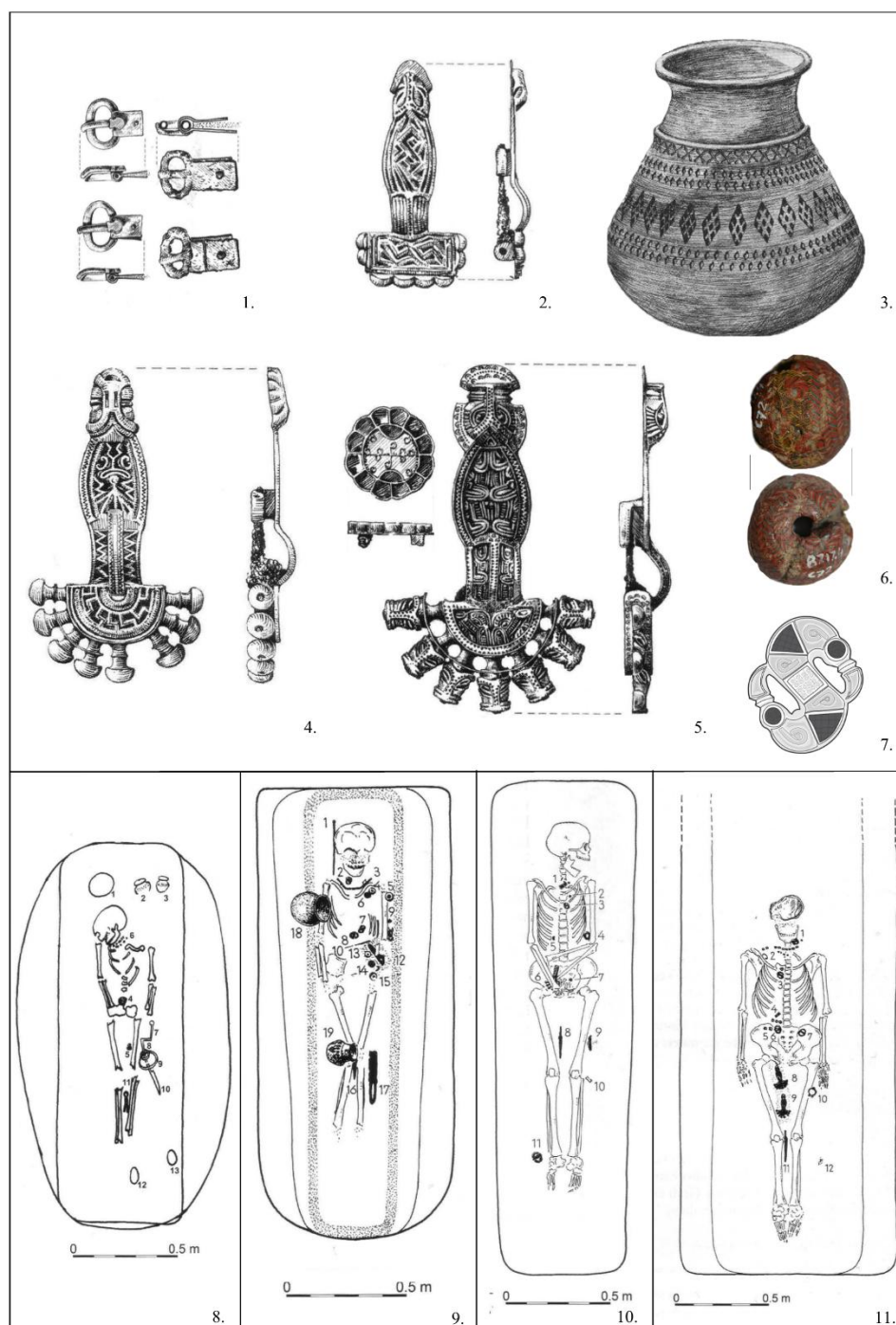

Table 8. Group IV and accompanying finds of chronological value. 1. Tamási grave 52 (Bóna – B. Horváth 2009, 314, Taf. 79. 12–16); 2. Rácalmás grave 2 (Bóna – B. Horváth 2009, 267, Taf. 32. 2: 8–9); 3. Mohács grave 5 (Kiss – Nemeskéri 1694, 113. Abb. 11. 4); 4. Rácalmás grave 16 (Bóna – B. Horváth 2009, 269, Taf. 24. 16: 8–9); 5. Kajdacs grave 2 (Bóna – B. Horváth 2009, 255, Taf. 20. 2: 5, 9–10); 6. Vörs grave 32 (Balatoni Múzeum Ltsz. 87.14.4.); 7. Vörs grave 21 (Balatoni Múzeum – cat. num. 87.9.3.). *Costumes*: 8. Single small brooch, Gyöngk grave 5 (Bóna – B. Horváth 2009, 29, Abb. 8); 9. Pair of small brooches, Szentendre grave 43 (Bóna – B. Horváth 2009, 113, Abb. 77); 10. Pair of small brooches, single bow brooch, Hegykő grave 65 (Bóna – B. Horváth 2009, 50, Abb. 26.); 11. Four-brooch costume, Rácalmás grave 16 (Bóna – B. Horváth 2009, 91–92, Abb. 61).

Cemetery, grave nm.	disturbance	age	code	Gr	Ty. V	Small 1	Small 2	Bow 1	Bow 2	Bibliography
Gyöngkő- Vásártér u. 5.	Re-opened	x	1-0	III	1	Left thigh	x	x	x	Bóna – B. Horváth 2009, 29, Abb. 8.
Hegykö- Mező u. 65.	Undisturbed	ad.	2-1	II	5	Neck	Upper chest	Right pelv.	x	Bóna – B. Horváth 2009, 50, Abb. 26.
Kajdacs- Homokbánya 2.	Undisturbed	x	2-2	IV	4	Neck	Middle chest	Right thigh, inner, middle	Right thigh, inner, knee	Bóna – B. Horváth 2009, 56–62, Abb. 33.
Mohács- Farostlemez- gyár v.t. 5.	Undisturbed	ad. (23-28)	2-0	IV	2	Neck	Middle chest, (slightly left	x	x	Kiss – Nemeskéri 1964, 109–110, 116, Abb. 4.
Rácalmás- Újtelep 2.	Undisturbed	x	2-2	IV	2	Neck (slightly right)	Upper chest (slightly right)	Between thighs, upper 3rd	Between thighs, lower 3rd	Bóna – B. Horváth 2009, 86, 88, Abb. 58.
Rácalmás- Újtelep 16.	Undisturbed	x	2-2	IV	3	Mandible, left	Upper chest (slightly right)	Between thighs, upper 3rd	Between thighs, middle 3rd	Bóna – B. Horváth 2009, 91–92, Abb. 61.
Rácalmás- Újtelep 20.	Undisturbed	x	2-0	IV	2	Mandible, left	Middle chest (slightly right)	x	x	Bóna – B. Horváth 2009, 91–92, Abb. 61.
Szentendre- Pannóniatelep 33.	Undisturbed	ad.-mat. (33-45)	2-2	II	3	Mandible, right	Middle chest	Between thighs, upper 3rd	Between thighs, middle 3rd	Bóna – B. Horváth 2009, 108–110, Abb. 75.
Szentendre- Pannóniatelep 43.	Undisturbed	sen. (65-75)	2-0	II	1.1	Neck (slightly right)	Middle chest (slightly left)	x	x	Bóna – B. Horváth 2009, 113, Abb. 77.
Szentendre- Pannóniatelep 85.	Undisturbed	mat. (50-60)	2-2	II	3	Neck	Middle chest (slightly right)	Between thighs, upper 3rd	Between thighs, middle 3rd	Bóna – B. Horváth 2009, 134, Abb. 94.
Tamási- Csikólegelő 18.	Re-opened	x	2-0	II	3	Right col- larsbone	Upper chest	x	x	Bóna – B. Horváth 2009, 147, Abb. 106.
Tamási- Csikólegelő 23.	Undisturbed	x	2-2	II	1.3	Mandible	Lower chest (slightly right)	Pelvis	Between thighs, upper 3rd	Bóna – B. Horváth 2009, 148–149, Abb. 108.
Tamási- Csikólegelő 30.	Re-opened	x	2-0	II	3	Mandible	Upper chest	x	x	Bóna – B. Horváth 2009, 154, Abb. 111.
Tamási- Csikólegelő 50.	Re-opened	x	2-0	II	3	Neck	Middle chest	x	x	Bóna – B. Horváth 2009, 164–166, Abb. 120.
Tamási- Csikólegelő 52.	Re-opened	x	2-0	IV	1	Neck	Upper chest	x	x	Bóna – B. Horváth 2009, 166, Abb. 121.

Juvenis	1
Adultus	4
Adultus-maturus	2
Maturus	3
Senium	6

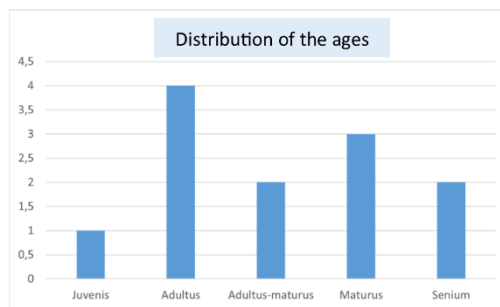

Table 9. The wearing of S-shaped brooches (types, costumes). Distribution of ages.

*Irsai Farkas László,
történész – muzeológus, Koszta József Múzeum,
doktorandusz – Pázmány Péter Katolikus Egyetem,
Történettudományi Doktori Iskola*

Irsai Farkas László
Kolozsvár „kincsei” –

Az észak-erdélyi település művelődéstörténete a 13. századtól a második világháborúig

Absztrakt

„Kincses Kolozsvár” észak-erdélyi szellemi központként több esetben előrébb járt, mint a magyar főváros. Budához és Pesthez képest az európai szinergiák, a művelődéssel szoros kötelékben mozgó művészeti jelenségek az adott korszakokban progresszívebben hatottak Kolozsvárra. A koronázási székhelyek - Székesfehérvár vagy Pozsony és Buda – koncentrált figyelmet tanúsítottak Erdély iránt. Ennek okán különösen az első időkben az építészeti fejlődés mindig folyamatossgot mutatott a városban. Ezt a kontinuitást segítette a terület vonzása, miszerint itáliai, német és szász mesterek munkáival különös elegyet, érzékeny összeképet tudott alkotni magáról Kolozsvár. Az expanzív szellemi erő terjedése így több más művészeti ágat is megérintett és összefogott. A város máig megmaradt értékei tudományokban és más értékközvetítő formákban cáfolhatatlanul megjelennek a nemzeti emlékezetünkben. Jelen publikáció számos eddig megjelent részletkutatói eredmény összefoglalására tesz kísérletet. Emellett megpróbálja mélyíteni a kolozsvári szellemi

1. Kolozsvár főtere, 1905. A Szent Mihály-templom és előtte Hunyadi Mátyás emlékműve.

hagyományok ismeretét az oldalakon keresztül, bízva abban, hogy az összegzésben a fiatalabb magyar és külföldi kutatógeneráció tagjai mind érdekesebb információkat találhatnak majd további munkáikhoz.

Bevezető

Kolozs megye nagyhírű székhelyét *Erdély fővárosaként* emlegetik. Máig a különböző hagyományok, rítusok és lelkiség, heterogén gondolkodásmód, nyelvezet és sokszínű kultúra tökéletes egybeépülése jelenik meg, amely város Románia második legnépesebb területe. Románul 1974-ig *Cluj*-nak nevezték, ma *Cluj-Napoca*-nak¹.

Kolozsvár régóta törvényhatósági joggal felruházott szabad királyi város (municipium), a benne való politikai és tudományos élet összpontosulása miatt Erdély terület vezérvárosa. Címere a várkapu fölé emelkedő hármás bástya, színe a piros-kék. Az első világháború után népessége kétszeresére nőtt a vidékiek beözönlése, valamint a hivatalokat elfoglaló románság koncentrációja által. Lakosságának száma a népszámlálások adatai szerint így emelkedett: 1790-ben 10.660 fő, 1891-ben 32.756 fő, 1921-ben 83.542 fő², míg az utolsó,

¹ Nicolae Ceaușescu román kommunista pártfőtitkár és államfő az 1960-as évek közepétől új identitáskurzust próbált gyökereztetni az ország történeti hitelesítéséhez. A diktátornak a románság „istenítése” kényszerű politikai intézkedése volt, hiszen más nemzetekkel ellentétben hosszú időkre visszanyúló okleveleket, irati hagyatékot nem tudott felmutatni, de még őstörténetet, mondavilágot és eposzokat sem tudott magáról hirdetni a románság. Kultúrájukban egyszerre voltak jelen - és vannak ma is - az orosz, az ukrán, a szász, a balkáni, a bizánci és török vonások. Ez az etnokulturális és művelődés-antropológiai eklektika határozta meg, vagy tette éppen tisztázatlanná a nemzeti gyökereket és ennek okozataként jelentek meg a társadalmi problémák. A kommunista politika mesterségesen akarta kialakítani a lokálpatriotizmust és legitimálni a román őshonos kultúrát. Bár a románság létrejötte alapvetően csak Moldova, Havasalföld és Erdély bizonyos részeinek egyesülésével 1862-től volt értelmezhető - valóban azonban Románia nemzeti megalakulása 1918-ban történt. A politika ennek ellenére az ókori, indogermán nyelvet beszélő trák törzsekkel rokon Erdélyben megtelepülő dák népcsoporttól akarta származtatni az ősokeket, akik a Balkán-félsziget erdélyi részén éltek a Krisztus előtti második évezred végén. Az államilag támogatott tudományos kutatások azonban nem vezettek eredményre, a dákokkal való nemzeti kontinuitásra a régész és archeológus szakértők nem találtak forrásokat. Kolozsvár történetét, fennállását azonban a római időkre vissza tudták vezetni (*Napoca*), így ezért az államfő, a Román Kommunista Párt főtitkára 1974-ben a *Cluj-Napoca* nevet adta a városnak. Catherine Durand: *A román nép története*. Maeceneas Kiadó. Budapest, 1998. (Durand, 1998.). 17-24; Továbbá: T. Szabó Csaba: *Cluj és Napoca: egy névcsere története*. Link: <https://erdelyikronika.net/2017/10/02/cluj-es-napoca-egy-nevcsere-tortenete/> Utolsó letöltés dátuma: 2025. január 29.

² *Cluj – Kolozsvári Kalauz és Címtár* (Szerk.: Orosz Ferenc). Erdélyi Kárpát Egyesület. Kolozsvár, 1933. (Orosz, 1933.) 7-8.

második világháború előtti összeriáskor, 1941-ben 114.984 fő³. A számadatok azért fontosak, hogy a történelmi múlt együttes értékelésével lássuk a lényegét: A város a Trianon előtti történelmi Magyarországon a háromszéki és brassói peremkerületek, valamint a főváros között szinte azonos távolságban központi szellemi sugárzóként gyakorolta mindig működését.

Az első tárgyi források az építő – és díszítőművészeteken keresztül

Erdély egyik legjelentősebb magyar lakosú, mégpedig újonnan telepített, szalagos utcahálózátú városában, illetve annak négyszögű piacterén már a 13. században emelkedett templom.⁴ A tatárjárás után a XIV. században a városfejlődés lendületessé vált. Határákó volt történetében az 1316-os év, amikor Károly Róbert az addig falusias települést várossá

2. A Szent Mihály-templom belsője, 1928.

nyilvánította (*civitas Kuluswar*). Nem egyszerűen jogi változásról volt szó, megindult a városi funkciók terjedése. Ezután nem a mezőgazdaság, hanem az ipar és kereskedelem volt a fő jellegzetessége. Kolozsvár polgárait Nagy Lajos 1370-ben Erdély-szerte érvényes vámmentes áruszállítási joggal ruházta fel, ami vonzáskörzete határainak nagymérvű kitágulásához vezetett. 1370-től királyi szabadságlevél lehetővé tette bármely szabadrendű ember beköltözését, sőt a személyi függőségben élő jobbágy is élhetett ezzel a joggal, ha előzőleg teljesítette kötelezettségeit. Ezután hosszú ideig Kolozsvár nyílt város volt⁵.

Európában a 14. század második felétől indult fellendülésnek a gótikus művészet. Az Anjou-ház igen nagy megbecsüléssel fordult az alkotók felé, így a korszakban Magyarország a közép-európai gótika egyik központja volt, amelynek jeles példái Kolozsváron is fellelhetők.

³ Varga E. Árpád: *Erdély felekezeti és etnikai statisztikája IV. Fehér, Beszterce-Naszód és Kolozs megye Népszámlálási adatok 1850-1992 között*. Teleki László Alapítvány, Pro-Print Kiadó. Budapest-Csíkszereda, 2001. (Varga, 2001.) 519.

⁴ Dercsényi Dezső – Zádor Anna: *Kis magyar művészettörténet. (A honfoglalás korától a XIX. század végéig.) Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata*. Budapest, 1980. (Dercsényi-Zádor, 1980.) 122.

⁵ Egyed, 1982. 280.

Ez időben terjedt el a művek szignálása. A szobrok részletes névfelirataiból tudható, hogy a legismertebb művészek Márton és György testvérpár, kolozsvári mesterek voltak. Abban az időszakban a dél-németországi kapcsolatok révén terjedt el az uralkodó templomtípus, a csarnoktér. Magasba nyúló, a boltozati bordáknak megfelelően kialakított, lombos fejezetű pálcakötegek tagolták az új csarnokok szentélyét. Délnémet mesterek dolgoztak abban a műhelyben is, amely már 1349 táján megkezdte a kolozsvári Szent Mihály-plébániatemplom építését, a hármasszentélyt.

A 15. századra tehető a különböző igényű és más-más társadalmi rétegek ízlését szolgáló építészeti és képzőművészeti alkotások körében, hogy a mesterek az udvari művészet formáit használták mintáknak. Ebben a korban alakult ki számos város mellett Kolozsvár rendezett, kőpalotákból álló egységes képe, különösen a főtér patríciusházainak végleges formája.⁶ Egész Európával kereskedelmi kapcsolatban álló céhes rendszer működött a városban, 60 iparágban 30 kolozsvári műhely jeleskedett.⁷ A Mátyás kori későgótikus udvari stílus hallatlan gyorsasággal terjedt el az egész középkori Magyarországon. Ezt hirdeti a ma is álló kolozsvári Farkas utcai református templom osztatlan, egységes, dekoratív csillagháló-boltozatával. Báthori Istvánnak⁸

3. A Szent Mihály-templom sekrestyéjének bejárata, 1942.

(ecsedí), mint erdélyi vajdának jelentős szerep jutott az erdélyi későgótikus építészet fejlődésében. 1486-ban indult az obszerváns⁹ ferencesek kolozsvári templomának építkezése, amelynek megbízói a király és István vajda voltak. 1490-ben Hunyadi Mátyás Visegrádról a

⁶ *A művészet története Magyarországon.* (Szerk.: Aradi Nóra.) Gondolat Kiadó. Budapest, 1983. (Aradi, 1983.) 69-383.

⁷ *Egyed*, 1982. 280.

⁸ Báthori István (?-1493) hadvezér, erdélyi vajda. Erőszakosságáról, hatalomra vágyásáról hírhedt feudális úr, de kitűnő hadvezér. 1458-tól asztalnokmester, 1471 — 93 között országbíró. A kenyérmezei ütközet győztese (1479. okt. 13.), többször vezetett hadjáratot Moldva és a törökök ellen. 1479-től 1493-ig erdélyi vajda. *Magyar Életrajzi Lexikon I. A-K.* (Szerk.: Kenyeres Ágnes). Akadémiai Kiadó. Budapest, 1967. (Kenyeres I; 1967) 137.

⁹ A ferences rend egyik ága. A minoriták kiválása után az obszervánsok megőrizték a rend eredeti, szigorúbb szabályzatát, ellentétben a minoritákkal.

szerzetes János kőfaragó mestert küldte Kolozsvárra az építkezéshez. 1526 után (Mohács) az új polgári reneszánsz egyik fontos építészeti centruma Erdélyben Kolozsvár lett. A mohácsi vész után az Erdélyi Fejedelemség központjává emelkedett, amellyel egyidejűleg a település kulturális és vallási vitáknak lett a küzdőtere. A protestánsok és az unitáriusok főiskolákat üzemeltettek a városban a 16. századtól, Báthory István¹⁰ (somlyói) pedig katolikus akadémiát alapított, amely a jezsuiták kezelésében működött. 1534 és 1536 között épült a város főterén Adrianus Wolphard¹¹ háza. Az épület homlokzatának felépítésében hagyományos, de a nyíláskeretezések kivitelezése a toszkán ornamentumfaragás tisztaságát példázza. A mesterek a kolozsvári kőfaragó céh tagjai voltak, akik közé 1526-ban egy itáliai művész, Iacobus Olaz¹² is tartozott. Ugyancsak a kolozsvári műhely munkája a kövesdi (Coves) templom kapuja, és az 1534-es évszámmal jelzett tabernákulum bizonyítja a korai reneszánsz tradíció megjelenését Erdélyben. Kolozsváron a német reneszánsz stílusa is megjelenik: A Szent Mihály templom sekrestyéjének ajtaja 1532-ben készült, amely a plébános, Johannes Clyn¹³ rendelt Ausburgból, Adolf Daucher¹⁴ mester műhelyéből, amelyet készre faragva szállítottak a városba. A helyi mesterek munkáiból pedig kitűnik, hogy tanoncéveik alatt és később is rendszeresen átmentették Kolozsvárra az európai főáramlatokat.¹⁵ Ezidőben már a szabályzatok pontosan körülírták a városba való költözés feltételeit. Csak szabadrendű s a vagyonosodásra is kezességet ígérő személy kaphatta meg az engedélyt a hűségeskü

¹⁰ Somlyói Báthory István (1533-1586) Erdély fejedelme és Lengyelország királya. Széles műveltséggel rendelkezett, egyetemi tanulmányait Padovában végezte. A jezsuita intézményt 1579-ben alapította. Célja, hogy Erdélyben olyan főiskola létesüljön, amely versenyképes bír lenni a nyugat-európai hasonló intézetekkel. *Kenyeres I.*, 1967. 138.

¹¹ Adrianus Wolphardus (1491-1544) erdélyi szász családból származó humanista filológus és költő volt. 1509 és 1512 közt Bécsben tanult, majd Bolognában járt egyetemre. Visszatért Erdélybe, Kolozsvárra, s ott Várdai Ferenc erdélyi püspök köréhez csatlakozott. Gyulafehérvári kanonokságot szerzett, Kolozsvárott pedig plébánosként működött. E poszton közvetlen elődje volt Heltai Gáspárnak, aki őt Enyedi Adorján néven említi. Az erdélyi hitvitákon toleráns magatartást tanúsított a protestánsokkal szemben. Jeles művészetpártoló volt, Kolozsvár egykori reneszánsz építészeti nevezetességét, a nevét viselő Wolphard-házat ő kezdte építtetni. *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény I. Humanizmus* (Szerk.: Ács Pál - Jankovics József - Kőszeghy Péter) Balassi Kiadó. Budapest, 1998. 493.

¹² A mesterről annyi maradt fenn, hogy olasz származású kőfaragóként Kolozsváron telepedett le. Balogh Jolán: *Későrenaissance kőfaragóműhelyek II. közelmény, A kolozsvári műhelyek*. In.: *Ars Hungarica*. 2. évf. 2. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1974. 251.

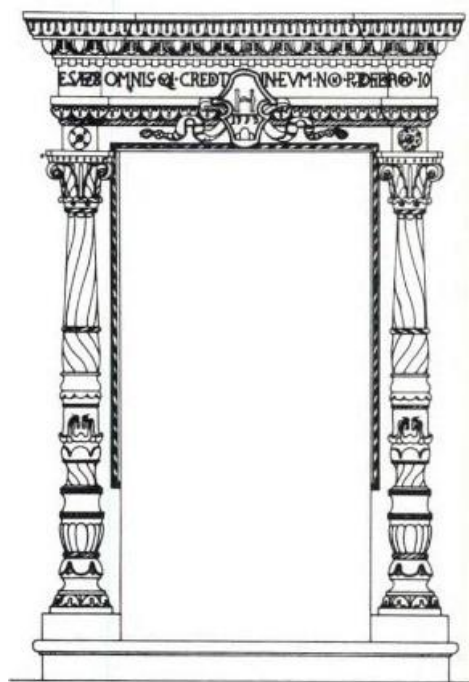
¹³ A kolozsvári plébánosról jelenleg több adat nem lelhető fel.

¹⁴ Adolf Daucher (1460-1523/4), Hans Daucher apja. Pályáját Ulmban kezdte Jörg Syrlin tanítványaként, később reneszánsz hatások érték. Életművébe tartozik az annabergi plébániatemplom kőből faragott főoltára (1522). Lajta Edit: *Művészeti Kislexikon*. Akadémia Kiadó. Budapest, 1973. 132.

¹⁵ *Aradi*, 1983. 69-383.

letételére, illetőleg a városi polgárjog elnyerésére. De a betelepülés folytonos volt, s ennek során került a magyarság túlsúlyba a céhes ipart addig uraló szászokkal szemben.

A bevándorlás eredményeként a város népessége gyorsan növekedett: lélekszáma 1453-ban, az első ránk maradt összeírás szerint, 4500—5500 lehetett, de már 1593-ban 8000—8500-ra emelkedett, s csak Brassótól maradt el némileg az erdélyi városok közül, de több olyan európai városnál volt nagyobb, mint Zürich, Drezda, vagy Bazel.¹⁶ A lakosságszám növekedése mind több igényt, a városképi esztétika látható változásait hozta

4. Grafika: A kolozsvári Bástia-ház reneszánsz ajtaja

magával.

1550 és 1590 közötti időszakban jelent meg a toszkán stílus Kolozsváron, az ornamentumfaragás, erre egyik példa a Fő téren álló Bástia-ház¹⁷ 1555-ben készült ajtaja, amelyben feltűnnek az olasz jegyek a kandeláber oszlopokon. Az 1570-es évektől egy tektonikus stílus is megjelent, amelyet a dór oszloprend elemeinek széles körű alkalmazásában és az olasz manierista stílusú rusztikus kiképzésekben lehet felfedezni. A 17. század első felében terjed el a városban is a pártázatos építkezés, amikor az épületek homlokzatának felső szegélyéből

egyéni kiképzésű, herma alakú oszlopfokokból álló, törpe oromzatok állnak ki és azok ékesítik a

felépítmény látványát. Minél gazdagabb volt az ingatlan tulajdonosa, annál díszesebb homlokzatot rendelt a mesterektől. Ez a formai stílus Bethlen Gábor¹⁸ fejedelem regnálása alatt élte fénykorát. Giovanni Landi¹⁹, itáliai építész kért arra, hogy koordinálásával

¹⁶ Egyed, 1982. 280-281.

¹⁷ Az ingatlan tulajdonosa Giorgio Basta volt (1550-1607), generális, német-római császári hadvezér. Dél-Itáliában született, albán származású családban. II. Rudolf császár megbízásából Erdélybe ment „rendcsinálás” céljával. Erdély uralkodójaként a história évekig garázdálkodó zsarnoknak írja le. *Néprajzi lexikon 1. A-E* (Szerk. Ortutay Gyula). Akadémiai Kiadó. Budapest, 1977. 233.

¹⁸ Bethlen Gábor (1580-1629) Erdély fejedelme volt 1613 és 1629 között, I. Gábor néven magyar király 1620-1621 között. *Kenyeres 1*; 1967. 205.

¹⁹ Giovanni Landi (?-1636) 1628-ban érkezhetett Erdélybe, Bethlen hívására. 1632-ben Habsburg-szolgálatba állt, felső-magyarországi kamarai építészként. Tokaj, Kálló és Szatmár erődítési munkáiban is részt vett. Kassán halt meg 1636-ban. Link:

készüljön el az erdélyi települések rendezési terve, amelyben a jeles kolozsvári kőműves-kőfaragó céh tagjai is közreműködtek. Említendő közülük a kolozsvári Diószegi István²⁰ kőműves céhmester. A magyar későreneszánsz művészet sajátos jelensége volt Erdélyben a „virágos reneszánsz”. Jellemzője, hogy a dekorációban a stílus átfogalmazott klasszikus díszítőelemei mellett a népi eredetű virágos, indás motívumkincsből merítettek a kő-, fafaragók, festőasztalosok. A legszebb virágos reneszánsz díszítőmunkák a 18. században készültek. Kiemelkedően szép alkotás közülük Ujhelyi Gábor²¹ ötvös kolozsvári házának ablakkeretei, amelyet 1724-ben készített Sipos Dávid²². A művészet fellendülésének külön ösztönzést adott, hogy az állandó háborúskodás idején a különleges ötvösmunka, a művészi megmunkálással megsokszorozott értékű nemesfém még mindig a legkönnyebben menekíthető vagyontárgyak közé tartozott. A művészeti megújulásának folyamatában a jezsuita rend megőrizte azt a kezdeményező szerepét, amelyet a barokk művészet meghonosításában játszott. Ekkor épült Kolozsváron a jezsuita templom 1718 és 1724 között. A túldíszítetes rokokó stílus is találkozik a történelemben Kolozsvárral: a Habsburg birodalommal előszeretettel alkalmazott tendencia művészi képviselője Schuchbauer Antal²³ volt, aki Budáról költözött Erdély fővárosába. Erőteljes architektúrákkal, oldott tartású szobrokkal, mozgalmas plasztikai nyelvet terjesztett el, ami újdonságként hatott.²⁴ Ekkor már fontos szerepet játszott Erdély kereskedelmi életében Kolozsvár, amely főkormánysház és az erdélyi országgyűlés állandó színhelye volt a 18. században. Ez időben a

https://mmi.elte.hu/szabadbolcseszett/mmi.elte.hu/szabadbolcseszett/index0a28.html?option=com_fogalom&tipus=1&fl=g Utolsó letöltés dátuma: 2025. január 31.

²⁰ Diószegi István Kolozsváron volt céhmester (vezető) 1588 és 1598. között. Balogh Jolán: *Kolozsvári kőfaragó műhelyek. XVI. század*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1985. 377.

²¹ Ujhelyi Gábor a 16-17. század fordulóján született Kolozsváron. Miután kitanulta az ötvösséget, 1721. október 8-án — a városi polgárkönyv tanúsága szerint — „Ujhellyi Gábor aranyműves patríciumot” felveszik a városi polgárok közé, rá egy évre pedig, 1722. december 3-án, beáll az ötvöscéhbe. Halálának időpontjáról nincsenek fennmaradt források. Kiss András: *A jelvényes aranyműves ház. Új Élet*. 14. évf. 7. szám. 1972. április 10. 7.

²² Sipos Dávid az erdélyi "virágos reneszánsz" kiváló mestere 1762-ben halt meg Kibédében (születési éve ismeretlen). Amint kortársa Rettegő György (1718-1786) 1764 és 1767. december 31-e között a magyar köblös udvarházában írt emlékirataiból kitűnik: "...Meghala Kibédén, ugyanott egy hétre kőfaragó Sipos Dávid, ez jó asztalos, jobb kőműves kőfaragó pedig speciális, úgy hogy Erdélyben mása nem volt... A dési bonchidai, drági, köblösi prédikáló székek az ő munkája voltak... Más helyekre is sokat csinált, kár hogy egy tanítványa nem maradt..." Miklósi Sikes Csaba: *Sipos Dávid kidei kőfaragó. Református Szemle*. 82. évf. 3. szám. 1989. május 1. 283.

²³ Schuchbauer Antal (1720-1776) szobrász, az erdélyi rokokó legjelentősebb képviselője. Tőle származnak a kolozsvári Szent Mihály-templom, a jezsuita és minorita templomok berendezéseinek díszei, a gyulafehérvári székesegyház egyik mellékoltára. A kolozsvári Immaculata oszlop, több városi és vidéki kastély stukkójának és szobordíszének alkotója. *Kenyeres* 2; 1982. 601.

²⁴ *Aradi*, 1983. 69-383.

legkiemelkedőbb megépült főtéri épület a barokk stílusú Bánffy-palota (1786)²⁵, amely Blaumann Edelhard János²⁶ műve. Az építész Württembergből származott és Nagyszebenből került Kolozsvárra. Nagyméretű művének tervéhez az építtető adott útmutatást (Bánffy György²⁷, Erdély kormányzója), olasz és francia mintákra.²⁸ A „kincses Kolozsvár” időszaka eddig volt jellemző a városra.

5. A barokk stílusú Bánffy-palota Kolozsvár főterén, 1941.

A szellemi fejlődés újbóli indulása a 19. századtól

A Habsburgok erdélyi megjelenésével a központi szerepet Nagyszeben vette át, az uralkodóház nem felejtette, hogy Kolozsvár a Rákóczi-szabadságharc mellé állt. Átkerült

²⁵ Az épület ma már a helyi Szépművészeti Múzeumnak ad helyet.

²⁶ Johann Eberhard Blaumann (1732-1786), württembergi bevándorló, Szebenben telepszik meg, ott lesz egy idő múlva városi építőmester. Nem sokkal halála előtt készült el a Bánffy-palota, amelyen a barokk mellett klasszicista vonások is megtalálhatóak. Blaumann az építészeti munkán túl kőfaragó munkát is végez Bánffy rezidenciáján. *Erdély története 1606-tól 1830-ig - Második kötet.* (Szerk.: Makkai László - Szász Zoltán) Akadémiai Kiadó. Budapest, 1986. 1129.

²⁷ Gróf Bánffy György (1746-1822), tanulmányait a bécsi Theresianumban végezte. 1776-ban császári és királyi tanácsos, majd Kolozs vármegye főispánja. 1777-ben az erdélyi kormányzóság tanácsosa. 1782-ben Erdély kincstartója, 1783-ban alkancellárja, 1787-től haláláig kormányzója volt. *Kenyeres I*; 1967. 103.

²⁸ *Dercsényi-Zádor*, 1980. 253.

Szebenre az erdélyi főkörmányszék, ahol a főhadparancsnokság és a kincstár is működött. Evvel a város lemaradt a fejlődésben, vonzása csökkent. Az újbóli fellendülés a 19. századhoz kötődik, kultúrélete és tudományos intézményei, valamint közigazgatási és társadalomszervezési funkciói révén.

A reformkorban épült ki a modern belső városszerkezet intézményi rendszere, amelynek az volt a hivatása, hogy kellemessé tegye az életet, és társadalmi nyilvánosságot biztosítson a különböző tevékenységeknek. Nyugati modell szerint, kaszinó alakult, amelynek megvallott célja „a művelt társalkodás, a nemzetiség előmozdítása és a közértelem és közérzés terjesztése” volt. Emellett a Nevelői Kör, a Viadal Iskola, a Gondoskodó Társaság mind a polgári társadalomszervezés eszközeinek bizonyultak. Szerepkörük Kolozsvár határait messze túlhaladta. A *Nemzeti Társalkodó*²⁹ 1832. augusztus 25-i száma a széchenyies nyelvezetű *Erdélyi Casinóról* című cikkében például így érvelt: „*Akarmely nemzet kifejlődési történeteit megtekintjük, legtisztábban meggyőződhetünk ez eránt, hogy pallérozottság és nemzetiség boldogító szelleme, a számosabb gyülekezetek helyén, a tudományok, mesterségek és jóllét fészkeiben: a városokban eredve, onnan mintegy erkölcsi napból terjesztette jóltevő világát az egész nemzetre.*” A szerző nyomban hozzáfűzi: „*ez a középpont, ahonnan nekünk is kiindulni kell.*”³⁰ A Gondoskodó Társaság mellett vívóiskola, kávéház és szálló épült, továbbá bérkocsi-szolgálat létesült. A reformkori Kolozsvár gazdasági szerepkörét növelték azok a központi intézmények, amelyek ekkor alakultak. A fontosabbak: Erdélyi Gazdasági Egyesületet (1844), Jégkármentesítő Társulat (1845), Tűzkármentesítő Társulat (1846), mint biztosítók. Ezeket megelőzte a Cukorgyári Társulat (1839) megalapítása. Megélénkült kereskedelmi élete is. Örmény és zsidó családok települtek be, és kereskedésük prosperált, mert a nyugati divatok is terjedtek. A városi polgárkönyv szerint 1846—1847-ben 35 céhes kisiparos tette le az esküt, közülük 110 személy Kolozsváron született, 33 valamelyik erdélyi kisvárosban vagy faluban, 33-an különböző magyarországi törvényhatóságokban, ketten Bécsben, ketten Prágában, egy-egy Lembergben, Svájcban, Franciaországban, a Szilágyságból 10, a Mezőségről 10, Szatmárról pedig 5 céhmester és legény kapott letelepedési engedélyt Kolozsváron. A lakosságnak a száma hirtelen megnőtt, és 1848 körül elérte a tekintélyes 20-21 ezret.³¹ Kiegyezéskor (1867) a lakosság száma meghaladta a 25 ezer

²⁹ Az *Erdélyi Híradó* heti mellékleteként jelent meg a *Nemzeti Társalkodó*. Az első száma 1830. január 2-án jelent meg Pethe Ferencz szerkesztésében.

³⁰ Pethe Ferencz: *Erdélyi Casinóról*. *Nemzeti Társalkodó*. 1832. augusztus 25. 114-128.

³¹ *Egyed*, 1982. 280-285.

főt. Már tudományos központként tartották számon, figyelemreméltóan üzemelt a jogakadémia, az orvosi-sebészeti képzés, az egyházi felső-és középfokú oktatás, az erdélyi múzeum pedig híresen gazdag gyűjteménnyel és könyvtárral rendelkezett. A 19. század végére jelentős textilipart birtokolt a város, valamint a papír-és cukorgyár is komoly munkáltató volt.³² 1872-es alapítással 1945-ig virágzóan funkcionált a Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem, jog-és államtudományi, orvostudományi, bölcsészet-nyelv-és történelemtudományi, továbbá mennyiségtani (később matematikai) és természettudományi karokkal³³. A „nemzeti építészeti” idején a klasszicista jegyek a kolozsvári színház épületén figyelhetők meg, amelyet Alföldi Antal³⁴ épített. A reformkor utáni magyar művészettörténet jeles alakja, a kolozsvári születésű Székely Bertalan (1835-1910) Bécsben, majd Münchenben képezte magát, műveiben az akadémizmus és a klasszikus művészet jelenik meg. Székely kolozsvári nemesi családból származott, életeszmenye az alapos műveltségű, nemzete helyzetét jól látó és féltő hazafié. Noha sokat bírálta az őt körülvevő viszonyokat, sohasem vált a plebejus népi eszmény képviselőjévé. A tudatos önművelés vágya hajtotta, nemcsak saját művészetét akarta mindvégig fejleszteni, hanem tudatosítani is, hogy továbbadható, tanítható legyen. Fő kívánságát, hogy tanárként működhesen, csak részben érte el, mert a Képzőművészeti Főiskola helyett az alsóbb fokú Mintarajziskola tanára, később igazgatója lett.³⁵ A századvég magyar szobrászai közül Fadrusz János³⁶ emelkedett az akadémikus szobrászok sorába, akinek fő műve Kolozsváron áll, a Mátyás- emlékmű.³⁷ A 20. század elején is tartó ipari-gazdasági haladás gyors népességyarapodást idézett elő. Kolozsvár továbbra is

³² *Egyetemes Magyar Encyclopaedia 10. Joakáz-Lysias*. Szent István Társulat. Pest, 1872. 167-168.

³³ *A Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudomány-Egyetem Tanrendje 1880 I-ső félévére*. Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudomány-Egyetem. Kolozsvár, 1880. 1-28.

³⁴ Alföldi Antal, építőmester. Kolozsvárt élt a múlt század elején. 1803-ban megbízták a kolozsvári színház terveinek elkészítésével. Minthogy a tervekkel a kitűzött határidőig el nem készült, az erdélyi gubernium Schütz Antalt, a kolozsvári építőhivatal tagját bízta meg a tervezéssel. E tervek alapján 1803 szept. 10-én megkötötték a szerződést A.-val a színház felépítésére. Az építkezés anyagi okok miatt 1813-ig elhúzódott, a belső berendezés azonban csak jóval később készült el. Szendrei János - Szentiványi Gyula: *Magyar képzőművészek lexikona I. Abádi - Günther*. Magyar Királyi Vallás-és Közoktatásügyi Minisztérium. Budapest, 1915. 21.

³⁵ *Dercsényi-Zádor*, 1980. 345.

³⁶ Fadrusz János (1858-1903) pozsonyi zsellércsaládból származó szobrász. Prágában katonáskodása alatt (1879—83) megismerkedett a neves cseh szobrásszal, Myslbekkel. Hazatérve sikeresen próbálkozott a porcelánfestéssel és a szobrászattal is. Gipszből faragott Ahasverus-fejére felfigyeltek, és számos támogatóra talált. 1886-ban ösztöndíjjal a bécsi neobarokk szobrász, Tilgner műhelyébe került. részt. A kor hamis, patetikus külsőségeket hangsúlyozó emlékműveivel ellentétben alkotásai monumentálisak, a szobrászat klasszikus tradícióját őrzik. *Kenyeres I*; 1967. 458-459.

³⁷ *Aradi*, 1983. 69-383.

sok funkciójú város maradt, s hírnevének öregbítését inkább köszönhette tudományos és művészi élete fejlődésének, mint gazdasági szerepének. Az akkori Kolozsvár legnagyobb gyárában, a dohánygyárban a munkakönyvlajstrom szerint 1895—1902 közt nagyrészt olyan munkások dolgoztak, akik a városban, Kolozs megyében születtek, illetőleg az említett második vonzaskörzetből jöttek be. Tehát a beköltözők jó része ipari munkás lett. De nem sokkal lehetett kisebb azoknak a száma sem, akik cselédnek szegődtek el vagy napszámosnak, hogy szegényes létfeltételeiket biztosíthassák. Továbbra is jelentős számban jöttek a kisiparosok. A betelepülők társadalmi integrálódása nem volt mentes a zökkenőktől. A beszámolók szerint "keleties szellemben" különültek el a különböző rétegek. Ez a kasztszellem a különböző társaságok struktúrájában is kifejezésre jutott: az úri kaszinó jórészt az arisztokrataké, a Kolozsvári Kör a tanároké és a felsőbb hivatalnokrétegé, az Iparosegylet a tehetősebb iparosoké volt. A „körön kívül” maradottak a társadalmi kirekesztettség rossz közérzete ellen úgy próbáltak védekezni, hogy az ugyanazon vidékről származók a külvárosokban egymás szomszédságában telepedtek meg, megőrizve ilyenformán a falutelepülésre jellemző szomszédsági rendszer formáját. Ebből a helyzetből aztán a családok egyenként igyekeztek egy belsőbb körbe, felsőbb társadalmi rétegbe bejutni. Ebben a gyors ütemű fejlődési-átalakulási stádiumban találta a közép-európai városok „csillagrendszerében” is jól jegyzett Kolozsvárt az első világháború kitörése³⁸.

6. Fadrusz János kolozsvári emlékműve - Hunyadi Mátyás. A Fő tér, 1942.

³⁸ Egyed, 1982. 280-285.

A szabadkőművesség szerepe a fejlődésben

Nem hagyható figyelmen kívül azon értékhalmoz, amellyel a szabadkőművesség³⁹ Kolozsvár művelődési helyzetét és szociális rendszerét segítette. A páholyokban működő szabadkőművesek alapvetően fontos feladatuknak tekintették a rászoruló személyek kérésére teljesített jótékonykodást, később nagyobb csoportokat, egész néprétegeket érintő segítséget. Jól szervezett munkájuk nyomán nevesített, akár országos szinten megvalósuló intézményeket is alapíthattak. Ennek jó példája a *Könyves Kálmán az Előítételek Legyőzéséhez* elnevezésű páholy közreműködése nyomán valószínűleg 1885-ben megalakult Önkéntes Mentő-Társaság, amely további sikeres szervezőmunka révén két év múlva – Európában másodikként megszervezett mentőszolgálatként – *Budapesti Önkéntes Mentő Egyesület* néven nőtte ki magát. Hatására és mintájára a kolozsvári Unió páholy 1891. november 8-án alakította meg a *Kolozsvári Mentőegyesületet*. A valóban nagyszámú rászoruló érintő ételosztás – mint az *Eötvös Levesosztó Társaság* tevékenysége – a magyar szabadkőművesség népszerűségét növelte. Országos népegészségügyi szempontjából is fontosak voltak a vélhetően ifjabb korosztályok számára szervezett – elnevezésükben ma is ismerősen csengő – *Ingyen Kenyér* és *Ingyen Tej* mozgalmak. A tudományművelésről ugyancsak elhíresült „Szamos-parti Athénban” a tudomány, a művelődés, a kultúra, a művészet támogatása és népszerűsítése sem maradhatott el. Már csak azért sem, mert szerveződő szabadkőműves-közösségük kifejezetten „lateiner,” latin műveltségű, szellemi foglalkozású tagokból állt: református és unitárius lelkipásztorok, teológiai tanárok, középiskolai és egyetemi tanárok, ügyvédek, orvosok, mérnökök, színigazgatók és színészek, zeneszerzők, írók és költők, szerkesztők, képző- és iparművészek. Néhány név a kolozsvári tagok sorából: gróf Teleki Sándor és fia, gróf Teleki László, Szvacsina Géza jogász, polgármester, a süketnémák és vakok intézetének megalapítója, Haller Károly egyetemi tanár, főrendiházi tag, polgármester, Gidófalvy István királyi közjegyző, Fabinyi Rudolf, a Magyar Kémikusok Egyesületének első elnöke, Makkai Ernő filozófiatörténész, Ravasz László református teológiai tanár, Pokoly József egyháztörténész, református teológiai tanár, Csifó Salamon unitárius teológiai dékán, Apáthy

³⁹ A kolozsvári Unió Páholy 1887. december 21-én jött létre a következő hét alapító személlyel: dr. Deáky Albert ügyvéd, dr. Haller Károly, a kolozsvári jogakadémia tanára, majd Kolozsvár polgármestere, a magyar országgyűlés felsőházának tagja, Herzog Ödön MÁV-főfelügyelő, nagybaconi Incze József (1849–1895) országgyűlési politikai tapasztalatokat szerzett ügyvéd, a városi bizottság tagja, Kacsóh Lajos MÁV-igazgatósági titkár, Kovács János, az unitárius gimnázium igazgatója, a kolozsvári tudományegyetemen az angol nyelv magántanára, az Angol Társalgó Kör elnöke és négyesi Szepessy Lajos, a Grasham Biztosító Intézet vezetője. *A királyi művészet szolgálatában. A kolozsvári Unió páholy dokumentumaiból (1886–1936)*. (Szerk.: Sas Péter) Művelődési Kiadó. Kolozsvár, 2024. (Sas, 2024.) 8-24.

István egyetemi tanár, kormánybiztos, Lukinich Imre történész, egyetemi tanár, Nagy Károly kereskedelmi akadémiai tanár, Ferenczi Zoltán, az Egyetemi Könyvtár igazgatója és Gyalui Farkas, az aligazgatója, Kovács Dezső tanár, a református kollégium igazgatója, Sándor József, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület főtitkára, országgyűlési képviselő, Janovics Jenő színiigazgató, Farkas Ödön tanár, zeneszerző, Petelei István író, szerkesztő, Fadrusz János szobrász, a Mátyás-szoborcsoport alkotója, Genersich Gusztáv gyermekgyógyász, egyetemi tanár, Pákei Lajos, Kolozsvár emblematikus épületeinek (unitárius kollégium, New York szálloda, Iparmúzeum és Ipariskola) tervezője, Reményik Károly építészmérnök, Reményik Sándor költő édesapja. A tudomány, a művelődés, a kultúra szolgálatába állított intézményeket alapítottak: Siketnémák és Vakok Intézete, Mentő- és Szabadkőműves-múzeum, Mátyás király szülőházában az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület múzeuma. És egyesületeket is alapítottak: Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület, Erdélyi Kárpát-Egyesület, Tanítók Egyesülete, Középiskolai Tanáregyesület, Kertészeti Egyesület, Választójogi Szövetség, Kemény Zsigmond Társaság. Az Unió páholyból 1917-ben kilépett Ravasz László, a későbbi dunamelléki református püspök döntése ellenére szép emlékként őrizte meg a páholyéletet.

7. Felsősor középen Ravasz László későbbi dunamelléki református püspök, mellette balra Tavaszy Sándor kolozsvári református teológiai tanár, jobb oldalt Makkai Sándor későbbi kolozsvári református püspök. - Kolozsvár, 1917.

Ravasz László önéletrajzában is szót ejtett róla, testált egy nehezen felejtethető mondatot: „Politikával nem foglalkoztunk, alappillérünk a nemzeti gondolat és emberszeretet volt.” Hosszú évtizedek múlva ismét nekirugaszkodott a kolozsvári Unió páholy bemutatásának. Írását nem fejezte be, de a témával kapcsolatban nemcsak önmaga számára fontos gondolatokat rögzített. „A kolozsvári szabadkőműves Unió páholynak azonban volt

egy különös vonása: a nemzeti érzés ápolása, tisztántartása és a mindennapi életben való érvényesítése. Ezt Erdély természetéből kell megérteni. (...)”⁴⁰

Meghatározó közéleti történések a 20. század elején

Kolozsvár közéletét csakis az európai politikai történések mentén, a város sorozatosan nehezített helyzetének tárgyalásával lehet görcső alá tartani. A téma érzékenysége okán, kizárva, hogy bárkit sértsen ezen részfejezet, az erdélyi magyarság és a románság közötti interakciók bemutatásához főleg az eddig született összefoglaló munkák közül – mások mellett - a legpontosabb író-kutatót érdemes idézni, Catherine Durandint⁴¹, akinek *A román nép története*⁴² című munkájának egyes részletei képesek objektíven bemutatni az akkori viszonyokat. Rajta keresztül lehet korrekt módon értelmezni az erdélyi magyarság, s így Kolozsvár történéseit.

1918-ban, az első világháború utáni magyar belpolitikai bizonytalanság azonnal lehetőséget biztosított, hogy az antanthatalmak támogatásával elveszítse Erdélyt Magyarország⁴³. Az Osztrák-Magyar Monarchia megszűnését a románok a nemzettudat alkotóelemeként, globálisan a „haladás” jeleként ünnepelték.⁴⁴ 1919-re „Nagy-Romániát” központosított formában már Bukarest úgy irányította, hogy miközben Európa „wilsoni szellemben”⁴⁵ hirdette az általános békerendszert, vagyis az etnikai problémákon történő felülemelkedést, az igazságosságot és a megegyezésre való készséget, mégis egyszeriben

⁴⁰ Sas, 2024. 25-223.

⁴¹ Catherine Durandin (1947-) francia történész. A kutató román vonatkozású munkái nemzetközi szinten elfogadottak, objektív tárgyilagossággal, világosan fejt fel a román nemzetpolitika történetét.

⁴² Catherine Durandin: *A román nép története*. Macceneas Kiadó. Budapest, 1998.

⁴³ Elöljáróban fontos mozzanat: 1865. decemberében a kolozsvári országgyűlés kimondja Erdély egyesülését Magyarországgal, a terület feloszlik, és képviselői a budai magyar országgyűléshez csatlakoznak. Tehát 1865 és 1918 között Erdély Magyarország része.

⁴⁴ Durandin, 1998. 196.

⁴⁵ Thomas Woodrow Wilson (1856-1924), az USA elnöke 1918. január 8-i békepontjai az amerikai parlamenthez: 1. a titkos diplomácia beszüntetése, nyilvános tárgyalások és megállapodások; 2. a tengerhajózás szabadságának biztosítása békében és háborúban; 3. a nemzetközi kereskedelmi szabadság; 4. a fegyverkezés csökkentése; 5. a gyarmati viták rendezése; 6. a megszállt orosz területek kiürítése az önrendelkezés biztosításával; 7-8-9. a megszállt belga, olasz, francia területek kiürítése és területi rendezése a nemzeti határok szem előtt tartásával; 10. Ausztria-Magyarország népeinek autonómiája; 11-12. Szerbia, Montenegró, Románia és Törökország területi és nemzeti problémáinak rendezése nemzetközi garanciákkal; 13. Lengyelország függetlenségének biztosítása; 14. Létre kell hozni a nemzetek általános szervezetét olyan különleges szerződések alapján, amelyek tartalmazzák a politikai függetlenség és a területi sérthetlenség kölcsönös garanciáit, a nagy és a kis államok számára egyaránt. Székely Gábor: *Béke és háború. A nemzetközi békeszervezetek története*. Napvilág Kiadó. Budapest, 1998. 69-70.

mások mellett (Besszarábia, Bukovina) az erdélyi magyarok kisebbségi létbe kényszerültek. Az etnikai feszültségek mellett nem elhanyagolható az átmeneti őszi rózsás forradalom időszaka, amelynek történéseiből Erdély, különösen Kolozsvár sem maradt ki. A városban is voltak nagyobb megmozdulások az 1918. október 30-31-i „polgári demokratikus forradalom” budapesti győzelme után. November elején a parasztok haragja általánosan az államigazgatás és a nagybirtokosok ellen fordult Erdélyben. Megtámadták a jegyzőségi hivatalokat, az uradalmakat és a kastélyokat. A berendezéseket összezüzták, a raktárak terményeit széthordták, de ugyanígy tettek az állami gazdaságokkal is. A paraszti osztályharc jellemzően a fejlettebb területeken, így Aradon, Temes és Kolozs megyében (Kolozsvár központtal) volt jelen.⁴⁶

Az erdélyi magyarság hétköznapijai a két világháború között erős feszültségben teltek, amelyeket a politikai, társadalmi és gazdasági változások generáltak. A terület jelentős része, ahol a magyarok többségben voltak román irányítás alá került, ami számos jogi és politikai korlátozást eredményezett. Az állami stratégia a magyar nyelvű intézmények, iskolák és egyházi közösségek felszámolására irányult. Ennek ellenére a magyar közösség igyekezett megőrizni kulturális identitását, több magyar iskola és művelődési egyesület működött, amelyek célja a magyar nyelv és kultúra megőrzése volt. Az 1920-as évek végére azonban a magyar intézmények számának csökkenése és a nyelvi korlátozások fokozódtak. A református és az evangélikus magyar közösségeket megfosztották forrásaiktól, a magyar iskolák működését pedig akadályozták⁴⁷. Az erdélyi problémák még a Népszövetség - az ENSZ jogelődje - megfigyelőihez is eljutottak. Túl nagy állam lett Románia, túl sok nemzetiséggel, amelyet kezelni kellett volna a kezdetleges politikai és közigazgatási klientúrának, de az sikertelen volt. A magyar kisebbség ellen elkövetett jogsértésekre válaszul amerikai és brit küldöttségek a helyszínen vizsgálódva próbálták ellenőrizni az 1919-ben aláírt párizsi egyezmény betartását. Az emberi jogok szükséges mértékeinek megnyugtató kialakítása helyett a románság körében mindez külföldről történő beavatkozásnak volt értelmezve, ami a defenzív nacionalizmus kialakulását eredményezte. A mezőgazdaság és az ipar terén a román állam intézkedései a magyar közösség gazdasági helyzetét tovább súlyosbította. Sok magyar család elveszítette földjét, amelyet román telepesek kaptak meg. A legnagyobb problémát pontosan ez, a földosztási egyenetlenségek jelentették, mert a magyar gazdák aránytalanul

⁴⁶ *Erdély története 1830-tól napjainkig - Harmadik kötet.* (Szerk.: Szász Zoltán): Akadémiai Kiadó. Budapest, 1987. (Szász, 1987.) 1705.

⁴⁷ *Durandin*, 1998. 236-237.

kevesebb földterülethez juthattak. A sovinszta román nemzeti mozgalom már a 20. század elején komoly szellemi erőként jelent meg a közéletben. I. Ferdinánd⁴⁸ román királyt a nép 1922-ben Gyulafehérvárott ünnepelte, amikor megindult a régóta ígért állami földreform. Ez bizonyítja Románia nemzetpolitikájában, hogy a magyar revizionizmusra törekvők ellenoldalán nem faji politika, vagy genealógián alapuló román gyűlölethullám állt, hanem az uralkodó által beígért földosztásra reagáló népesség törvényszerű és ösztönös, egyszerű előre nyomulása. A néptömegek a politikai fordulat miatt általános választójogot kaphattak, eltörölték a nagybirtokokat, az alsóbb osztályok pedig részt vehettek a közélet alakításában⁴⁹. Az akkori területszerzés ezért megélhetési forradalomként volt értelmezhető, ami természetesen nem nélkülözte azt a valóságot, hogy Trianon után mindaz csak az erdélyi magyarság károsításával történhetett meg. A királyságon belüli liberális szellemű román parlamentáris rendszer az 1923-ban alkotmányozott⁵⁰ országban a parasztság szerepét próbálta újra értelmezni és forradalmi rangra emelni.⁵¹

8. Traian Moșoiu tábornok és Ferdinánd román király (középen) Nagykárolyban, 1919.

⁴⁸ I. Ferdinánd román király (1865-1927), a német Hohenzollern-házból származott.

⁴⁹ Ștefan Zeletin: *Románia társadalmi fejlődése 1866-tól napjainkig*. In.: *Román eszméletörténet 1866-1945. Önismeret és modernizáció a román gondolkodásban*. (Szerk.: Pászka Imre) Actas-Századvég Kiadó. Budapest, 1994. (Pászka, 1994.) 265.

⁵⁰ Durandin, 1998. 224.

⁵¹ Pászka, 1994. 265.

Az 1930-as népszámláláskor a magyar kisebbség közel másfél millió emberből állt. Ez időben a térség demográfiai összetétele a következőképpen alakult: A számadatok relevánsan két bázisét mutatnak, 1930-at és 1941-et. Ekkor voltak népszámlások, amely statisztikák többek mellett Erdély lakosságához adnak bővebb információkat. A százalékok mellett az évszámokat zárójelben lehet olvasni az összehasonlítás és az áttekinthetőség érdekében. A román ajkú lakosság és a magyar nemzetiségűek még az első adatfelvételkor majdnem fele-fele arányban voltak, de a mérleg a magyarok felé dőlt – románok 35%, magyarok 37,9%, a németek vagy szászok pedig 13,2% (1930). Tizenegy év alatt – amelyből majdnem egy évtized román fennhatósági terminus – a következő módon változott a helyzet: románok 34,2 %, magyarok 47,5%, a németek vagy szászok 11,9% (1941).⁵² A magyarok száma, amely, mint látható egy évtizeden belül jelentősen növekedett, de az országos nemzetiségi politika miatt egyre romlott a helyzetük, miközben azért próbálták megőrizni identitásukat és kultúrájukat. A székely megyékre nagyobb adókat vetettek ki, mint a román többségű területekre. A magyar kisiparosok és kereskedők helyzetét nemcsak ezzel, hanem a hitelek megvonásával, vagy éppen megszüntetésével is nehezítették. A magyar bankok a Román Nemzeti Banktól nem kapták meg ugyanazt a támogatást, mint a többiek, s ezért a maguk részéről csak korlátozott hiteleket tudtak nyújtani. Így a magyar parasztság és az iparosok helyzete még jobban beszűkült. Sokan a megélhetés miatt inkább cselédnek szegődtek el. A válsághelyzet lökést adott a kivándorlásoknak is: 50 ezer fő települt ki az Amerikai Egyesült Államokba.⁵³

A nemzetiségi feszültségeket az értelmiség közvetítő szerepe próbálta tompítani. A magyar szellemi élet kapcsolatot épített néhány román íróval, így a nagyok közül Octavian Gogával⁵⁴, Emil Isackal⁵⁵ és Victor Eftimiuvval⁵⁶. A magyarországi népi írók egy része,

⁵² *Társadalomtörténeti statisztikai diagramok Erdély 20. századi nemzetiségi viszonyainak változásairól* (Összeállította: Pakot Levente). In.: Bárdi Nándor - Éger György - Filep Tamás Gusztáv: *Magyarok Romániában (1990-2015). Tanulmányok az erdélyi magyarságról - 20. század 2.* Kriterion Kiadó. Kolozsvár, 2020. (Bárdi-Éger-Filep, 2020.) 344.

⁵³ Szász, 1987. 1743.

⁵⁴ Octavian Goga (1881—1938) román költő, műfordító, politikus. Az első világháború után a romániai politikai élet egyik vezető személyisége. Madách: Az ember tragédiája román nyelvű fordítását köszönhetjük neki (1934). Pályája kezdetén Petőfi- és Ady-fordításaival együtt a magyar irodalom avatott ismerőjének mondhatjuk. Marosi Ildikó (szerk.): *Molter Károly levelezése I. 1914-1927.* Argumentum Kiadó. Budapest, 1995. 394.

⁵⁵ Emil Isack (1886-1954) román költő, publicista. Az erdélyi román költészet jellegzetes alakja, Kolozsvár román irodalmi életének egyik megteremtője, a román-magyar közeledés egyik előmozdítója. Költészete népművészeti ihletésű, ami elsősorban látásmódjára, képvilágára jellemző. Fordított a magyar költészetből is. Hegedűs Nándor: *Ady Endre nagyváradi napjai - Új magyar múzeum, Irodalmi dokumentumok gyűjteménye I.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1957. 256-257.

például Németh László élénken érdeklődött a „kisebbségi sors” iránt, s kereste a kapcsolatot az erdélyi magyar írókkal, rajtuk keresztül a románokkal is. Kísérletek történtek magyar és szász alkotók összefogására is. A művészeti ankétok azonban kevés sikert hoztak, a dühödt nacionalizmus légkörében elsorvadt minden tartós munkálkodásra irányuló próbálkozás. A tudományos élet magyar részről ugyancsak vékony mezsgyére szorult. Intézmények alig működtek, modern főiskola nem volt, az 1872-es alapítású kolozsvári erős-és, tudásközpontot, a Ferenc József Tudományegyetemet 1921 őszén áthelyezték Szegedre. Még az Erdélyi Múzeum Egylet tevékenységét is korlátozták a román hatóságok. Ahogyan a demokratikus szellemű építész, Kós Károly⁵⁷ szervezte néppárt működését is. Kolozsváron Jósika Sámuel báró⁵⁸ elnökletével létrejött a Magyar Szövetség, működését azonban a román irányítás ellehetetlenítette. 1923-tól nyílt lehetőség egy a magyarok érdekeit képviselő és részlegesen érvényesítő alakulat létrehozására. Az Országos Magyar Pártnak sikerült megkötnie a csucsai egyezményt, amely a magyar egyházak számára bizonyos autonómiát, a felekezeti iskoláknak nyilvánosságot, más magyar nyelvű intézményeknek könnyítést, az anyanyelv szabadabb használatát ígérte. A magyar pártot képviselve néhány képviselő bejutott a román parlamentbe, azonban érdemi képviselőként nem tudott működni ez a rendszer. Mindenesetre a zavarodott helyzetben a folyamatos ostromállapotot felfüggesztette. A haladó társadalmi és nemzeti követelések fő képviselői a magyarság körében a kommunisták voltak, akik aktívan tevékenykedtek a Kommunisták Romániai Pártjában és a vele kapcsolatot tartó szervezetekben. A nacionalizmus elleni harcot szolgálta az 1934-ben létrehozott Magyar Dolgozók Szövetsége (MADOSZ), amely progresszív gazdasági és társadalmi politikával kereste a nemzetiségi kérdés megoldását és az önrendelkezési jog biztosítását. 1937-ben a kommunisták és a más fiatal demokratikus értelmiségiek kezdeményezésére jött létre a korszakos jelentőségűnek induló Vásárhelyi Találkozó, amelyet az író Tamási Áron nyitott meg, és amely a fasizmus elleni harcot, a román demokratikus erőkkel való együttműködést, a népfrontot tűzte ki célul. A találkozóknak nagy visszahangja volt a haladó román értelmiségiek körében és a magyarországi szellemi életben is. 1938-ban Bánffy Miklós gróf vezetésével

⁵⁶ Victor Eftimiu (1889-1972) albán-román származású író, költő, drámaíró. A Román Akadémia tagja, az ottani PEN Club elnöke, a kolozsvári Nemzeti Színház és Nemzeti Opera igazgatója. Visszaemlékezések szerint a kommunizmussal kapcsolatot kereső népi író volt. Sándor László: *Hazánk: Kelet-Európa. Irodalmi tanulmányok, cikkek, dokumentumok*. Gondolat Kiadó. Budapest, 1979. 19.

⁵⁷ Kós (Kosch) Károly (1883-1977): romániai magyar építész, író, politikus, könyvkiadó, grafikus. Kenyeres Ágnes (szerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon 3. Kiegészítő kötet A-Z*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1981. 426.

⁵⁸ Jósika Sámuel báró (1848-1923) szabadelvű párti politikus, 1885 és 1888 között Kolozsvár főispánja volt. 1919 után erdélyi birtokára költözött. Haláláig a romániai Országos Magyar Párt elnöke. *Kenyeres I*; 1967. 820.

megalakult a Magyar Népközösség, a magyarság kulturális és gazdasági-társadalmi képviselőjének ellátására. Ez erősödő káosz miatt az erdélyi magyar többsége már szkeptikusan tekintette az ilyenfajta egyezkedési kísérletre. Erdély helyzetének jobbra fordulását külső tényezőktől várták.⁵⁹ A helyzet részben rendeződni látszott a második bécsi következményeként. I. Ferdinánd és a román kormány az újabb, világot megmozgató háború elején választót előtt állt, balra vagy jobbra sodródik politikailag, a németeket választja védelmezőnek, vagy az európai átrendeződésben a szovjetek oldalán próbál semleges pozícióba helyezkedni. 1940 júniusában a kormány az uralkodó egyetértésével úgy határozott, hogy Hitlert választja, amelynek eredményeképpen kénytelen volt Besszarábia és Dél-Dobrudzsa területei mellett Erdélyről is lemondania.

Augusztus 30-án Észak-Erdélyt visszakerült a Magyar Királysághoz.⁶⁰ Horthy Miklós kormányzó nem fehér lovon, hanem automobiljában érkezett az 1940. szeptember 15-én

9. A kolozsvári Fő téren Horthy fogadása a magyar csapatok ünnepélyes bevonulásakor, 1940.

rendezett Fő téri rendezvényre, hogy Kolozsvár ismét Magyarország része lett. Ez a változás a magyar közösség számára örömteli esemény volt, hiszen visszanyerték a város feletti irányítást. A román és magyar közötti feszültségek azonban továbbra is jelen voltak. A bécsi

⁵⁹ Szász, 1987. 1748-1751.

⁶⁰ Durandin, 1998. 288-290.

döntést igazán csak a közvetlen nyelvhasználat és a kultúra fejlődése terén hozott a magyarság számára. Magyar anyanyelvű állami elemi iskolák alakultak, kiszélesedett a középfokú magyar oktatás és Kolozsváron újra működött az egyetem. Erdély visszacsatolt részein a magyar jobboldali szellemű politikai vezetés elhallgattatta a baloldali szövegeket, az ilyen gondolatokat közvetítő sajtóanyagokat a katonai közigazgatás betiltotta és megkezdődött a kommunisták üldözése. Onnantól a fővárosi országgyűlésben és a felsőházban volt az erdélyi magyarságnak képviselete. A tagok megalakították az Erdélyi Pártot, amely támogatta a kormánypártot, de némileg különutas politikát folytatott. Főbb kérdésekben, főleg gazdasági és szociális témákban együttműködő volt az alakulat a nacionalista-konzervatív országvezetéssel, de nem kívánta magát azonosítani teljes mértékben a fasizálódással. Határozott álláspontok voltak a zsidóüldözéssel szemben, és főleg a háború vége felé igyekeztek Erdély érdekében kapcsolatot keresni a magyar baloldallal, továbbá együttesen fellépni a románokkal a hitleri Németországgal szemben. Nagy-Romániában és Dél-Erdélyben (a terület romániai részén) az addigi nacionalizmus még erősebbé vált, hogy II. Károly király⁶¹ lemondása után fia, I. Mihály⁶² hivatalos uralkodó mellett igazából Ion Antonescu⁶³ tábornok ragadta magához az államirányítást. Eleinte a Vasgárdával⁶⁴, majd leverve a gárda hatalomátvételi kísérletét maga alakította ki központosított diktatúráját. Horthyhoz hasonlóan beállt Németország mögé a háborúban. A fasiszta politika mind a magyar, mind a román részről az antiszemitizmussal párosult. Az 1944. március 19-i német megszállás után Észak-Erdélyből a magyar hatóságok – az értelmiségiek és egyházi vezetők, például Márton Áron püspök tiltakozó kiállása ellenére – a német koncentrációs táborokba szállították, ahol elpusztították a zsidó lakosság túlnyomó részét, mintegy 90-100 ezer embert. A háború végét már Románia a Szovjetunióval együttműködve zárta, hamarabb mint, ahogyan Budapesten Szálasi Ferenc letette nemzetvezetői esküjét. 1944. szeptember 12-én a

⁶¹ II. Károly román király (1893-1953), I. Ferdinánd legidősebb fia volt. 1938-tól tartó rövid uralkodása diktatúrát hozott létre. Antonescu nyomására 1940-ben lemondott a trónról fia I. Mihály javára. Bővebben: Főcze János: *A Madosz. Baloldali magyar történet a Román Királyságban (1934-1944)*. Kriterion Kiadó. Kolozsvár, 2020. (*Főcze*, 2020.) 192-216.

⁶² I. Mihály román király (1921-2017), II. Károly fia volt. Bővebben: Főcze, 2020. 192-216.p; és itt: Erdély rövid története (Szerk.: Köpeczi Béla). Akadémiai Kiadó. Budapest, 1989. (*Köpeczi*, 1989.) 598-600.

⁶³ Ion Antonescu (1882-1946) román katonatiszt, jobboldali politikus, diktátor. 1940-es hatalomra kerülésekor a Vasgárdára támaszkodva alakított kormányt. A gárda leverése után, amely szembefordult a politikájával, államvezetőként vezette az országot a háború végéig. 1941-ben megállapodott Hitlerrel, hogy Románia a szovjetek ellen fordul. A szovjet hadsereg Romániába érkezésekor, 1944 augusztusában letartóztatták, majd 1946 elején Sztálin kiadta a román hatóságoknak, majd háborús bűnösnek kivégezték. *Főcze*, 2020. 192-256.; és *Köpeczi*, 1989. 598-603.

⁶⁴ A román Vasgárda antiszemita, nacionalista militarista alakulatként működött 1927 és 1945 között.

szovjet-román fegyverszüneti egyezmény kimondta: „A szövetséges kormányok a bécsi döntésnek Erdélyre vonatkozó határozatát semmisnek tekintik, s egyetértenek azzal, hogy a békeszerződésben történő jóváhagyástól föltételezetten Erdély, vagy annak legnagyobb része, adassék vissza Romániának, s a szovjet kormány hozzájárul, hogy ebből a célból a szovjet csapatok Romániával közös hadműveletekben vegyenek részt Németország és Magyarország ellen.” 1944 októberében a szovjet csapatok bevonultak Észak-Erdélybe. A magyar kormány kiugrási kísérlete 1944. október 15-én elbukott, s ennek következtében elveszett az a lehetőség, hogy a magyar erők Németország ellen forduljanak.⁶⁵

Miután Erdély visszakerült Romániához, a térség az idejű története három részre tagolódik: 1944-től baloldali kormányzati tömörülés működik 1948-ig, onnantól a második periódus, amely a '60-as évek közepéig tart, Ceaușescu hatalomra lépéséig, majd az utolsó pedig 1989-ig értelmezhető. Ahogyan Magyarországon, Romániában is az első, 1948-ig tartó időszak átmenetinek értékelhető. Bukarestben 1944 augusztusában koalíciós kormány alakult a kommunisták, a szocialisták, a Nemzeti Parasztpárt és a Liberális Párt részvételével. A Petru Groza⁶⁶-kormány 1945 márciusától működtetett román közigazgatást Erdélyben. Addig – 1944 augusztusától – a Magyar Népi Szövetségbe⁶⁷ tömörül kisebb megyei szervezetek koordinálták a működést. A román vezetés ünnepélyes keretek között, 1945. március 13-án Kolozsváron tartott nagygyűlést, amelyen a szövetséges hatalmak képviselőiben A. J. Visinszkij⁶⁸, a Szovjetunió külügyi népbiztosa vett részt, ahol szöveget intézett táviratban Sztálinhoz, miszerint „mélységes hálóját fejezi ki Észak-Erdély a román adminisztráció alá helyezéséért”. Az 1947-es párizsi békeszerződés értelmében hivatalosan is visszakerült Erdély Romániához. A baloldal nagy előretörése 1947. december 30-án a királyság megszüntetéséhez és a népköztársaság kikiáltásához vezetett. Az 1948 elején rendezett választásokon a Népi Demokratikus Frontba tömörült pártok – a szocialista párttal egyesül kommunista párt, az Groza által vezetett Ekés-front, a liberális frakció és a Magyar Népi Szövetség – döntő győzelmet arattak. Az új nemzetgyűlés megszavazta Románia első

⁶⁵ Szász, 1987. 1755-1759.

⁶⁶ Petru Groza (1884-1958) román politikus, 1945 és 1952 között Románia miniszterelnöke, majd államfője az ország első, átmeneti időszakában, a szovjet típusú diktatúra bevezetéséig. Életről bővebben itt: Petru Groza: *A börtön homályában 1943-1944 telén*. Gondolat Kiadó. Budapest, 1986.

⁶⁷ A Magyar Népi Szövetség munkájáról bővebben itt: Kántor Lajos: *Erdélyi sorskerék. Szabédi László és a történelem*. Balassi Kiadó. Budapest, 1999. 15-123.

⁶⁸ Andrej Januarevics Visinszkij (1883-1954) lengyel származású orosz politikus, szovjet jogász és külügyminiszterhelyettes. Több jogi szakkönyv írója. Cseszka Éva: *Gazdasági típusú perek, különös tekintettel az FM-perre (1945-1953) - Pártok és politika*. Gondolat Kiadó. Budapest, 2012. 23.

szocialista alkotmányát. 1948 júniusában sor került a széles körű államosításra, amely folyamat ténylegesen 1950-ig tartott.⁶⁹

A kolozsvári színházi élet és a film

A dél-kelet európai terület a polgárosulás és a művészeti élet origójaként működött a 19. századtól. Az erdélyi városok között Kolozsvárnak volt a legtöbb központi szerepköre, és ez különösen erős vonzást gyakorolt Erdély vidéki népességére. Tömegét tekintve, ez a „mágnesesség” éppen a 18. századi szerény kezdetek után lépett rá a kapitalista gazdaságfejlődés és polgári társadalomszerveződés útjára⁷⁰. A 19. századtól már Kolozsvár jelentős nagypolgársággal büszkélkedhetett. Óhatatlanul türemkedett mindennapi igényei közé a lakosságnak a szellemi kikapcsolódás, a színház és opera, később a némafilm. Az első magyar nyelvű színielőadást 1790-ban tartotta a Magyar Játékszíni Társaság a budai Várszínházban, Kelemen László⁷¹ vezetésével. A nyitóelőadáson Simai Kristóf: *Igazházi* című játékaival⁷². Mégis a pesti kezdemények a reformkorhoz kötődnek. Az állandó játszóhely létesítése érdekében gróf Széchenyi István intézett kiáltványt a főrendekhez az 1832-es pozsonyi országgyűlésen, hogy a „Játékszín fővárosi építése közügy”, és hozzanak létre ennek érdekében 100.000 aranyforintos alapot. Öt évvel később felgördült a függöny a Nemzeti Színházban. Külföldi klasszikusok és magyar szerzők darabjai, valamint zenés művek, operák jelentették a műsorrendet. Ám arról ma már érdemtelenül keveset lehet olvasni, hogy Erdélyben ez a folyamat, a színház-ügy hamarabb indult, így Kolozsvár is élen járó, sőt némely időszakban progresszívebb volt, mint a székesfőváros.

Erdélyi kolostorokban már 1517-ben tartottak bibliai előadásokat, amelyek misztériumdrámák és iskolai keretek közé rendezett hitéleti programok voltak. Részletes adat, hogy a kolozsvári Unitárius Gimnáziumban Bethlen Gábor második lakodalma alkalmával több színházi előadást rendeztek 1626. március 22-én és 26-án. 1696-ból és 1700

⁶⁹ *Szűcs*, 1987. 1760-1762.

⁷⁰ Egyed Ákos: *Kolozsvár vonzása és vonzáskörzete a XIX. században*. In.: *Korunk*. 41. évf. 1982/4. szám. (Egyed, 1982.) 279.

⁷¹ Kelemen László (1760-1814), színész, színigazgató, a magyar hivatásos színészet megindítója. Jogot végzett és a gödöllői Grassalkovich-uradalom ügyésze lett, majd atyja, az első pesti magyar kántor örökébe lépett. 1790-ben kezébe vette a magyar játékszín budai és pesti állandósítására irányuló törekvések vezetését. Társulatot szervezett, mely 1790. október 25-én és 27-én két előadást tartott magyar nyelven. 1792. május 5-én sikerült megindítania a folyamatos előadások sorát, amely csak 1796-ban szakadt meg. 1792-ben lemondott kántori állásáról, hogy teljesen a magyar színészet ügyének élhessen. *Kenyeres I*; 1967. 888.

⁷² *Világtörténet évszámokban 1789-1945* (Szerk.: Ormos Mária). TIT Gondolat Kiadó. Budapest, 1982. (Ormos, 1982.) 228.

karácsonyáról is van feljegyzés, amely utóbbin a gubernátor (kormányzó – ez időben Bánffy György⁷³) is jelen volt. Ekkor kért és kapott Felvinczi György⁷⁴ I. Lipót császártól színielőadások tartására engedélyt. Az 1696. október 23-i dátumozású engedéllyel a Felvinczi-társulat tartott előadásokat Erdély területén, amely alkalmakkor a társulatvezető által írott verses prózát, vagy zenésített drámákat, kezdetleges operákat adtak elő⁷⁵.

A nemesi ellenállás keretében, a nyelvművelő program támogatásával, az országgyűlésnek a nagyfejedelemség egész területére szóló játékgengelyével szerveztek társulatot, amely első előadását 1792. december 17-én tartotta id. Wesselényi Miklós báró támogatásával⁷⁶. A színi-társulat vezetője Kótsi Patkó János⁷⁷ volt⁷⁸. Déryné Széppataki Róza *Naplójában*⁷⁹ nem véletlenül nevezte Kolozsvárt a magyar színészet megteremtőjének: Az első pesti, Rondellában tartott előadások létrehozói ugyanis – Kelemen László vezetőkön kívül – Erdélyből érkeztek, Kolozsvárról. Így emlékezett vissza erre a neves színésznő: „*Ott állt össze legelőször egy magyar társaság báró Wesselényi kormányzása alatt. Ez Kolozsvárott igen nagy társaság volt s igen jó színészei és színésznői voltak; de még odalent meg hasonlottak egymás között és Kolozsvárról kijöttek Debrecenbe. Ott a társaság két felé oszlott, fele maradt Debrecenben, fele Pestre jött s ezek működtek itt.*”⁸⁰ Felvinczi – színházépület híján – ma úgy mondanánk alternatív színházi tereket hozott létre, az előadásokat kolozsvári házak erkélyén, nagyobb teraszain és a padlásablakokban játszották, a

⁷³ Bánffy György, gróf (1660-1708), a Habsburg Birodalomhoz csatolt erdélyi nagyfejedelemség első főkormányzója, Kolozs vármegyei főispán, Kolozsvár kapitánya. *Kenyeres I.*; 1967. 103.

⁷⁴ Felvinczi György (1650-1715), hivatásos színjátszásunk első ismert kezdeményezője. Az unitáriusok kolozsvári főiskoláján tanult. 1669-ben iskolamesternek ment Torockóra, 1672-től a kolozsvári kollégiumban tanított. 1696-ban Bécsben I. Lipót-tól színjátszásra kért engedélyt. Az 1696. október 23-án kiállított királyi oklevél szerint előadásokat tarthatott Erdélyben. Bécsből hazatérve azonban felhagyott színjátszói terveivel, Kolozsvár városának szolgálatába állt. 1693-ban adta ki mitológiai tárgyú, éneklésre szánt iskoladramáját, melyet az első magyar operának tartanak. Címe: *Comico-Tragoedia Kenyeres I.*; 1967. 490.

⁷⁵ Ferenczi Zoltán: *Az erdélyi magyar játékszín kezdete*. Erdélyi Múzeum Egyesület. Kolozsvár, 1902. (Ferenczi, 1902.) 1-3.

⁷⁶ *Ormos*, 1982. 228.

⁷⁷ Kótsi Patkó János (1763-1842) színész, drámaíró, fordító, szakíró, színigazgató. 1780-ban Sárospatakon, 1781-ben a kolozsvári református kollégiumban tanult, 1792-ben alapító tagja az Erdélyi Magyar Színjátszó Társaságnak. Darvay Nagy Adrienne: *Állandóban változókonnyan*. Mentor Könyvek Kiadó. Marosvásárhely, 2003. 143.

⁷⁸ Gajdó Tamás: *A magyar színjátszás történetének vázlata*. In.: *Képes színháztörténet*. Magyar Könyvklub. Budapest, 1999. (Gajdó, 1999.) 539.

⁷⁹ Déryné Széppataki Róza: *Déryné naplója*. (Szerk.: Bayer József) Singer és Wolfner kiadása. Budapest, 1900. (Déryné, 1900.)

⁸⁰ *Déryné*, 1900. 28.

műsort pedig a nézők az utcáról élvezhették. Később már latin, német, francia és görög nyelvű művek magyar fordításait játsza Kótsi Patkó János társulata. A társaság életének első éveiről nagyon kevés az adat. Egyike a legérdekesebbeknek, hogy már 1793-ban állandó színház építését tervezték, s e végből helyért folyamodtak Kolozsvár város tanácsához⁸¹. Közadakozásból 1804 és 1821 között Alföld Antal tervei szerint kései barokk stílusban épült fel a kőszínház, az egyetem melletti városrész keleti oldalán.⁸² A megnyitó előtt a marosvásárhelyi székhelyű Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság egyik legszebb kezdeményezése volt, amikor 1814-ben felhívást tettek közzé olyan magyar dráma írására, mellyel a majdan felépülő kolozsvári színházat nyitnák meg. Ennek a pályázatnak irodalmunkban nagy a jelentősége, mert Katona József *Bánk bánját* köszönjük neki, és ez a felhívás lelkesítette Bolyai Farkast⁸³ is drámái megírására, aki öt szomorú játékot küldött be a pályázatra.⁸⁴ Katona drámája nem nyert elismerést. 1821-ben a társulat már saját épületet kapott a Farkas utcában, széles összefogás, lelkes és nagyvonalú adományok eredményeként: a színház telkét erdélyi főurak - gróf Teleki Ferenc, báró Wesselényi Miklós, báró Thoroczkay József, gróf Teleki Lajos és báró Bánffy József - vásárolták meg, míg az építkezésben iparosok vállaltak önkéntes munkát. Ez lett nemcsak Magyarország, de a teljes magyar nyelvterület első magyar kőszínháza, amely több mint másfél évtizeddel megelőzte a pesti kőszínház indulását. A megnyitás alkalmából az első este, 1821. március 12-én főúri műkedvelő színészek Körner Theodor *Zrinyi* című hősi darabját adták elő, míg másnap, március 13-án már a hivatásosok léptek fel: a kolozsvári színtársulat Szentjóni Szabó László *Mátyás király vagy A nép szeretete a jámbor fejedelmek jutalma* című színművét mutatták be. Az első nyitóelőadást követően a főnemesi amatőr színészek a külön erre az alkalomra készítettett drága és díszes fellépőruháikat a színháznak adományozták. A színházi élet és a város dinamikus fejlődéséről egyaránt tanúskodik, hogy a társulat a tűzveszélyesnek és korszerűtlennek nyilvánított Farkas utcai székházából 1906-ban új helyre, a Hunyadi téren található Nemzeti Színház épületébe költözhetett be⁸⁵. A pompás, historizáló, eklektikus

⁸¹ Ferenczi, 1902. 6-35.

⁸² Kalauz *a régi és az új Kolozsvárhoz* (Szerk.: Gaal György) Korunk Kiadó. Kolozsvár, 1992. (Gaal, 1992.) 72.

⁸³ Bolyai Farkas (1775-1836) matematikus, kollégiumi tanár a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Jénában és Göttingenben folytatott tanulmányai után a marosvásárhelyi református kollégium matematika-kémia-fizika szakos tanára. A matematika mellett foglalkozott drámaírással, zeneelmélettel, gyógyítással és elméleti társadalmi kérdésekkel. *Kenyeres I*; 1967. 241.

⁸⁴ Szénássy Barna: *Bolyai Farkas 1775-1856*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1975. 74.

⁸⁵ A Farkas utcai ház ma már nincs meg, az 1930-as évek közepén lebontották.

stílusú épületet az a Fellner és Helmer bécsi építészpáros tervezte, akiknek az Osztrák–Magyar Monarchia korszerű színházépületek sorát köszönheti, látványosan szemléltetve a birodalom, illetve Közép-Európa országainak stílusjegyekben, esztétikumban is megnyilvánuló összetartozását. A trianoni határok meghúzását követően a társulatnak el kellett hagynia az épületet⁸⁶. Emlékezetes marad az utolsó előadás, amelyre 1919 szeptemberében került sor. A *Hamlet* bemutatót követően csak a román rendőri erők bevetésével, puskatussal és gumibottal, tudták a színészeket és a lelkes tapssal felhagyni nem akaró közönséget eltávolítani az épületből. A brutális akcióról Janovics Jenő⁸⁷ visszaemlékezéseiben részletesen olvashatunk⁸⁸. A második bécsi döntést követő éveket (1940–1945) leszámítva azóta a sétatéri színházban működik az intézmény. A színház hosszú, kétszázéves fennállása alatt az egyik legjelentősebb magyar színházzá vált, miközben a nagyszerű és emlékezetes előadásoknak, a neves igazgatók, alkotók tevékenységének köszönhetően nemzetközi elismertségre is szert tett. A teátrum fényes korszakaiban meghatározó szerepet töltött be többek között Ecsedi Kovács Gyula⁸⁹, a kiváló drámai színész, a shakespeare-i drámaciklus bemutatásának kezdeményezője (1865–1899), akit 1876-ban a Petőfi Társaság, majd az Erdélyi Irodalmi Társaság, a nagyváradi Szigligeti Társaság és a debreceni Csokonai Kör tagjai közé választotta. 1881-től haláláig a kolozsvári színház főszínpadja és művészi vezetője. Számos mű bemutatásával megelőzte a pesti Nemzeti Színházat. Molière, Racine, Schiller drámái mellett ő adta elő Goethe *Faust* című színművét első ízben magyar nyelven⁹⁰. És ott volt még Ditrói Mór⁹¹, a próbastílus megújítója és több

⁸⁶ A Hunyadi téri épület azóta, egy rövid átmeneti időszakot leszámítva, a Román Nemzeti Színház és a Román Nemzeti Opera otthonául szolgál.

⁸⁷ Janovics Jenő (1872-1945) színigazgató, filmrendező. Mérnöknek tanult később a fővárosi Színiakadémia elvégzése után a miskolci színházban kezdte művészi pályáját. 1896-ban szerződött színésznek Kolozsvárra, majd a városban, a színészi működése mellett bölcsészdoktori oklevelet szerzett. 1905-től a kolozsvári színház igazgatója volt, 1918-tól a az erdélyi magyar színészszevetség elnöke. A magyar némafilm történetének egyik legjelentősebb alakja. Filmvállalatainál (*Proja*, *Corvin*, *Transsylvania*) a magyar klasszikusok filmváltozatai (*Bánk bán*, *Tetemrehívás*, *A tanítónő*). Több esztétikai és színháztörténeti szakcikket írt. *Kenyeres I*; 1967. 801-802.

⁸⁸ Bővebben itt: Janovics Jenő: *A Hunyadi téri színház*. Korunk, Komp-Press Kiadó. Kolozsvár, 2001.

⁸⁹ Ecsedi Kovács Gyula (1839-1899) segesvári születésű színész, a kolozsvári Nemzeti Színház örökös tagja. *Kenyeres I*; 1967. 988.

⁹⁰ *Kenyeres I*; 1967. 988.

⁹¹ Ditrói Mór (1851-1845) kolozsvári születésű színház és színházigazgató. 1887-ben a kolozsvári Nemzeti Színház igazgatója lett, különösen a magyar drámát és a klasszikusokat népszerűsítette, nagy jelentőségű magyar drámatörténeti ciklust és Shakespeare-ciklust rendezett. 1895-ben külföldi tanulmányúton járt. 1896-ban ő lett a Vígszínház első vezetője. A színház megszervezésével és realiztikus, természetességre törekvő, pátoszmentes stílusának kialakításával része volt a főváros színházkultúrájának kibontakoztatásában. Igazgatása alatt a kiváló

tematikus ciklus szervezője (1887–1896), valamint Janovics Jenő, a magyar filmgyártás egyik nagy úttörője, az első magyar filmstúdió alapítója (1901 és 1905–1930).⁹²

A helyi kulturális élet máig említendő alakja az ungvári születésű, de kolozsvári kötődésű Janovics Jenő. Nevéhez kötődik az erdélyi filmművészet megalapítása, amellett, hogy olyan társulatot és színházat működtetett a városban, hogy azt az ország második számú nemzeti színházaként tartották számon. Janovics, fővárosi színiakadémiai tanulmányai után 1894-ben szerződött a városba, majd kevés kitérővel tanulmányutat tett Európában, figyelve a német, angol, francia irányzatokat. 1905-től igazgatta a város Farkas utcai színházát. Igényes művész, éhséggel volt a szellemi tudományok iránt, még a kolozsvári egyetemen bölcsészetből is doktorált, Csiky Gergely életművét dolgozza fel, a neves Nemzeti Színház dramaturgiájának és házi szerzőjének munkásságát foglalta össze disszertációjában. A napi létükért küzdő vándorszínészeket egyesületbe toborozta, megélhetésük érdekében megalapította az erdélyi színészek szövetségét, egyfajta érdekvédelmi szakszervezet formáját öltve. Az ungvári születésű, és Budapesten színi tanulmányokat folytató művész annyira kötődött Kolozsvárhoz, és úgy integrálódott a helyi magyarság életébe, hogy az 1918 utáni világban intellektuális higgadtsággal küzdött a romániai magyar kisebbség sorsáért, a magyar nemzeti színjátszás átmentésének ügyéért⁹³. Visky András Janovics Jenőt „a magyar színháztörténet utolsó polihisztorának” írta le, aki Paulay Ede törekvéseit tette példaként maga elé művészi hitvallása kialakításában⁹⁴. Janovics esztétikai értelemben „nemzeti” jellegű színházat működtetett. Klasszikus és modern magyar darabokat, valamint külföldi klasszikus és modern műveket tartott műsoron. Tematizált évados repertoárokkal, ún. „ciklusokkal” kápráztatta a nézőket a kolozsvári teátrum. A sorozatban Csokonai, Katona József, Vörösmarty, Szigligeti, Csiky Gergely, Bródy Sándor, és Molnár Ferenc darabjai kerültek bemutatásra. A szórakoztató közönségdarabokat leválasztotta a kőszínházról, azokat az új nyári színkörbe helyezte 1908-ban. A súlyosabb mondanivalóval bíró alkotások a Hunyadi téri színházban maradtak. A korszak új utakat kereső kísérletezője volt Janovics: *Az*

művészek egész gárdája nevelődött ki. 1902-től az Országos Színész-egyesület elnöke, 1903-tól a színészképző iskola vezetője. Több színdarabot fordított. *Kenyeres I*; 1967. 380.

⁹² *Kétszáz éves az első magyar kőszínház. A Kolozsvári Állami Magyar Színház.* Link: <https://veritasintezet.hu/hu/mindennapi-tortenelem/6529-ketszaz-eves-az-elso-magyar-koszinhaz-a-kolozsvari-allami-magyar-szinhaz> Utolsó letöltés dátuma: 2025. január 07.

⁹³ Visky András: *Janovics Jenő, avagy az értékörzés erkölce.* In.: *Erdélyi csillagok. Újabb arcok Erdély szellemi múltjából.* (Szerk.: Kántor Lajos) Héttorony Könyvkiadó. Budapest, 1990. (Visky, 1990.) 10-15.

⁹⁴ Visky, 1990. 16.

ember tragédiáját például öt órás interpretálással vitte színre, Madách szövegét teljes terjedelmében színpadra állította, húzások, változtatások nélkül. Ugyanez az előadás a fővárosban három és fél órás volt Paulay Ede adaptációjában. A kolozsvári direktorra ma azt mondhatnánk, hogy kiváló üzleti érzéssel megáldott, kreatív menedzser volt. A korszellemre azonnal reagált és proaktív volt, filmvállalatot hozott létre, és némafilmeket gyártott. Szerződést kötött a francia *Pathé* céggel. A *Sárga csikó*⁹⁵ című alkotásával beírta magát a filmtörténetbe. A bevételt a 250 fős társulat finanszírozására, a munkatársak megélhetésének biztosítására fordította. Ha kellett, munka mellett cipőt, ruhát adott nekik a nehéz időkben és megalapította az erdélyi és bánáti színészegyesületet. A később nagyokká és híresekké váló filmesekkel, Kertész Mihállyal és Korda Sándorral is dolgozott filmjein, forgatókönyveket írt, rendezett. Az országban összesen 260 mozgóképszínházat birtokolt. Hitvallására a nemzeti művelődéstörténet és az egyetemes kultúrhistoria bemutatás volt a jellemző⁹⁶. Regnálása alatt a Farkas utcai játszóhelyről költözött át az új Nemzeti Színházba a társulat a Hunyadi térre, amely a kornak megfelelő, modern, korszerű színpadtechnikával rendelkező játszóhely volt. Az erdélyi színjátszás és némafilm megkerülhetetlen személyisége máig Janovics Jenő, aki 1945-ig dolgozott Kolozsváron.

10. Filmforgatás a kolozsvári Bocskai téren, 1944.

⁹⁵ A *Sárga csikó*, az 1877-ben Csepreghy Ferenc által írt azonos című népszínmű néma mozgóképes változata. 1913-ban forgatták Kolozsváron, Janovics Jenő forgatókönyve alapján, Félix Vanyl rendezésében. Az operatőr Robert Montgobert és Polik Dezső volt. 1913 decemberében volt a premier Párizsban, a magyar bemutatóra 1914. január 12-én Budapesten került sor. A filmből összesen 137 db kópia készült, és az egész világot meghódította, még Japánban is vetítették. Ruffy Péter: *Harminc évvel ezelőtt Erdélyben készült az első magyar film*. In.: *Brassói Lapok*. 46. évf. 10. szám. 1940. január 14. 14.

⁹⁶ *Visky*, 1990. 17-26.

Kolozsváron a színészet és az énekes játék számíthatott a mágnások, a műértő arisztokrácia hathatós támogatására. A főúri házakban komoly és lelkes muzsikálás folyt. A 19. század eleji magyar színházi társulat csak kisebb énekes játékokat tudott előadni, hiszen sokáig nem volt állandóan szerződötett zenekara és karmestere sem. Az időről-időre alkalmazott zenészekre vonatkozó adatok is igen hiányosak. Az első évad az 1799-es, amelynek műsora részletesen ismerhető, amikor a társulat Debrecenben és Nagyváradon vendégszerepelt. A daljátékok közt legnépszerűbb volt *A havasi juhászlány* című darab. Zenéje elveszett, mindössze annyit tudni róla, hogy maga Kótsi Patkó János, a társaság igazgatója állította össze. A színház megnyitásakor, 1821-ben szerződötték Grosspetter Józsefet⁹⁷, a zeneiskola tanárát és mellé 12 magyar és német zenészt. Grosspetter azonban más irányú elfoglaltsága miatt nem tudott kötelezettségeinek eleget tenni ezért egy évre rá Debrecenből, egy katonai ezredtől szerződötték ide Ruzicska Józsefet⁹⁸ karnagynak. Rövid, a források szerint csak háromhónapos kolozsvári működése alatt két új magyar operával gazdagította a műsort. Ezek egyike, a később oly rendkívüli népszerűsége jutott *Béla futása* című daljáték az első olyan magyar opera, melynek zenéje ránk maradt. Déryné 1824 februárjában érkezett Kolozsvárra, aki által fellendült a kolozsvári magyar énekes színjátszás első fényes korszaka.⁹⁹ Ekkor kerültek színpadra többek között Mozart, Rossini, Weber daljátékai. A szabadságharc utáni Bach-korszakban is elhallatszott kincses Kolozsvár jóhíre a fővárosba: A Jókai Mór által szerkesztett pesti *Délibáb* című lap, amely a Nemzeti Színház kiadványa volt, örömmel adta hírül, hogy 1853. április 28-án vendégszereplésre érkezett Jókainé Laborfalvi Róza a város színházába, ahol az *Adrienne Lecouvreur*¹⁰⁰ című operával lépett fel. Ez időben az énekes színészek rendszeresen utaztak át Brassóba is fellépni.¹⁰¹ A századforduló utáni Janovics-korszak a színházban a mívelt prózai és filmes tevékenység mellett a magas színvonalú operajátszást is fémjelezte. Bródy Miklós, Erkel, Farkas Ödön, Goldmark Károly, Kacsóh Pongrác darabjai kerültek a színpadra. 1941 és 1944 között Vaszy

⁹⁷ Az akkori igazgatóról bővebb életrajzi adatok nem lelhetőek fel.

⁹⁸ Ruzicska Józsefről ugyanezen fenti adatok szerepelnek a Magyar Színházművészeti Lexikonban is. Más információt nem jegyzett fel a színházi témájú enciklopédia. *Magyar Színházművészeti Lexikon 4.* (Szerk.: Schöpflin Aladár) Az Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete. Budapest, 1931. 74.

⁹⁹ Dr. Bartha Dénes: *A kolozsvári magyar opera első virágkora.* In.: *A Zene.* 133/3. szám. 29-34.

¹⁰⁰ Az opera szerzői: Augustin Eugène Scribe - Francesco Cilea. A darabot Csepregy Lajos és Egressy Benjámin fordításában, Lendvay Márton rendezésében mutatta be a Nemzeti Színház 1850. május 14-én.

¹⁰¹ Jókai Mór: Vidéki szemle. In.: *Délibáb – Nemzeti Színházi Lap.* I. évf. 19. szám. 1853. május 8. 612.

Viktor¹⁰² volt a színház opera tagozatának igazgatója. A háború utáni, 1947-es román színházi törvény által a teátrumnak lehetősége volt önálló zenei társulatot alapítania. A Kolozsvári Magyar Opera 1948 decemberében tartotta első bemutatóját Kodály *Háry János* című művével, amikor már Ádám Ottó a budapesti Színház-és Filmművészeti Főiskola hallgatója volt.

Összegzés

Az, hogy Kolozsvár befogadó, fejletten európai attitűddel rendelkezett már a középkorban és az újkorban is, a tudományos és művészeti élete folytán nem is érdemes vitatkozni ezzel. A publikációban erre számos bizonytságot találunk. De talán kevésszer hangzik el, hogy a kiegyezéstől egészen a második világháború végéig Kolozsvár Magyarországnak olyan erőközpontja volt szellemileg - köszönhetően sokrétű hagyományainak - amely a 20. század első felében több szempontból előrébb járt, mint Budapest. Egyértelműen a tényekkel szembeni másodrangú megítélése a közgondolkodásban a versailles-i békeszerződésnek köszönhető (Trianon - 1920). Amikor Romániához került a város, annak majdnem fele, egészen pontosan 41.583 fő¹⁰³ magyarul beszélt. Ahogyan a második bécsi döntés által (1940) pedig újra átrajzolásra kerültek a határok, akkor már 87%, számszerűsítve: 100.172¹⁰⁴ fő volt. Néprajzi és művelődéstörténeti szempontból Kolozsvár magyar város és büszkén állapítható meg az egyedülálló szellemi fejlettsége. Azon örökösen innovatív, prosperáló és önmagából építkezően haladó kulturális rendszer, az Erdély fővárosában átlag fölötti sebességgel működő európai értelmiségi közélet máig egyediséggel bír, és kitüntető tiszteletet érdemel a magyar kulturális életben.

Summary

This publication presents the intellectual life of Cluj-Napoca from the 13th century to World War II. It provides a summary of the cultural history of Transylvania's capital city - a Hungarian European or European Hungarian metropolis - with the aim of teaching the next generation that Cluj-Napoca was, in many cases, intellectually ahead of the Hungarian capital.

¹⁰² Vaszy Viktor (1903-1979) karmester, zeneszerző, zeneigazgató. Vaszy erdélyi pályafutása előtt a budapesti Zeneművészeti Főiskolán Kodály Zoltán tanítványa volt. Diplomázása után tanított a Zeneakadémián és kórusokat vezetett a fővárosban. Kolozsvári igazgatása után a haláláig a Szegedi Nemzeti Színházban dolgozott, országos hírnév komolyzenei életet működtetett Szegeden. *Magyar Életrajzi Lexikon 1978-1991* (Szerk.: Kenyeres Ágnes) Akadémiai Kiadó. Budapest, 1994. 950.

¹⁰³ *Orosz*, 1933. 8.

¹⁰⁴ *Varga*, 2001. 519.

Felhasznált irodalom:

A királyi művészet szolgálatában. A kolozsvári Unió páholy dokumentumaiból (1886–1936). (Szerk.: Sas Péter) Művelődési Kiadó. Kolozsvár, 2024. 8-24; 25-223.

A művészet története Magyarországon. (Szerk.: Aradi Nóra.) Gondolat Kiadó. Budapest, 1983. 69-383.

Balogh Jolán: *Későrenaissance kőfaragóműhelyek II. közelmény, A kolozsvári műhelyek.* In.: *Ars Hungarica.* 2. évf. 2. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1974. 251.

Balogh Jolán: *Kolozsvári kőfaragó műhelyek. XVI. század.* Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1985. 377.

Catherine Durandin: *A román nép története.* Macceneas Kiadó. Budapest, 1998. 17-24; 196; 236-237; 224.

Cluj – Kolozsvári Kalauz és Címtár (Szerk.: Orosz Ferenc). Erdélyi Kárpát Egyesület. Kolozsvár, 1933. 7-8.

Cseszka Éva: *Gazdasági típusú perek, különös tekintettel az FM-perre (1945-1953) - Pártok és politika.* Gondolat Kiadó. Budapest, 2012. 23.

Darvay Nagy Adrienne: *Állandóban változókonnyan.* Mentor Könyvek Kiadó. Marosvásárhely, 2003. 143.

Dercsényi Dezső – Zádor Anna: *Kis magyar művészettörténet. (A honfoglalás korától a XIX. század végéig.)* Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata. Budapest, 1980. 122; 253; 345;

Déryné Széppataki Róza: *Déryné naplója.* (Szerk.: Bayer József) Singer és Wolfner kiadása. Budapest, 1900. 28.

Egyed Ákos: *Kolozsvár vonzása és vonzáskörzete a XIX. században.* In.: *Korunk.* 41. évf. 1982/4. szám. 279.

Egyetemes Magyar Encyclopaedia 10. Joakáz-Lysias. Szent István Társulat. Pest, 1872. 167-168.

Erdély rövid története (Szerk.: Köpeczi Béla). Akadémiai Kiadó. Budapest, 1989. 598-603.

Erdély története 1606-tól 1830-ig - Második kötet. (Szerk.: Makkai László - Szász Zoltán) Akadémiai Kiadó. Budapest, 1986. 1129.

Erdély története 1830-tól napjainkig - Harmadik kötet. (Szerk.: Szász Zoltán): Akadémiai Kiadó. Budapest, 1987. 1705; 1743; 1748-1751; 1755.1759.

Ferenczi Zoltán: *Az erdélyi magyar játékszín kezdete*. Erdélyi Múzeum Egyesület. Kolozsvár, 1902. 1-3.

Főcze János: *A Madosz. Baloldali magyar történet a Román Királyságban (1934-1944)*. Kriterion Kiadó. Kolozsvár, 2020. 192-256.

Gajdó Tamás: *A magyar színjátszás történetének vázlata*. In.: *Képes színháztörténet*. Magyar Könyvklub. Budapest, 1999. 539.

Hegedűs Nándor: *Ady Endre nagyváradi napjai - Új magyar múzeum, Irodalmi dokumentumok gyűjteménye I*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1957. 256-257.

Jókai Mór: Vidéki szemle. In.: *Délibáb – Nemzeti Színházi Lap*. I. évf. 19. szám. 1853. május 8. 612.

Kalauz a régi és az új Kolozsvárhoz (Szerk.: Gaal György) Korunk Kiadó. Kolozsvár, 1992. (Gaal, 1992.) 72.

Kántor Lajos: *Erdélyi sorskerék. Szabédi László és a történelem*. Balassi Kiadó. Budapest, 1999. 15-123.

Kiss András: *A jelvényes aranyműves ház. Új Élet*. 14. évf. 7. szám. 1972. április 10. 7.

Magyar Életrajzi Lexikon I. A-K. (Szerk.: Kenyeres Ágnes). Akadémiai Kiadó. Budapest, 1967. 103; 137; 138; 205; 380; 458-459; 801-802; 820; 988.

Magyar Életrajzi Lexikon 3. Kiegészítő kötet A-Z. (Szerk.: Kenyeres Ágnes) Akadémiai Kiadó. Budapest, 1981. 426.

Magyar Életrajzi Lexikon – Kiegészítő kötet (Szerk.: Kenyeres Ágnes). Akadémiai Kiadó. Budapest, 1982. 601.

Magyar Életrajzi Lexikon 1978-1991 (Szerk.: Kenyeres Ágnes) Akadémiai Kiadó. Budapest, 1994. 950.

Magyar Színművészeti Lexikon 4. (Szerk.: Schöpflin Aladár) Az Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete. Budapest, 1931. 74.

Marosi Ildikó (szerk.): *Molter Károly levelezése I. 1914-1927*. Argumentum Kiadó. Budapest, 1995. 394.

Miklósi Sikes Csaba: *Sipos Dávid kidei kőfaragó. Református Szemle*. 82. évf. 3. szám. 1989. május 1. 283.

Néprajzi lexikon I. A-E (Szerk. Ortutay Gyula). Akadémiai Kiadó. Budapest, 1977. 233.

Pethe Ferencz: *Erdélyi Casinóról. Nemzeti Társalkodó*. 1832. augusztus 25. 114-128.

Petru Groza: *A börtön homályában 1943-1944 telén*. Gondolat Kiadó. Budapest, 1986.

Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény I. Humanizmus (Szerk.: Ács Pál - Jankovics József - Köszeghy Péter) Balassi Kiadó. Budapest, 1998. 493.

Ruffy Péter: *Harminc évvel ezelőtt Erdélyben készült az első magyar film*. In.: *Brassói Lapok*. 46. évf. 10. szám. 1940. január 14. 14.

Sándor László: *Hazánk: Kelet-Európa. Irodalmi tanulmányok, cikkek, dokumentumok*. Gondolat Kiadó. Budapest, 1979. 19.

Stefan Zeletin: *Románia társadalmi fejlődése 1866-tól napjainkig*. In.: *Román esztétörténet 1866-1945. Önismeret és modernizáció a román gondolkodásban*. (Szerk.: Pászka Imre) Aetas-Századvég Kiadó. Budapest, 1994. 265.

Szénássy Barna: *Bolyai Farkas 1775-1856*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1975. 74. Székely Gábor: *Béke és háború. A nemzetközi békeszervezetek története*. Napvilág Kiadó. Budapest, 1998. 69-70.

Társadalomtörténeti statisztikai diagramok Erdély 20. századi nemzetiségi viszonyainak változásairól (Összeállította: Pakot Levente). In.: Bárdi Nándor - Éger György - Filep Tamás Gusztáv: *Magyarok Romániában (1990-2015). Tanulmányok az erdélyi magyarságról - 20. század 2. Kriterion Kiadó. Kolozsvár, 2020. 344.*

Világtörténet évszámokban 1789-1945 (Szerk.: Ormos Mária). TIT Gondolat Kiadó. Budapest, 1982. 228.

Varga E. Árpád: *Erdély felekezeti és etnikai statisztikája IV. Fehér, Beszterce-Naszód és Kolozs megye Népszámlálási adatok 1850-1992 között*. Teleki László Alapítvány, Pro-Print Kiadó. Budapest-Csíkszereda, 2001. 519.

Visky András: *Janovics Jenő, avagy az értékőrzés erkölce*. In.: *Erdélyi csillagok. Újabb arcok Erdély szellemi múltjából*. (Szerk.: Kántor Lajos) Héttorony Könyvkiadó. Budapest, 1990. (Visky, 1990.) 10-16.

Giovanni Landi életet – Link: Link:

https://mmi.elte.hu/szabadbolcseszett/mmi.elte.hu/szabadbolcseszett/index0a28.html?option=com_fogalom&tipus=1&fl=g Utolsó letöltés dátuma: 2025. január 31.

T. Szabó Csaba: *Cluj és Napoca: egy névcsere története*. Link: <https://erdelyikronika.net/2017/10/02/cluj-es-napoca-egy-nevcsere-tortenete/> Utolsó letöltés dátuma: 2025. január 29.

Fotók jegyzéke:

1. Kolozsvár főtere 1905-ben. A Szent Mihály-templom és előtte a Hunyadi Mátyás emlékműve. Forrás: Fortepan; 1905; Adományozó: Fortepan. Képszám: 8984.

2. A Szent Mihály templom belsője - 1928. Forrás: Fortepan; 1928; Adományozó: Somlai Tibor. Képszám: 24190.
3. A Szent Mihály-templom sekrestyéjének bejárata – 1942. Forrás: Fortepan; 1942; Adományozó: Ábrahám Katalin és László. Képszám: 26631.
4. A kolozsvári Básta-ház reneszánsz ajtaja. Forrás: Illusztráció – Pusztai Lajos: *Pékei Lajos építész rajzi hagyatéka az Országos Műemléki Felügyelőség gyűjteményében. Magyar Építőművészet*. 1990/5. szám. 53.
5. A barokk stílusú Bánffy-palota Kolozsvár főterén 1941-ben. Forrás: Fortepan; 1941; Adományozó: Aszódi Zoltán; Képszám: 174074.
6. Fadrusz János kolozsvári emlékműve - Hunyadi Mátyás. A Fő tér, 1942. Forrás: Fortepan; 1942; Adományozó: Ábrahám László és Katalin; Képszám: 26625
7. Felsősor közepén Ravasz László későbbi dunamelléki református püspök, mellette balra Tavasz Sándor kolozsvári református teológiai tanár, jobb oldalt Makkai Sándor későbbi kolozsvári református püspök. - Kolozsvár, 1917. Forrás: Fortepan; 1917; Adományozó: Makkai Sándor Protestáns Népfőiskolai Egyesület. Képszám: 30385.
8. Traian Mosoiu tábornok és Ferdinánd román király Nagykárolyban, 1919. Forrás: Tolnai Gyula: Román megszállás és a Nemzeti Hadsereg egy alföldi városban. MCC PhD-program. Link: <https://corvinak.hu/velemenyt/2024/03/18/roman-megszallas-es-a-nemzeti-hadsereg-egy-alfoldi-varosban> Utolsó letöltés dátuma: 2025. július 18.
9. A kolozsvári Fő téren Horthy fogadása a magyar csapatok ünnepélyes bevonulásakor, 1940. Forrás: Fortepan; 1940; Adományozó: Fortepan; Képszám: 92494.
10. Filmforgatás a kolozsvári Bocskai téren, 1944. Forrás: Fortepan; 1944; Adományozó: Kövendy Katalin; Képszám: 45845.

*Etnográfus, a Koszta József Múzeum munkatársa,
az SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszékének adjunktusa*

Dr. Mód László

A szentesi görögkeleti közösség tagolódása és belső kapcsolatrendszere

A tanulmány a görögkeleti egyházi anyakönyvek segítségével próbálja „láthatóvá tenni” a szentesi ortodox népesség tagolódását és bemutatni az egyes csoportok közötti társadalmi kapcsolatok jellegét. A homogénnel tűnő közösség etnikai és kulturális szempontból is sokszínű volt, tagjaik speciális foglalkozásokat űztek és sajátos módon integrálódtak a mezőváros társadalmába.

Szentes népességének a jelentős részét a 19. század közepén a reformátusok és a katolikusok alkották, akik mellett jóval kisebb számban más felekezetek, vallások követői, evangélikusok, izraeliták és görögkeletiek is képviseltették magukat.¹ Jellemző volt rájuk a zártság, az adott közösségen belül ugyanakkor intenzív kapcsolathálókat igyekeztek kialakítani. A vallási kisközösségek tagjai nem egyszer sajátos szerepköröket töltöttek be a mezővárosi társadalomban és specializálódhattak egy-egy foglalkozási ág gyakorlására. Tanulmányunk célja a görögkeleti egyházi anyakönyvek² segítségével feltárni a szentesi ortodox népesség etnikai tagolódását, s az egymástól különböző csoportok közötti kapcsolatok típusait, rendszerét.³ Az azonos vallás bizonyos szempontból összekötötte őket, kulturálisan ugyanakkor jelentős eltérések mutatkozhattak, amelyeket csak fokozott az a körülmény, hogy más-más foglalkozást űztek. Célkitűzéseink megvalósításához elsődlegesen az egyházi anyakönyvekben

¹ Az 1850. évi népszámlálás szerint a város lakosságának létszáma 22 136 fő (11 056 férfi, 11 080 nő) volt, ami vallási szempontból a következőképpen oszlott meg: 13 831 református, 7075 római katolikus, 501 izraelita, 380 evangélikus, 349 görögkeleti. www.szentesinfo.hu/cd/helyismeret/varostortenet/index.htm

² Hasznosítási lehetőségeikről lásd: Gyetvai Péter 1990. 45–52.; Örsi Julianna 1998. 169–189.

³ A 19. század végétől újabb réteggel bővült a közösség, nevezetesen az árutermelő zöldségtermesztésre szakosodott bolgár kertészekkel, akik az 1890-es években tűnnek fel a forrásokban. Akik igénybe vették az egyházi szolgáltatásokat, azok szegvári és nem szentesi lakosok voltak, ezért nem foglalkozunk velük tanulmányunkban.

rögzített adatokat igyekeztük elemezni, azaz a házasságkötésekben résztvevő házasulandó felek etnikai/foglalkozási hátterét meghatározni, ezáltal házassági stratégiákat felvázolni. Az affiniális, azaz a házasság útján létesülő rokonsági hálózatok rekonstruálása mellett hangsúlyos volt az újszülöttek megkeresztelésén révén létesített műrokonsági kapcsolatok vizsgálata is.

A szentesi görögkeleti egyházi anyakönyvek

Eredeti példányaik 1833-tól maradtak fenn a Szentesi Levéltár állományában⁴, a familysearch.org honlapon ezzel szemben a dokumentumokról készített mikrofilmek digitalizált másolatai 1797-től egy megközelítőleg három évtizednyi hiánytól eltekintve 1895-ig, a polgári anyakönyvezés bevezetéséig állnak a kutatók rendelkezésére. A görögkeleti hívek lelki gondozását ellátó papok különböző nyelveken (görög, magyar, ószláv, román) rögzítették az adatokat sok esetben annak megfelelően, hogy milyen etnikai hovatartozással rendelkeztek. A magyar az 1840-es évek közepén jelenik meg, majd felváltva használatos a románnal 1891-ig, ezután 1895-ig az előbbi vált kizárólagossá. Ennek oka, hogy a szentesi görögkeleti hívek között nagy számban fordultak elő román származású helyi lakosok, míg az elmagyarosodott görög kereskedők ivadékai jelentős kisebbséget alkottak. Az interneten tanulmányozható mikrofilmek sajátossága, hogy az eredeti példányokhoz bizonyos időszakokban, a 18. század végén és a 19. század első évtizedeiben külön papíron ceruzával rögzített fordításokat mellékeltek. Minden bizonnyal abból a megfontolásból történhetett mindez, mivel az egyházi szláv nyelvet az anyakönyvek használói a 20. században már nem ismerték.

A görög kereskedők⁵

A Szentesen letelepedett famíliák az Észak-Görögországban fekvő Kozániból származtak, amely a 16–17. században jelentős kereskedelmi központnak számított.⁶ A településről már 1662-ben több család érkezett Magyarországra, ahonnan a szüntelen háborúskodás és az egyre nehezedő adóterhek miatt kényszerültek távozni. A kedvező értékesítési lehetőségek vonzották elsősorban őket, mivel a Habsburg Birodalomban a török áruféleségeket 3–5%-os vám mellett hozhatták be, így nagy haszonnal folytathatták mesterségüket. Arra vonatkozóan nincs pontos adatunk, hogy mikor jelentek meg Szentesen, a Csongrád vármegyében élő kereskedőket számba vevő összeírás azonban 1754-ben már 19

⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltár Szentesi Levéltára (a továbbiakban: MNL CsML SzL) V. 434. d. Görögkeleti egyházközségek anyakönyveinek másodpéldányai (1833–1891)

⁵ A görög gyűjtőnév azokat a balkáni kereskedőket jelölte, akik a Habsburg és az Oszmán Birodalom között közvetítő kereskedelmet folytattak. Valamennyien ortodox vallásúak voltak, s a Balkán szinte mindegyik etnikuma képviseltette magát köztük. Papp Izabella 2004. 10.

⁶ A település történetéről lásd részletesen: Papp Izabella 1999. 312–319.

görög kalmárt tüntetett fel. 1774-ben Mária Terézia a törökországi kapcsolatok megszüntetését és hűségeskü letételét követelte meg a Magyarországon és az Örökös Tartományokban letelepedni kívánó idegen kereskedőktől.⁷ Ennek köszönhetően Szentesen Haris János, Hadzsy Konstantin és Kállay György tette le az esküt, azaz nyilvánosan kijelentették, hogy az uralkodó hű alattvalói lesznek. Hamar beilleszkedtek a város gazdasági életébe, s jelentős részt vállaltak a kereskedelemben, megfelelő mozgatható tőke birtokában pedig hitelügyleteket is lebonyolítottak. A görög családok a Károlyiaknak évi 138 forintot fizettek a bolti árusításért. Az üzletek nagy választékkal rendelkeztek, a különböző fűszerek (bors, sáfrány, gyömbér stb.) mellett szerszámokat, ruhaféléket is kínáltak a vásárló közönségnek. Nemcsak kocsmákat béreltek, hanem a halászati jogot is árendálták. Jelentékeny szerepet vállaltak ugyanakkor a marhakereskedelemben is. Jószágaik számára hatalmas legelőket béreltek, de volt, hogy a helybeli gazdák állatait vásárolták meg, amelyeket némi haszonnal adták tovább. A görög családok a sókereskedelemben is részt vettek. 1831 nyarán a Hadzsyak a város alatt horgonyzó hajóról 59 mázsa sót vásároltak.

A szentesi görög kolóniából az évtizedek folyamán jó néhány olyan személyiség került ki, akik a helyi közéletben fontos szerepet töltöttek be. Közéjük tartozott Hadzsy György, aki számos tisztséget viselt: 1835-től városi tanácsnökként, jegyzőként, főkapitányként, majd ügyészként

A szentesi görögkeleti templom (Mód László felvétele)

tevékenykedett. 1848-ban a szentesi nemzetőrség egyik kapitánya volt. Elsőszülött fia, János 1851-ben született, aki az orvosi egyetemet Pesten végezte el, majd a munkássága Bácskatopolyán teljesedett ki. 1895-től az ujverbászi kerület országgyűlési képviselőjeként a közegészségügyi ellátás, nevezetesen a községi és körorvosi szolgálat államosításának egyik fő

⁷ Papp Izabella 2004. 20.

szorgalmazója volt. Bácskatopolyán több társadalmi egyesület, kör tagjává, elnökévé, díszelnökévé választotta.⁸

A szentesi görög családok a város épített örökségén is nyomott hagytak. A tevékenységükhöz köthető épületek közül napjainkban már csak az ortodox templom áll,

amelyet az egyházközségük megalapítását

követően 1786.

december 8-án

Avakumovics Pál aradkerületi püspök szentelt fel.⁹ A

Kossuth térre és a Kossuth utcára néző

Haris-házat a névadó család építette a 19.

század végén,

állapota azonban az 1960-as éve végére annyira leromlott,

hogy lebontották és helyére emelték az ún. Fehér Házat. Az emlékirat, amelyet a

Szentesi Lap szó szerint közölt, a

família

Magyarországra

költözésének körülményeit is megörökítette: „...szüleink tradíciója szerint ezen telket még a

hajdani nagy Görögországhoz tartozott, de a török-görög nagy háború alkalmával a törökök által elfoglalt macedóniai tartománynak Kozán nevezetű városából ama háború alkalmával

A Gibba család sírhelye a szentesi görögkeleti temetőben (Mód László felvétele, 2020.)

⁸ Mód László 2001. 4.

⁹ Az egyházközség megalakításának körülményeiről, történetéről és a templomról lásd: Labádi Lajos 2014.; Nagy Márta 1988. 25–37.

*kiköltözött és a Tisza folyó mellett letelepedett, földműveléssel és kereskedéssel is foglalkozott, valóságos görög származású és vallású egyik ős elődünk készfizetés mellett szerezvén...*¹⁰

A román származású pásztorok

Az erdélyi transzhumánsz állattartás rendszere döntően a Déli-Kárpátok és a Havasalföld közötti vándorláson alapult, habár a román juhászok jószágait időnként a magyar Alföldre is lehajtották.¹¹ A 18. század közepétől rendelkezünk adatokkal arra vonatkozóan, hogy erdélyi származású pásztorok a Tiszántúlon béreltek téli legelőt. Debrecen határában a *purzsások* főleg a Hortobágyi ohati részére jártak, ahol októberben foglalták el a számukra kijelölt járásokat.¹² A transzhumáló pásztorok a Nagykunságban is feltűntek, ahol nyár végén, ősz elején keresték fel a települések előjáróságait, hogy engedélyt kérjenek a legeltetésre. Megfordultak a Tiszántúl déli részén, Békés, Csongrád, Csanád és Arad vármegyék területén illetve a Bánságban is.¹³ Hódmezővásárhelyen több helyi gazda román és szerb pásztorokat alkalmazott, akik kevesebb bérért dolgoztak, mint a magyarok. Közülük többen le is telepedtek a városban, a közösségtől pedig új, rendszerint magyar nevet kaptak.¹⁴ Kiskunhalason a 18. században bukkannak fel a román származású pásztorok, ennek ékes bizonyítéka az Ancsa és az Árgilián családnév. Az állattartáshoz értő specialisták alkalmazását erős gazdasági érdekek indokolták, akik az adott település helyi társadalmában egymás között házasodó, sajátos csoportkultúrát képviseltek.¹⁵

¹⁰ Szentesi Lap 1892. május 24. 2.

¹¹ Az állattartásnak azt a módját, amikor a szilárdan megtelepedett népesség jószágait magashegyi és síkvidéki legelők évszakosan váltogatott kihasználásával, egész éven keresztül külterjesen tartja, szaktudományunk a transzhumánsz kifejezéssel illeti. A Mediterráneumban terjedt el leginkább, de ismeretes az Alpok és a Kárpátok északi előterében, illetve a Déli-Kárpátokban is. A téli és a nyári legelők közötti távolság, a migrációs útvonal hossza gyakran több száz kilométer lehetett. Földes László 1982. 372.; Paládi-Kovács Attila 1993. 72.

¹² Béres András 1974. 180.

¹³ Paládi-Kovács Attila 1993. 257.

¹⁴ Tárkány Szücs Ernő 1961. 441.

¹⁵ Paládi-Kovács Attila 1993. 305–306.

A Szentesen tevékenykedő specialisták számbeli összetételéről, az állattartásban betöltött szerepükről hordoz alapvető információt az az összeírás, amelyet a helyi előljáróság készített a 19. század közepén.¹⁶ A kérdőpontokra adott feleletek a pásztorok összetételéről, származásáról, a szolgálati időről, az állattartókról, valamint az örözt jóságfajtákról közölnek alapvető információkat. A 19. század közepén Szentesen száz specialistát vettek számba, akik a saját maguk illetve az alkalmazóik által tartott jóságokat gondozták. Mivel a forrásból más Csongrád vármegyei település pásztortársadalmáról is képet kaphatunk, ezért lehetőség nyílik az összehasonlításra is a foglalkozási csoport származására vonatkozóan.¹⁷ Sehol máshol nem találkozhatunk a román eredetű specialisták olyan nagy számával, mint Szentesen, ahol közel egy harmadát alkották a pásztorságnak. Két kivételtől eltekintve mindannyian juhászként tevékenykedtek, akik főként a helyi lakosok (Sarki Molnár Sándor, Sarkadi Nagy Sándor, Sarkadi Nagy Mihály, Imre Jánosné stb.) állatait

Az Árgyelán család sírköve a szentesi görögkeleti temetőben (Mód László felvétele, 2020.)

¹⁶ MNL CsML SzL IV. B. 151. j. 4. A Csongrádi Cs. Kir. Megyehatóság iratai. 2837/1854.

¹⁷ A pásztorság a jobbágytársadalom legmozgékonyabb, helyét állandóan változtató elemei közé tartozott, amely a 18. század nagy belső népességmozgásában számarányát meghaladó mértékben vett részt. A rendelkezésre álló források alapján elmondható, hogy a 18. században a pásztormigráció észak–déli és kelet–nyugati irányú volt. Paládi-Kovács Attila 1993. 305–307., 284.; Mód László 2009. 44–67.; 2010. 85–90.

őrizték. Árgyelán Tódor és Burkus István a Hékédi Csürhész Gazdaság illetve Jurenák Eduárd¹⁸ alkalmazásában álltak, és a sertések gondozását végezték. Öt személy (Pl: Oltyán János, Kelenczés György, Maruzsán Pál stb.) saját jószágállománnyal rendelkezett. Mivel az egyházi anyakönyvek a foglalkozást is gyakran feltüntették, így pontosan be tudjuk azonosítani azokat a családokat, akik a 19. század közepén pásztorként keresték a kenyerüket. A teljesség igénye nélkül érdemes közülük néhányat felsorolni: Jovan, Árgyelán, Basa, Kürti, Kifor, Burkus, Otlakán, Kurtyán, Mák, Misán, Kelenczés, Kira, Rosu, Simon, Barota, Marozsán (Maruzsán), Bugya, Szimion. Az összeírásban az Árgyelán, a Kelenczés illetve a Maruzsán családnevek fordulnak elő a leggyakrabban, a további kutatások tisztázhatják majd, hogy egy famíliához tartoztak-e vagy esetükben csak névazonossággal számolhatunk.

Otlókán Todor és Kürti Anna síremléke a szentesi görögkeleti temetőben (Mód László felvétele, 2020.)

Megtelepedésük pontos körülményeiről és idejéről forrásaink nem szolgáltatnak információt, az egyházi anyakönyvek bejegyzéseiből azonban annyi leszűrhető, hogy a 18. század végén már jelen voltak a helyi társadalomban. 1797-ben Moldován János Kira János lányával házasodott össze, 1798. november 16-án Árgyelán Jánosnak Miklós nevű fia született.

A szentesi görögkeleti temetőben napjainkban is álló síremlékek tanúskodnak a román eredetű családok jelenlétéről. A 19. század közepéről jónéhány vöröses színárnyalatú, mészkőből faragott sírjel maradt fenn, amelyeken magyar nyelvű feliratok olvashatóak. Az egyik ezek közül Otlókán Todor és Kürti Anna végső nyughelyét jelöli. A görögkeleti egyház

¹⁸ A Jurenák család tagjai a város legmódosabb polgárai közé tartoztak. Az 1836-os örökváltsági szerződés után Jurenák Józsefet (1773–1854) előbb városi árvagymá, majd tanácsnökká választották, ezért 1837-ben lemondott a mézszárszékek bérléséről. Az 1840-es években a Zöldkoszorú Nagyvendéglőt Jurenák Eduárd (1813–1884) bérelte. Rövid ideig városi tanácsnok, majd polgármester is volt; községi választmányi tagként illetve megyei és városi képviselőként is tevékenykedett.

anyakönyveiből egyértelműen kiderül, hogy az 1854. október 2-án elhunyt férfi juhászként tevékenykedett. A család vagyonos lehetett, mivel megengedhette magának azt, hogy a gazdag, görög származású szentesi famíliákhoz hasonló síremléket készíttessen.¹⁹

A rokonsági kapcsolatok típusai

Amint tanulmányunk bevezetőjében említettük, az egyházi anyakönyvek bejegyzései kiváló lehetőséget biztosítanak számunkra ahhoz, hogy az ortodox népességen belül érvényesülő párvalasztási gyakorlatot, azaz házassági stratégiákat elemezhessük. Mindkét csoport esetében feltűnő az endogámiára való törekvés, azaz az egymás között történő házasság. Úgy tűnik, hogy az azonos vallás nem jelentett számukra olyan kapcsolódási lehetőséget, mely áthidalta volna az etnikai és a kulturális különbségeket. A görög kereskedők leszármazottai ha tehették, akkor egymás között házasodtak, jóllehet ezt a gyakorlatot nagy mértékben nehezítette az a körülmény, hogy kevesen voltak. Nem tudták maradéktalanul alkalmazni ezt a stratégiát, mivel fennállt volna a rokonházasság veszélye. Az 1840-es években az alábbi házastársak tűnnek fel a keresztszülők között az anyakönyvekben, akik már korábban frigyre léptek: Haris Teodor/Tódor – Hadzsy Mária, Haris Konstantin – Gibba Julianna, Gibba György – Gyuritza Katalin. Akik nem találtak maguknak feleséget saját lakóhelyükön, azok arra kényszerültek, hogy más településről származó, esetenként más etnikai háttérrel rendelkező párt válasszanak maguknak. Hadzsy György hitvese, Jovanovics Mária Jászberényben született, s minden bizonnyal szerb származású volt. Gyuritza Mihály Gabovits Ekatarinát vette nőül, akinek a családi háttéréről nem rendelkezünk semmiféle információval.

Forrásainkból kirajzolódik előttünk a román származású pásztorok házassági gyakorlata, melyet a vallási mellett nagyon erős foglalkozási endogámia jellemzett, jóllehet néhány alkalommal református feleségek²⁰ is feltűnnek, voltak tehát vegyes házasságok. A szentesi pásztorcsaládok egymás között történő házassága egyáltalán nem tekinthető egyedi jelenségnek, melyet csak erősített az azonos felekezethez tartozás és az azonos etnikai háttér. Három tényező játszott tehát alapvető szerepet e speciális foglalkozási csoport körében megfigyelhető gyakorlat kialakulásában, mely könnyebbé tette a házastársak, végső soron pedig a rokonságok együttélését, együttműködését. Az 1840-es években az anyakönyvek csak és kizárólag a vőlegények foglalkozását tüntették fel, a menyasszonyok vezetéknevei viszont

¹⁹ Az 1860-as évekből fennmaradt táblás síremlékek etnikai hovatartozástól függetlenül hasonló, klasszicista stílusjegyeket mutatnak. Három egységből, talapzataból, felirattáblából és keresztből tevődnek össze, tartó oszlopokat és boltíves lezáródásokat is tartalmaznak. Lásd még: Nagy Márta 1992. 87–98.

²⁰ Példaként szolgálhat erre Árgyelán János, akinek 1852-ben a kálvinista felekezethez tartozó Molnár Julianna volt a hitvese.

arra engednek következtetni, hogy juhtartással foglalkozó famíliák tagjai közül kerültek ki, akik minden bizonnyal kis gyermekkoruk óta belenevelődtek a pásztorkodás mesterségébe és értettek a tej feldolgozásához is. 1845. február 18-án a 19 éves Kurtyán Petru Árgyelán Juliannát vette nőül, október 9-én pedig Basa Joann és Simion Julianna kötött házasságot. Mindkét vőlegény juhászként kereste a kenyerét. A két csoport tagjai tehát nem házasodtak egymással, de az előfordulhatott, hogy esküvői tanúként vállaltak szerepet a rítusban. A 25 éves Bugya Joann és a 19 éves Barota Julianna 1847. január 26-án keltek egybe, tanúik Gibba György és Gyuritza Katalin voltak.

A szentesi román származású juhászok és a görög kereskedők egyaránt az egymás közötti kapcsolatokat a műrokonság különböző formáival igyekeztek megerősíteni, még szorosabbra fűzni. Timár Toma és Juhász Anna gyermekének 1846. február 17-én Kifor Miklós és Kozma lettek a keresztszülei, akik a szülőkhöz hasonlóan juhtartással foglalkoztak. Az esetek döntő többségében a műrokonság a román származású családok között valósult meg, ám alkalmanként az azonos felekezethez tartozó, más kultúrával rendelkező szentesi görög famíliák is vállaltak keresztszülőséget. A műrokonság intézményén keresztül figyelhető meg tehát „közeledés” az egyes csoportok között, s törekvés arra vonatkozóan, hogy rokoni kapcsolatokat létesítsenek egymás között. Amíg 1846-ban Kelenczés György fiának Hadzsy Zsuzsanna, addig 1847-ben Barota Péter ikreinek, Gibba György és felesége, Gyuritza Ekatarina lettek a keresztszülei. Nem tudjuk, hogy mennyire volt „kölcsonös” ez a gyakorlat, azaz működött ellenkező irányban is, mivel erre vonatkozóan az egyházi anyakönyvekben nem találtunk információkat.

Összegzés

A görögkeleti hívek a város lakosságának döntő hányadát szolgáló reformátusok és katolikusok mellett elenyésző kisebbséget alkottak, etnikai és kulturális szempontból azonban változatos képet mutattak. Az egyházközséget a 18. században bevándorolt és letelepedett görög kereskedők alapították, akik saját erejükből templomot is építettek. Az ortodox népesség számát a keleti országrészekből bevándorló, román származású pásztorok gyarapították, akik bizonyíthatóan már a 18. század végén megjelentek a településünkön, ahol minden valószínűség szerint a kedvező feltételeket találtak mesterségük gyakorlásához. Az egyházi anyakönyvek bejegyzései kiváló lehetőséget biztosítanak számunkra ahhoz, hogy a 19. század közepén az ortodox népességen belül érvényesülő párválasztási gyakorlatot, azaz házassági stratégiákat elemezhessük. Mindkét csoport esetében feltűnő az endogámiára való törekvés,

azaz az egymás között történő házasodás, az azonos vallás azonban nem jelentett számukra olyan társadalmi kapcsolódási lehetőséget, mely áthidalta volna az etnikai és a kulturális különbségeket. A görög kereskedők leszármazottai ha tehették, akkor egymás között házasodtak, jóllehet ezt a gyakorlatot nagy mértékben nehezítette az a körülmény, hogy kevesen voltak. A szentesi román származású pásztorcsaládok endogám házasságkötési gyakorlata egyáltalán nem tekinthető egyedi jelenségnek, melyet csak erősített az azonos felekezethez tartozás és az azonos etnikai háttér. A műrokonság intézményén keresztül figyelhető meg „közeledés” az egyes csoportok között, s törekvés arra vonatkozóan, hogy szorosabb társadalmi kapcsolatokat létesítsenek egymással.

Summary

The aim of the article is to capture the division of the Orthodox population of Szentes with the help of church records. The community, which appeared homogeneous, was ethnically and culturally diverse. The different groups specialized on different professions. While the Greek families were merchants, the Romanians were shepherds. The members of both groups married each other, they did not choose a partner for themselves from the other.

Felhasznált irodalom:

Béres András

- 1974 Debrecen város legelőgazdálkodása a Hortobágyon a XIX. század elején. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve I. 159–190.

Földes László

- 1982 A „vándorló Erdély”. Történeti-néprajzi vizsgálatok az Erdély-Havasalföld közötti transhumanceról. Ethnographia XCIV. 353–589.

Gyetvai Péter

- 1990 Migrációkutatás és az egyházi anyakönyvek. In: Juhász Antal (szerk.): Migráció és település a Duna-Tisza közén. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 45–52.

Labádi Lajos

- 2014 A szentesi Szent Miklós Görögkeleti Egyházközség templomának története. Szentes, Konstantinápolyi Egyetemes Patriarchátus Magyarországi Exarchátusának Alföldi Görögkeleti Parochiája

Mód László

- 2001 Görög kereskedők Szentesen. Szentesi Élet 2001. augusztus 10. 4.
- 2010 Egy Csongrád megyei pásztorösszeírás tanulságai In: Bárdos Zsuzsa (szerk.): Az Alföld nehéz hűségében. Dolgozatok a 75 éves Szabó Ferenc tiszteletére. Orosháza, Szántó Kovács János Múzeum, 85–90.

Nagy Márta

- 1988 Görögök a Tiszántúlon. Tiszántúli görög kereskedők emlékei. Szentes, Koszta József Múzeum – Kecskemét város tanácsa – Kecskeméti Szentháromság Magyar Orthodox Egyházközség
- 1992 Jászkunsági görög sírkőformák. Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 7. 87–98.

Örsi Julianna

1998 Emberszötte háló. Túrkeve, Finta Múzeum – Túrkevei Kulturális Egyesület

Paládi-Kovács Attila

1993 A magyar állattartó kultúra korszakai. Kapcsolatok, változások és történeti rétegek a 19. század elejéig. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet

Papp Izabella

1999 Egy város a jászkunsági görögök származási helyén – Kozani. Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 14. 295–323.

2004 Görög kereskedők a Jászkunságban. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Közleményei 6. Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár

Tárkány Szücs Ernő

1961 Vásárhelyi testamentumok. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó

Pálinkás Gábor

Kortárs múzeumi diskurzusok egy háborúellenes kiállításról

Bevezetés

Az 1968-as amerikai egyesült államokbeli és franciaországi diáklázadások kitörésében történelmi demográfiai folyamatok is közrejátszottak. A második világháború (1939–1945) előtti negyedmillió gyermekszaporulat a világégést követően nyolcszázezerre nőtt, ezért túlszűfoltta váltak az egyetemek, ami a tömegmozgalmak szervezését segítette elő. Az újbaloldali¹ fiatalok demonstrációinak másik oka az identitásválság volt.² A második világháború traumatizált³ nemzedéke továbbadta terheit a következő generációnak.⁴ A háborús erőfeszítésektől és bűnöktől megtépázott nemzettudat miatt az 1960-as évek nemzedékénél megkérdőjeleződtek az egyéni identitások. Sokan nem kívántak olyan életet élni, mint traumákkal terhelt szüleik.⁵ A nemzettudat eltorzulásából fakadó identitástörés vezetett számos fiatal az újbaloldalhoz. Az egyetemi mozgalom a kezdetekben csak a felsőoktatás megreformálására irányult, azonban a fiatalok hamarosan az egész társadalom

¹ A „Neomarxista mozgalom az 1960-as években libertariánus SZOCIALIZMUST hirdetett... Az újbaloldal elmélete lényegét tekintve eklektikus... Hatása alapjaiban rázta meg az egyetemeket 1968-ban és mobilizálta az amerikai közvéleményt a vietnami háború ellen, de szervezett struktúrák hiányában irányzat maradt, és nem vált határozott politikai csoportosulássá.” In: Újbaloldal. In: *Politikatudományi enciklopédia*. Szerk. Vernon Bogdanor. Bp., 2001. 691.

² <https://ujkor.hu/content/valtozas-szele-az-ujbaloldali-diaksag-1968-forradalmi-megmozdulasai-franciaorszagban>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 27.)

³ Fizikai és lelki traumák léteznek. A különböző traumák az erőszak hatásaira jönnek létre.: „A trauma görög szó, sebet jelent. Az orvosi gyógyítás mintájára, a természetes gyógyulás mellett, a mesterséges kezeléssel is foglalkozni kell egy magát demokráciának nevező rendszerben.” In: Ö. Kovács József: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában*. Bp., 2012. 21–22.

⁴ „Bár [a holokausztot átélte generáció utódainál P. G.] végbemegy a társadalmi kiegyenlítődés, sőt kiemelkedés, de még három generáció után is megmaradnak a megrázkódtatások, a lelki traumák, a kapott lelki és társadalmi sebek.” In: Losonczy Ágnes: *Sorsba fordult történelem*. Bp., 2005. 104.

⁵ „Inkább valamilyen traumatikus tapasztalat kényszerít valakit egy minta megismétlésére vagy az attól való menekülésre.” In: Szűcs Zoltán Gábor: Politikai poétika. In: *Dialógus, vita, diskurzus*. Szerk. Horváth Szilvia – Gyulai Attila. Bp., 2019. 215.

szélsőséges és utópisztikus átalakítását követelték. A neomarxista filozófia hatása alá került értelmiségiek a fennálló rend és a társadalmi normák tagadását hirdették. 1968 eszméletörténeti fordulópontként az újbaloldali és a posztmodern filozófiai irányzatok térnyerését okozta.⁶ A neomarxizmus olyan tudományos elméletek kidolgozásához vezetett, mint az új muzeológia. Az új muzeológia paradigmáját az 1960-1970-es években amerikai és francia újbaloldali antropológusok és muzeológusok alkották meg.⁷

Az elmélet lényege, hogy a múzeumi emlékezeti teret átformálja politikai kontaktzónává,⁸ amit a neomarxizmus népszerűsítése érdekében kiterjeszt a közterekre.⁹ Újbaloldali ideákat tükrözött *A Háborúnak vége! Ha akarod* című kiállítás is. A tárlat a japán konceptuális művész és marxista békeaktivista¹⁰ Yoko Ono (1933–) háborúellenes műalkotásait és performanszait mutatta be az orosz–ukrán háború (2022–) kapcsán, a Magyar Nemzeti Múzeumban 2022-2023 fordulóján. A kiállításon harminc képzőművészeti alkotást, festményeket, szobrokat és kisfilmeket láthattak a múzeumhasználók.¹¹

A Háborúnak vége! Ha akarod is az új muzeológia szellemében született, ezért a kiállítás már a Nemzeti Múzeum kerítésénél elkezdődött. A Múzeum körüti kerítés lábazata olyan alacsony, hogy az odarögzített táblákat szemmagaságból, testközelből szemlélhetik a járókelők. Erre alapozott a kiállítás kurátora, amikor a kerítésre függesztett figyelemkeltő táblákkal kivitte a tárlatot az utcára.¹² A klasszicista kerítés nem a múzeum emlékezeti terének részeként működött, hanem a művész kollektív büntudatot keltő üzenetei kontaktzónájaként.¹³ A kerítéskiállítás a háborúk miatti büntudat érzését keltette a

⁶ <https://ujkor.hu/content/valtozas-szele-az-ujbaloldali-diaksag-1968-forradalmi-megmozdulasai-franciaorszagban>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 27.)

⁷ Az új muzeológiát meghatározó: „sokszínű hatások között hangsúlyos szerepet az 1960-as években megerősödő politikai mozgalmaktól nem független kritikai antropológiai kezdeményezések játszottak.” In: Wilhelm Gábor: Az új muzeológia fogalmai és problémái. *Néprajzi Látóhatár* 22 (2013) 2. sz. 10.

⁸ Frazon Zsófia: Ú mint új muzeológia. *Néprajzi Látóhatár* 22 (2013) 2. sz. 4–6.

⁹ Azért mert a muzeológus emlékezeti térben dolgozik, még nem kell politikai aktivistává válnia.

¹⁰ „Ono 1968-tól békeharcos és emberjogi aktivista volt. E minőségében kapcsolatban volt... Abbie Hoffmannal... az Új Baloldal filozófusával és az Egyesült Államok Kommunista Pártjának terrorista tagjával, Angela Davis-szel.” In: Tokaji András: Az Örömdától az Imagine-ig a szabadkőművesség perspektívájában (2. rész). *Valóság* 65 (2022) 2. sz. 16.

¹¹ <https://mnmu.hu/hu/kiallitasok/idoszaki/haborunak-vege-ha-akarod>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. január 01.)

¹² A Nemzeti Múzeum kerítésére rögzített táblák politikai üzeneteket közvetítettek, ezért köztéri propagandaplakátok voltak. Lásd: <https://www.youtube.com/watch?v=9JBwBXITEWA>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. június 22.)

¹³ A propagandaplakátok az alábbi üzeneteket közvetítettek: „Azoknak az embereknek, akik ok nélkül veszítették el szeretteiket: „Bocsássatok meg nekünk, amiért nem tudtuk megállítani a tragédiát! Imádkozunk a sebek begyógyulásáért... Minden ország és minden évszázad katonáinak, akik nyomorékká váltak vagy életüket veszítették: Bocsássák meg nekünk a hibás döntéseinket és azokon alapuló tetteinket!” In: <https://www.youtube.com/watch?v=9JBwBXITEWA>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. június 22.)

társadalomban. A tanulmány hipotézise szerint a tárlat a közgyűjtemény emlékezeti terében végrehajtott politikai kampány volt. A hipotézist indokolja a tárlat sokatmondóan árulkodó címe is. Ugyanis Yoko Ono 1969-ben John Lennonnal (1940–1980) együtt indította el a *War is Over! If you want it (A háborúnak vége! Ha akarod)* „békeharcos” kampányt, amely napjainkban is tart.¹⁴ Tehát a kiállítás egy politikai kampányról kapta a nevét. A primer forrásokat videó lejátszási listák képezték; a Nemzeti Múzeum YouTube-csatornáján a *Háttérinformációk A háborúnak vége! Ha akarod – kiállítás kurátorától*,¹⁵ a Liverpooli Múzeum Lennon-házaspárról szóló kiállítását bemutató *Double Fantasy*.¹⁶ Az angol közgyűjteményben 2018 májusa és 2019 novembere között volt megtekinthető a *Kettős fantázia – John & Yoko* című kiállítás, amely a sztárpár közös életét és az egymás művészetére gyakorolt kölcsönhatásokat mutatta be.¹⁷ A közelmúltban rendezett kiállításokon a műtárgyak jelentős része az elmúlt két évtizedben készült, ezért a tárlatok kortársak.¹⁸

A kutatás módszertana a diskurzuselemzés.¹⁹ Az elsődleges forrásul szolgáló videókban a kurátorok a kiállítási terekben mutatták be a tárlatokat. A kiállításrendezők beszédeinek leírása tette lehetővé az elemzést. A diskurzuselemzésből derült ki, hogy a liverpooli és budapesti Ono-kiállítások kurátorai miként interpretálták tárlataikat és milyen narratívákat alkottak a művésznő munkásságáról.²⁰

Az új muzeológia és a Nemzeti Múzeum Yoko Ono kiállítása

Az új muzeológia a neomarxista eszme és mozgalom tükörképe. Az elmélet mögötti tudományos fordulatokat az újbaloldali illetve posztmodern történet- és tudományfilozófia gondolkodói dolgozták ki, akik deklaráltan marxisták vagy egykoron a nyugat-európai és

¹⁴ Cserba Júlia: Lumière de l’aube – a hajnal fénye Yoko Ono retrospektív kiállítása. *Balkon* 23 (2016) 3. sz. 21–22.

¹⁵ <https://www.youtube.com/playlist?list=PLEo9glk7WMKkcZjXwx0-MSGNsJaAtQt4>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 27.)

¹⁶ <https://www.youtube.com/playlist?list=PLtd6KRb90Px2xaGhTX7IHodLrDpkluxi>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 27.)

¹⁷ <https://www.liverpoolmuseums.org.uk/whatson/museum-of-liverpool/exhibition/double-fantasy-john-yoko#section--the-exhibition>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. február 25.)

¹⁸ A budapesti és a liverpooli Ono-kiállításra egyaránt érvényes Claire Bishop mindkét kortárs fogalma: „Az első a prezentizmust érinti az az irányzat, amely a jelen pillanatot tételezi gondolkodásunk horizontjának és céljának... A második modell.. a kortárs itt, mint dialektikus módszer és átpolitizált program értendő... Ezen a kategórián keresztül... a múzeumnak, az általa szentesített művészeti kategóriának és az ezáltal létrehozott nézőiség módozatainak újragondolásával.” In: Claire Bishop: *Radikális muzeológia*. Bp., 2018. 6-9. p.

¹⁹ A Michel Foucault alkotta diskurzuselemzés művészetelméleti és muzeológiai alkalmazhatóságát *A gyakorlattól a diskurzushoz. Kortárs művészetelmélet szöveggyűjtemény* tanulmányai igazolják: *A gyakorlattól a diskurzushoz*. Szerk. Kékesi Zoltán. Bp., 2012.

²⁰ A kiemelt műtárgyak üzenetei, a kiállítási installációk térhasználatát és a nyelvhasználatát is a kutatás tárgyát képezték.

észak-amerikai kommunista pártok tagjai voltak.²¹ A politikai elkötelezettségek nemcsak az újbóloldali filozófusok, történészek és muzeológusok gondolkodásmódját,²² de elméleteik alkalmazhatóságát is korlátozták. Frazon Zsófia a Néprajzi Múzeum vezető muzeológusa a magyar közgyűjteményi szférában az új muzeológia legaktívabb képviselője. Ő definiálta az új muzeológia fogalmát és az elmélet születésének koráról és körülményeiről is írt : „A hetvenes és nyolcvanas évekre létrejött az a külső nézőpont, amely az addigi megközelítésekhez képest új diskurzust teremtett: a fő irányokat a kulturális és szimbolikus reprezentációkhoz, a történelemhez (múlthoz) és a társadalomhoz való viszony kritikai alapokra helyezése jelentette – kiállítási interpretációk létrehozásával, és múzeumkritikai szövegek megfogalmazásával. Ezt az elmozdulást nevezi a múzeumtudomány a nyolcvanas évektől kezdve „új muzeológiának”. A múzeum mint a politikai ideológia egy nyilvános intézménye ekkor indította el ’saját’ kritikai diskurzusát, amelyben olyan témák is megjelentek, mint a posztkolonializmus, a ’nemzet’ mint konstrukció, vagy a ’faj’ és a ’nem’ társadalmi, ideológiai és kulturális megközelítése.”²³

Az új muzeológia eszmeiségét meghatározó legfontosabb teoretikus Michel Foucault (1926–1984). A tudósra hatással voltak a marxista szellemi műhelyek, vagy éppen az ő gondolatai formálták ezen iskolákat. A Gyurgyák János szerkesztette *Történelemelmélet* első kötete az alábbi írja Foucaultról: „A 20. század második felének egyik leginspiratívabb gondolkodója volt (olyan manapság népszerű irányzatokra hatott, mint a feminizmus, a posztkolonializmus vagy az újhistorizmus).”²⁴

A muzeológus fogalommeghatározása tükörképe a *Történelemelmélet* leírásának. A szintézisből azonban kimaradt az új muzeológiára gyakorolt ideológiai hatás. A muzeológiát többnyire a történelemtudományt és társtudományait ismerő szakemberek művelik. Tanulságos miként számol be a marxista történész Eric Hobsbawm (1917–2012) a posztkolonializmus historiográfiájáról, a rabszolgaságot a XX. század második felében kutató történészek munkásságáról: „Wallace az elhajló owenista a „tudomány csarnokaiban” és a chartista „műhelyekben” nevelkedve került közel a „természet történetéhez”, amely

²¹ „[Foucault P.G.] A 20. század második felének egyik leginspiratívabb gondolkodója volt (olyan manapság népszerű irányzatokra hatott, mint a feminizmus, a posztkolonializmus vagy az újhistorizmus).” In: Gyurgyák János – Kisantal Tamás: *Mi a történelem?* In: *Történelemelmélet*. I. Szerk. Gyurgyák János – Kisantal Tamás. Bp., 2006. 98–100.

²² „Az International Encyclopedia of the Social Sciences (1968) „rabszolgaság” szócikkéhez tartozó irodalomjegyzékben feltüntetett, 1940 után megjelent harminchárom mű közül tizenkettő eredetileg marxista szerző munkája...” In: Eric Hobsbawm: *A történelemről és a történetírásról*. Bp., 2006. 158–159.

²³ Frazon: *Ú mint új*, 4–6.

²⁴ Gyurgyák – Kisantal: *Mi a történelem*, 98–100.

igencsak vonzó volt a jakobinus szellemek számára... Számos példát sorolhatnánk fel arra, hogyan működhet egy ilyesfajta politikai ösztönzés a társadalom- és a történettudományokban, de talán egy is elegendő. A rabszolgaság kérdése mostanában [1997-ben jelent meg Hobsbawm műve. P. G.] a történeti elemzések és viták középpontjába került. Mivel a kérdés jellegénél fogva erősen borzolja a kedélyeket, nem meglepő, hogy megjelenik benne a történeti elfogultság is, mindamellett meghökkentő, hogy ez mekkora szerepet játszott az e terület iránti érdeklődés újjáéledésében. Az *International Encyclopedia of the Social Sciences* (1968) „rabszolgaság” szócikkéhez tartozó irodalomjegyzékben feltüntetett, 1940 után megjelent harminchárom mű közül tizenkettő eredetileg marxista szerző munkája... Az USA-ban 1974 óta folyó élénk vita vezéralakjai közül legalább kettő (Fogel és Genovese) ténylegesen aktív tagja volt az 1950-es években az USA-ban működő aprócska kommunista pártnak. Az ember már-már kísértést érez arra, hogy kijelentse: ez a mostani a korábbi évtizedek marxizmuson belül folytatott vitáinak fejleménye.”²⁵

A historikus szerint az új történelmi irányzatok tehát az új muzeológia megjelenése is egy marxista reneszánsz keretében zajlott, ahol az új elméleteket alkotó tudósok egy része, az idősebb kommunisták közül került ki. Az új muzeológiát létrehozó neomarxista mozgalom ideológiai korlátai az elmúlt fél évszázadban változatlanok maradtak.

Az új muzeológia posztkolonializmus a múzeum emlékezeti terét politikai kontaktzónává teszi. Olyan kontaktzónává ahol a különböző, de a múltban „nem egyenrangú” kultúrák hagyatéka található. A múzeumi kontaktzónában elvileg ütköztetni lehet a társadalmi rétegek és etikai csoportok múltból alkotott különböző narratíváit.²⁶ Azonban az új muzeológia posztkolonializmusában a történelem jó és rossz múltbeli harcává sematizálódik. Mesterkéltén jókra és rosszakra, fehér elnyomókra és fekete elnyomottakra, rabszolgatartókra és rabszolgákra, burzsoákra és proletároknak osztják a társadalmakat.²⁷ Ez

²⁵ Hobsbawm: *A történelemről és*, 158–159.

²⁶ „Fontos látni azonban azt is, hogy a multivokális nem egyenlő az önreprezentációval („hadd mutakozzanak be ők maguk”), hanem egy közös téren (belül) történő részvétel, vita, párbeszéd lehet csak az alapja. E hely jelenik meg a writing culture filozófiájában kontaktzónaként, ami azután az új muzeológiai koncepcióban magával a múzeummal azonos jelentést is kap (Clifford 1997). A kontaktzóna ilyen jellegű felfogása ugyanakkor nem tartalmazza automatikusan, hogy az a hely mentes volna minden fajta hatalmi hierarchiától...” In: Wilhelm: *Az új muzeológia*, 18.

²⁷ Az új muzeológusok: „Nem az 1% nevében beszélnek, hanem megpróbálják a mindenkori mellőzöttek, kizsároltak és elnyomottak érdekeit és történeteiket képviselni. Ez nem jelenti azt, hogy általában véve alárendelik a művészetet a történelemnek, hanem inkább arra mozgósítják a vizuális alkotók világát, hogy sugalmazzák, milyen fontos a történelem helyes oldalán állni.” In: Bishop: *Radikális muzeológia*, 6. Valóban nem rendelik alá a művészetet a „történelemnek”, hanem sokkal inkább kiszolgáltatják azt annak a neomarxizmusnak, amely nem győzi ismételgetni, hogy „milyen fontos a történelem helyes oldalán állni.” A múlt és jelen „jókra” és „gonoszokra” osztása változatlan elem a sztálinizmus és az újbaloldali mozgalom közt. Barabás Tibor (1911–1984) író a szovjetizálás éveit a kommunista emlékezetpolitika szolgálatáért

a „manicheus világkép”²⁸ rövid úton a másik közösség múltbeli szerepének eltorzításához és identitásának megtöréséhez vezet.

A posztkolonializmus identitáskonstruáló és romboló hatását tükrözi a fekete történelem (*black history*)²⁹ beszédmódja is. A fekete történelem értékfosztó elbeszélését magukévá tevő historikusok és muzeológusok nem az amerikai társadalom történetét akarják elemezni és bemutatni, hanem egy a társadalomból kiszakított csoportnak építenek múltat és identitást.³⁰ A muzeológus, aki ezzel a redukált ember és társadalomképpel azonosul, kilép szerepéből és politikai aktivista lesz. Pető Andrea történész könyvében a második világháború alatt állami keretek között zajló, a Japán Hadsereg által elkövetett nemi erőszakra és a háborút követően Délkelet-Ázsiában az áldozatoknak szentelt múzeumokról szóló diskurzusokat elemzi.³¹

Pető áldásosnak tartja a történészek és a muzeológusok szerepelhagyását, nem pedig aggályosnak. A posztkolonializmussal az „elnyomott” népek és közösségek múltját, a radikális feminizmussal pedig a nők múltját illesztik új narratívába. A női történész szerint a férfi történészek elhallgatták és eltorzították a második világháború alatt megerőszkolt nők történeteit. Az „igazság” kimondására pedig csak a női történészek és muzeológusok jogosultak.³² Marion von Osten posztkolonialista német kurátor³³ szerint: „A női alkotók és az Európán kívüli művészek... kurátorként és művészetkritikusként nagyon is jelen vannak, s a feminista vagy posztkoloniális résztvevőket felvonultató kiállításokat elvben jó pontként

szintén ezt a felfogást képviselte: „Angyalok és démonok osztoznak a történelmen.” In: Barabás Tibor: *Martinovics élete*. Bp., 1945. 5.

²⁸ Roger Scruton: *Futóbolondok, csalók, agitátorok az újbaloldal gondolkodói*. Bp., 2019. 20.

²⁹ „A fekete bőrű emberek történelme az intézményesült tudományok egyik kutatási területe.” https://www.oed.com/dictionary/black-history_n?tl=true&tab=meaning_and_use#218639930. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 26.)

³⁰ A politikai korrektség és az ún. *black history* narratívája meghatározza az amerikai történelemtudomány és muzeológia beszédmódját. A megvalósult politikailag korrekt narratívák közé tartozik a *National Museum of African American History and Culture* rabszolgaság történetét tematizáló kiállítása. Az *In Slavery's Wake: Making Black Freedom in the World (A rabszolgaság nyomában: a fekete szabadság születése)* című időszaki kiállítás: <https://nmaahc.si.edu/explore/exhibitions/in-slaverys-wake>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. június 01.) A tárlat a fekete közösségek felszabadító gyakorlatait mutatja be a látogatónak, a „faji rabszolgaság” múltjától, annak jelenkori örökségéig. A kiállítás olyan marxista narratívába helyezi a témát, amelyben a rabszolgaság elleni küzdelem „történelmi érdeme”, csak a fekete közösséget illeti meg.

³¹ Pető Andrea: *Elmondani az elmondhatatlant. A nemi erőszak Magyarországon a II. világháború alatt*. Bp., 2018. 183–196.

³² „Polcz Alaine... könyvét... bizonyítékként is használják a közbeszédben, hogy a tömeges nemi erőszak valóban megtörtént. Ugyanakkor a hivatásos (férfi) irodalomtörténészek nem voltak elragadtatva az írás színvonalától.” In: Pető: *Elmondani az elmondhatatlant*, 153. „A láthatóság szintén eszközzé válik a folyamatban azáltal, hogy ki mondja el a történetet... Ehhez azonban hiányzik az emlékezetpolitikában résztvevő nőmozgalom.” Pető: *Elmondani az elmondhatatlant*, 189.

³³ Marion von Osten német író kutatásai és kiállításai miatt nevezhető posztkolonialista kurátornak: „Aesthetics of Decolonization... Projekt Migration in Cologne...” In: <https://www.bauhaus-imaginista.org/team/83/marion-von-osten>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 26.)

könyvelik el.”³⁴ Tehát a Nyugat- és Közép-európai muzeológiában az is befolyásolja a kiállítások kultúrpolitika felőli megítélését, hogy mennyire szolgálják ki az újbaldali feminizmust és posztkolonializmust. Pető Andrea művén és az új muzeológia elméletén túl, Yoko Ono művészete is összekapcsolja a posztkolonializmust a radikális feminizmussal. 1972-ben jelent meg John Lennon és Yoko Ono ötödik közös hanglemeze a *Some Time in New York City*, mely az írek jogfosztottságáról, a görög katonai *juntáról* és börtönben lévő politikai aktivistákról (kommunista terroristákról) szól. Az album első dala a *Nő a világ négere*, amelyben a következő hallható:³⁵ „Miközben elnyomjuk a nőt úgy teszünk mintha felemelnénk őt... A nő a világ négere igen az, Ha nem hiszed vess egy pillantást arra akivel vagy A nő a rabszolgák rabszolgája.”³⁶ A dal a négerek áldozati szerepébe kényszerítve olyan elnyomottakként ábrázolja a nőket, akiket a feketékhez hasonlóan a „társadalmi igazságosságért kell felszabadítani”. A Liverpooli Múzeum John Lennon és Yoko Ono művészetének kölcsönhatásait bemutató *Double Fantasy* című tárlatán ki is állították a *Some Time in New York City* album lemezborítóját. (1. kép.)³⁷ A Budapesten bemutatott Ono-alkotások az idézett dal soraihoz hasonló politikai üzeneteket közvetítettek.³⁸ A mindenkori múzeum emlékezeti tér funkciójától függetlenül, a muzeológusoknak nem kell politikai aktivistákka válniuk. Az újbaldali cselekvésre buzdító politikai aktivizmusának szellemében fogant *A Háborúnak vége! Ha akarod* kiállítás is.

„A politikai mondanivalót egy kis mézzel kell elfogadtatni”

Az Ono-kiállítás csak úgy értelmezhető, ha a művész nyilatkozatai és a műtárgyakkal közvetített egyenlőségeszmény összefüggésének kérdése párhuzamosan kerül elemzésre. Emiatt szükséges Ono politikai ideáinak rövid bemutatása. Tanulságos, hogy a tárlaton átvonuló egalitarizmus radikális szellemiségét hogyan interpretálja a kurátor.

³⁴ Marion von Osten: Hozzáállás kérdése: változó módszerek, átalakuló diskurzusok, formálódó közönség és kiállítás-rendezés. In: *A gyakorlattól a diskurzusig*. Szerk. Kékesi Zoltán. Bp., 2012. 297.

³⁵ Tariq Ali – Robin Blackburn: A munkásosztály hőse - interjú John Lennonnal és Yoko Onoval. *Eszmélet* 8 (1996) 32. sz. 93–103.

³⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=j5RuCEhHcG4>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 21.)

³⁷ (1. kép.) A Liverpooli Múzeum, John Lennon és Yoko Ono művészetének kölcsönhatásait bemutató, *Double Fantasy* című tárlatán kiállított *Some Time in New York City* album lemezborítójának címdala. In: <https://www.youtube.com/watch?v=p1usd3O0IPk&list=PLtd6KRb90Px2xaGhTX7IHodLrDpklLuxi&index=11>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 18.)

³⁸ A múzeum kerítésére függesztett tablókon az alábbi kollektív büntudatot keltő politikai gondolatokat olvashatták a járókelők: „Bocsássatok meg nekünk, amiért nem tudtuk megállítani a tragédiát!... Minden ország és minden évszázad katonáinak, akik nyomorékká váltak vagy életüket veszítették: Bocsássák meg nekünk a hibás döntéseinket és azokon alapuló tetteinket!” Lásd: <https://www.youtube.com/watch?v=9JBwBXITEWA>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. június 25.)

A fővárosi Ono-kiállítás rendezője elhallgatta ugyan a művész radikális marxista beállítottságát, de egy műtárgy bemutatásáról szóló *YouTube*-videóban közvetetten mégis megnyilvánulnak a művésznő eszméi.³⁹ A budapesti kiállításhoz hasonlóan a liverpooli Ono-tárlaton is indirekt módon ismerhető fel a Lennon-házaspár művészetét meghatározó idea. 2018 májusa és 2019 novembere között volt megtekinthető a Liverpooli Múzeum *Kettős fantázia – John & Yoko (Double Fantasy – John & Yoko)* című kiállítása. A Liverpooli Múzeumban megrendezett tárlat a sztárpár „saját szavaival” mesélte el közös történetüket. A kiállítás a pár élettörténetét és az egymás művészetére gyakorolt kölcsönhatásokat mutatta be, különös tekintettel a még napjainkban is tartó *Képzeld el a békét* nevű közösségi kampányra.⁴⁰

Aggályos volt a politikai kampányt a házastársak „saját szavaival” bemutatni, mivel ez a radikális baloldal 1970-es évek óta változatlan⁴¹ politikai üzeneteinek múzeumi térben való átadását jelentette. Az 1969-es *Ágyban a békéért* akció során használt ágytakaró (2. kép,)⁴² az angliai kiállítás kiemelt tárgya volt. A takarót Karen O’Rourke kurátor a múzeum egyik legértékesebb műtárgyának nevezte: „Amikor Christine Camp divattervező megalkotta az eredetileg saját művészeti stúdiója faliszőnyegének szánt *All you need is love* ágytakarót, akkor még nem gondolta, hogy nemsokára John Lenonnak és Yoko Ononak ajándékozza. A házaspár 1969-es performansza során montreali hotelszobájának ágyát a művésztől kapott takaró díszítette. Mikor a múzeumnak sikerült az ágytakarót egy aukción megvásárolnia azt hittük, hogy a takarót egy kanadai krisnás csoport készíthette. Ezt követően léptünk kapcsolatba Christinenel aki megerősítette, hogy amikor hírért vette ’69-ben a házaspár közeli tartózkodásának ő maga vitte el számukra az ágytakarót ajándékként. A múzeumi gyűjteményekben lévő műtárgyak történetei gyakran hiányosak ezért ér aranyat számunkra, a tárgyakat készítő művészekkel való beszélgetés. Mivel a tárgyak keletkezéseinek igaz történeteiről csak az azokat készítő művészek, mesterek számolhatnak

³⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=AHKUctdYv0Y&list=PLEo9glk7WMKkcZjXwx0-MSGNsJaAtQt4&index=4>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. január 01.)

⁴⁰ <https://www.liverpoolmuseums.org.uk/whatson/museum-of-liverpool/exhibition/double-fantasy-john-yoko#section--the-exhibition>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. február 25.)

⁴¹ A Szovjetunió összeomlását követően „némi elbizonytalanodás következett be a baloldali gondolkodásban... A baloldali gondolkodóknak természetesen alkalmazkodniuk kellett a változásokhoz... Ám a kétely pillanatai kérészerűtlenek voltak. Alig egy évtized múltán a hagyományos baloldaliak máris magukra találtak.” In: Scruton: *Futóbolondok, csalók, agitátorok*, 8–12.

⁴² (2. kép.) A *Double Fantasy* tárlaton kiállított *All you need is love* ágytakaró. In: <https://www.youtube.com/watch?v=KFE4z8c7oCY&list=PLtd6KRb90Px2xaGhTX7IHodLrDpklluxi&index=3>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. február 25.)

be. Azaz, hogy miért készítette a művész az ágytakarót és hogyan került a tárgy a házaspár hotelszobájába.

Ezek voltak a főbb kérdések. Az ágytakaró múzeumunk egyik legikonikusabb tárgya, ezért büszkén állítjuk ki azt az egész tárlat idejére. Bizonyára felismeritek a *Give Peace a Chance* videoklipjéből, melyben John az ágyban fekvő gitározik és előtte az ágytakaró látható.”⁴³ Úgy tűnhet a kurátor azért tartotta kiemelkedő forrás és dokumentumértékű tárgynak az ágytakarót, mert az azt készítő művész felkeresésével sikerült a tárgy provenienciáját öregebbíteni. A proveniencia szó a múzeumi tárgy tulajdonosi múltját takarja, melyet a tárgyon vagy a hozzá tartozó iratokon látható tulajdonosi jegyek (kézírásos bejegyzések, kézzel készült díszítések) igazolnak.⁴⁴ O'Rourke számára nem a tárgy eredetiségének és előtörténetének igazolása tette értékessé a takarót, hanem az, hogy még egy a sztárpárról szóló személyes történethez juthatott hozzá a művésztől. Ha a takaró provenienciájához nem társulna a történet és azt valóban a krisnások készítették volna, akkor a tárgy nem lenne olyan értékes a muzeológusnak.

Jovánovics Tamás képzőművész *Akiko & Masako Takada művészetéről* című írása szerint: „A huszadik század második felében a nemzetközi művészet áramába került japán művészek... [Ono is említi. P. G.] a perszonális művészeti mítoszteremtés stratégiáit aknázták ki európai és amerikai kollégáikhoz... hasonló módszerekkel.”⁴⁵ A liverpooli és a budapesti kiállítások is perszonális művészeti mítoszteremtések voltak. A két tárlat Yoko Ono művészeti kultuszának építéseként és politikai nézeteinek terjesztéseként értelmezhető.⁴⁶

A Lennon-házaspár első neomarxizmust terjesztő akcióját még számtalan követte, azonban a művészek nemcsak a közéleti tevékenységüket, hanem alkotásaikat is az újbaloldal hangszerőivé tették. 1971. szeptember 9-én született Yoko Ono és John Lennon *Imagine* (Képzeld el) című dala, amely még ma is a romantikus és megvalósíthatatlan utópiák metaforája.⁴⁷ John Lennon így indokolta az Onoval folytatott békeaktivizmus kampánydalának, az *Imagine*-nek a népszerűségét: „Vallásellenes, nemzetellenes; ellenébe

⁴³<https://www.youtube.com/watch?v=KFE4z8c7oCY&list=PLtd6KRb90Px2xaGhTX7IHodLrDpklLuxi&index=3>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. február 25.)

⁴⁴ Wojtilláné Salgó Ágnes: *Könyvtári és szakirodalmi tájékoztatási szabályzat*. Bp., 2009. 13.

⁴⁵ Jovánovics Tamás: Akiko & Masako Takada művészetéről. *Artmagazin* 5 (2007) 4. sz. 52.

⁴⁶ (13. kép.) A perszonális művészeti mítoszteremtés jegyében *A Háborúnak vége! ha akarod* tárlatot a sajtóban reklámozó hirdetések is a művésznő nevét használták hívószavakként. In: *A háborúnak vége! ha akarod. Irodalomtörténet* 103 (2022) 4. sz. 521.

⁴⁷ Tokaji: *Az Örömdától* az, 14.

megy a társadalmi elvárásoknak, antikapitalista; de mivel cukorbevonata van, elfogadták... Már tudom, mit kell tenni. A politikai mondanivalót egy kis mézzel kell elfogadtatni.”⁴⁸

A politikai gondolatokat befogadhatóvá tevő cukormáz volt az angliai és a hazai Yoko Ono kiállítás is. Mindkét tárlatnak kiemelt tárgya volt egy fehér asztalon lévő, fehér sakktábla egyszínű bábukkal. (3. kép.)⁴⁹ A műtárgy baloldali politikai üzeneteket közvetített. Az újbaloldal felfogásában a művészet a valóság megváltoztatására képes politikai fegyver,⁵⁰ amely az örök békét is közelebb hozza. Az *Imagine*-ben megnyilvánuló radikális egalitarizmust közvetíti Ono számos „békeharcos” alkotása, így a Gulyás Gábor prezentálta sakk is. A *Play it by trust* (Bizalomból játszd) nevű fehér sakk (4. kép.)⁵¹ az örök béke szimbólumaként azokat a marxista ideológiai célokat testesíti meg, melyek az eszmében a tartós béke feltételei úgy, mint: ne legyenek államok, ne legyenek reguláris hadseregek az intézményesített erőszak végrehajtói,⁵² ne legyenek rasszok, nemzetek és egyházak.⁵³

Egységes, új, tiszta világot akarnak teremteni, mely felé a nyelv és a művészet kisajátítása⁵⁴ az első lépés. Ezt jelképezi a fehér sakk, mint *tabula rasa*. A kiállításrendező a sakkot kiemelt tárgyként illesztette a térbe sajátosan értelmezve azt: „A sakk elsősorban a győzelemről szól. A háborúnak nem véletlenül az egyik legközkedveltebb metaforája a

⁴⁸ Tokaji: Az Örömdától az, 24.

⁴⁹ (3. kép.) Karen O'Rourke a Liverpooli Múzeum *Kettős fantázia – John & Yoko* című kiállításának kurátora 2019-ben Ono fehér sakkja előtt beszélve mutatta be a kiállítást. In: <https://www.youtube.com/playlist?list=PLtd6KRB90Px2xaGhTX7lHodLrDpklIuxi>.

(Legutóbbi megtekintés: 2025. február 25.) (7. kép.) *A háborúnak vége! ha akarod* tárlat kurátora külön videót szentelt a fehér sakk elemzésének a Nemzeti Múzeum YouTube-csatornáján a kiállítást tematizáló lejátszási listában. In: <https://www.youtube.com/watch?v=AHKUctdYv0Y&list=PLEo9glk7WMKkcZjXwx0-MSGNsJaAtQtc4&index=4>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. január 01.)

⁵⁰ LeRoi Jones (1934–2014) afró amerikai író 1968-ban vette fel az Amiri Baraka nevet. A kommunista író így tekintett a művészetre: „A művészetet még mindig fegyvernek tartom, kimondottan a forradalom fegyverének. Annyi változott, hogy a forradalom jelentését most már marxista fogalmakkal határozom meg.” In: <https://www.britannica.com/biography/Amiri-Baraka>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. január 01.) Ono is a politikai térnyerés eszközeként tartja a művészetet. Erről tanúskodik az *Imagine* kapcsán tett kijelentése is: „azt mondta, hogy a „képzelné” ige számára azt jelenti: „gondolni valamire, amiben reménykedünk”. In: Tokaji: Az Örömdától az, 15.

⁵¹ (4. kép.) *A háborúnak vége! Ha akarod* tárlat kurátora külön videót szentelt a fehér sakk bemutatásának a Nemzeti Múzeum YouTube csatornáján a kiállítást tematizáló lejátszási listában. In: <https://www.youtube.com/watch?v=AHKUctdYv0Y&list=PLEo9glk7WMKkcZjXwx0-MSGNsJaAtQtc4&index=4>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. január 01.)

⁵² Egyes marxisták szerint az államok erőszakmonopóliumuk miatt az elnyomás gépezetei.

⁵³ „Még azok a baloldaliak is a társadalmi kényszerek alóli felszabadulást tekintik a szabadság lényegének, akik nem kerültek az 1960-as évek anarchizmusának hatása alá... célul tűzik ki az olyan intézmények lebontását, mint a család, az iskola, a törvény és a nemzetállam... Foucault, „uralmi struktúráknak” tekinti azt, amiben mások egyszerűen a társadalmi rend eszközeit látják.” In: Scruton: *Futóbolondok, családok, agitátorok*, 15.

⁵⁴ A kommunista diktatúra alatt egy új értelmező kéziszótárt ajánló cikk írt arról, hogy a nyelv fegyver is lehet: „A nyelv nemcsak eszköz, hanem fegyver is. Ezért hívta föl Lenin a polgárháború nehéz időszakában a szovjet nyelvészeket egy új és korszerű orosz szótár elkészítésére.” In: Új könyvek – A Magyar Nyelv Értelmező Szótára. *Köznevelés* 15 (1959) 24. sz. 569.

sakkjáték. De hogyan lehet győzni, hogyha egy olyan bábuval kell játszani, aminek a színe megegyezik az ellenfél bábuinak a színével. Egy olyan táblán, ahol minden kocka ugyanolyan színű. Mert itt ez a helyzet. Itt fehér az egyik oldal. Ennek kellene lenni sötétnek a klasszikus sakktábla szabályai szerint és fehér a másik, a világos oldal is. Nem lehet győzni. Nem győzheti le a sötét a világost, vagy a világos a sötétet. Egyféle eredménye lehet ennek a játéknak. Egy békemegállapodás. Egy olyan döntetlen, ami úgy alakul ki, hogy megegyezik a két oldal. Itt meg kell egyezni arról, hogy vége van a játéknak.”⁵⁵ Az elhallgatás, mint a csúsztatás egy formája még ma is jelen van a muzeológiában. A kurátor a művészettörténet egyetemi tanára, aki ötvennél is több nemzetközileg elismert kiállítást rendezett.⁵⁶ Bizonyára tudatában volt Ono újbaloldaliságának és felismerte a művészetében megjelenő egyenlőségeszményt is.

Azonban nemcsak elhallgatta Ono művészetének valós üzeneteit, hanem a konzervatív kompromisszumkészség⁵⁷ szimbólumaként mutatta be azt. A kompromisszumkészséget leíró szavak az óliberális és a konzervatív eszmeiségből erednek és nem hasonthatók a harcossal marxista szókészlethez. A spontán megegyezések biztosította mozgásteret zárja ki azon újbaloldali gondolat, miszerint a társadalom minden szegmense tervszerűen alakítható. A marxisták más alternatívákat elutasító és minden különbséget felszámoló politikája szemben áll a közmegegyezésekre alapuló társadalmi érveléssel, amely a tartós béke záloga.⁵⁸ Ezt a gondolatot közvetíti a kiállított fehér sakk is. Csak olyan felek képesek ugyanis a megegyezésre, akik szuverén létezőnek ismerik el egymást. A sakk példáján fehér a fehérrel nem tud kompromisszumot kötni,⁵⁹ csak fekete és fehér között jöhet létre megegyezés.

A kurátor azonban nemcsak a kiemelt tárgyak interpretálásával próbálta konzervatív értelmezési keretbe kényszeríteni Ono marxista művészetét, hanem kiállítási installációkkal

⁵⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=AHKUctdYv0Y&list=PLEo9glk7WMKkcZjXwx0-MSGNsJaAtQtc4&index=4>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. január 01.)

⁵⁶ <https://www.kulter.hu/2020/03/kompetencia-es-inkompetencia/>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. február 23.)

⁵⁷ A konzervatívok az élet konstans formálódását a politikum területén is egy mindennapi párbeszédhez hasonló, spontán folyamatnak tekintik. In: Scruton: *Futóbolondok, csalogók, agitátorok*, 17. A társadalmi diskurzus folyamán csak olyan szavakkal lehet érintkezni, melyek magukban hordják a megegyezés lehetőségét. A kompromisszum esélyét azzal a másikkal féllel, akinek vitatják állásfoglalását, de szuverén létezőként elismerve vele közösen kívánják alakítani a közéletet. In: Scruton: *Futóbolondok, csalogók, agitátorok*, 27.

⁵⁸ Scruton: *Futóbolondok, csalogók, agitátorok*, 27.

⁵⁹ „Egy kétpólusú pártrendszer „pólusai” már lehetnek egymás politikai ellenfelei, az egypártrendszer pártja ellenfél nélküli párt, magával szemben más politikai erőként csak ellenséget és politikai idegeneket képes tematizálni.” In: Szabó Márton: Vázlat a politika diszkurzív értelmezéséről. *Politikatudományi szemle* 5 (1996) 4. sz. 111.

is. Az előbbi (4. Képen,) a fehér sakk mögötti teret tagoló falon a történelmi Magyarország és benne „csonka-Magyarország” látható. Gulyás Gábor a nemzeti érzületre hivatkozva adta át a látogatók számára az államhatárok és a nemzettudat végleges eltörlését hirdető, marxizmust tükröző műtárgyakat.⁶⁰ Arra a kérdésre, hogy a Lennon-házaspár művészete és a kiállítás előbbieken ismertetett két értelmezése közül melyik a helytálló, egy másik kérdés ad választ: Hogyan tekintettek az alkotók saját műveikre? Mindez kiderül John Lennon egyik leveléből, amit Paul McCartney (1944–) angol zenészhez intézett: „Szóval Te azt hiszed, hogy az *Imagine* nem politikai dal? Pedig nem más, mint a *Working Class Hero*. [A munkásosztály hőse. P. G.] Csak cukormázzal van bevonva az olyan konzervatívoknak, mint Te vagy... Az *Imagine*, mely azt mondja: »Képzeld, hogy többé nincs vallás, sem ország, sem politika«, lényegében a Kommunista Kiáltvány, még akkor is, ha magam nem vagyok valami nagy kommunista, és semmilyen mozgalomhoz nem tartozom.”⁶¹ A Lennon-házaspár marxista esztétikát tükröző művészete nemcsak ideológiát közvetített, hanem egyúttal politikai kampányként működött. A „tartós béke” és a „népek testvériségének” diskurzusa nem az érdekegyesítésről szól, hanem annak megakadályozásáról. A marxizmus valósága nem szövetségeseket és ellenfeleket teremt, hanem politikai ellenségeket és idegeneket.⁶² Az érdekegyesítés és a társadalmi egyezkedés megakadályozásával azt az együttműködésre alapuló politikát és mindennapi életvitelt számolják fel, ami a tartós béke létfeltétele.

A kollektív büntudatból kovácsolt kerítés

Az eredeti muzeológiában a múzeum egy gyűjteményezésre koncentráló, épületközpontú intézményként jelent meg. Napjainkban is tartja magát a nézet, miszerint a múzeum egy olyan kulturális hatóság, amely a „történelmi igazság” fenntartója és kinyilatkoztatója.⁶³ Az eredeti muzeológiában a múzeum hatóságként való meghatározása még ma is helytálló, a „történelmi igazság” nehezen értelmezhető, kizárólagosságra törekvő szavait, pedig az új muzeológia hangoztatja. Az új muzeológia fogalmak átértelmezésével igyekszik lebontani az eredeti muzeológiát.

⁶⁰ (4. kép.) *A háborúnak vége! Ha akarod* tárlat kurátora külön videót szentelt a fehér sakk bemutatásának a Nemzeti Múzeum YouTube csatornáján a kiállítást tematizáló lejátszási listában. Lásd: <https://www.youtube.com/watch?v=AHKUctdYv0Y&list=PLEo9glk7WMKkcZjXwx0-MSGNsJaAtQt4&index=4>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. január 01.)

⁶¹ Scruton: *Futóbolondok, csalogók, agitátorok*, 24.

⁶² Szabó: *Vázlat a politika*, 114.

⁶³ Vikki McCall - Clive Gray: Museums and the ‘new museology’: theory, practice and organisational change. *Museum Management and Curatorship* 29 (2014) 1. sz. 20.

Meg akarja változtatni a múzeum szó szemantikáját⁶⁴ és lecserélni a hozzákapcsolódó eredeti értékrendet. Elbontaná a folyamatirányítási rendszert és a szervezeti felépítést, ami az intézményi hierarchia és a vezetői tekintély gyengüléséhez vezet. Az új muzeológia a szervezeti ranglétra és a vezetői tekintély erodálását követően a felügyelet és irányítás szerepköreit a kurátori feladatokkal együtt osztaná újra.⁶⁵ A paradigma nemcsak az intézményi hierarchiát és „kurátori hatalmat” verné szét és rendezné újra az „igazságosság nevében”, hasonlóan járna el az épületcentrikussággal is. Kulcskérdés, hogy a múzeumi ingatlanok tereire és nemcsak a kiállító terekre, miként tekintenek. Ha a múzeumi terek dekonstruálása ahhoz vezet, hogy az emlékezeti terek a közterekre is kiterjednek annak olyan áldásos hatásai lehetnek, amik új látogatószolgálati és esztétikai távlatokat adhatnak. Ellenben, ha a múzeumokat Frazon Zsófia szavaival élve a „politikai ideológia egy nyilvános intézményéneként”⁶⁶ határozzák meg, akkor az új terek bevonása a politikai kontaktzónák térnyerését okozza.

A Háborúnak vége! Ha akarod tárlat is az új muzeológia tézisei mentén épült, így a kiállítás már a Nemzeti Múzeum kerítésénél elkezdődött. A Pollack Mihály (1773–1855) építész tervezte Nemzeti Múzeumot 1846-ban adták át. A nemzeti telkének határait tervezett kerítésnek csupán a Múzeum körúti oldalát gyártották le ekkor. A többi három oldal felől csak egy ideiglenes pallókerítés határolta a teret. Végül csupán 1865-ben fejezték be a hiányos kerítést Ybl Miklós (1814–1891) építész tervei után. Ez a szép kovácsoltvas kerítés öleli körbe ma is a közgyűjteményt. A három oldalt övező új kerítés abban különbözik a frontoldalitól, hogy fehér mészkő lábazata sokkal magasabb.⁶⁷ A Múzeum körúti kerítés vörös mészkő lábazata olyan alacsony, hogy az oda rögzített plakátokat szemmagaságból, testközelből szemlélhetik a járókelők. Erre alapozott az Ono-kiállítás kurátora is, mikor a kerítésre függesztett figyelemfelkeltő tablókkel kivitte a tárlatot az utcára. Az épített kulturális örökséghez tartozó klasszicista kerítést nem a múzeum emlékezeti terének részeként használta, hanem Yoko Ono kollektív büntudatot keltő tételmondatai kontaktzónájaként. Ennek ellenére Gulyás Gábor a formabontó múzeumi térhasználat

⁶⁴ „Fontos múzeumtörténeti kontextust jelent, hogy ekkor [70'-es évek. P. G.] született meg az úgynevezett latin új muzeológia, amely nagyban befolyásolta a múzeumok munkagyakorlatát... Végso soron ezek az elitellenes eszmék és gyakorlatok megkérdőjelezték a társadalom meglévő struktúráit, és kulturális dekolonizáció felé törekedtek...Az ilyen mobilis és nyitott koncepció távol áll az ICOM definíciójától, és még távolabb az Oxford English Dictionary Online múzeumi meghatározásától.”. In: Sári Zsolt: Az ICOM múzeum definíciójának története és evolúciója. *Múzeumcafé* 17 (2023) 1–2. sz. 303–327.

⁶⁵ McCall – Gray: Museums and the, 20.

⁶⁶ Frazon: Ú mint új, 4–6.

⁶⁷ <https://ybl.bparchiv.hu/hu/alkotasok/nemzeti-muzeum-tobb-diszitesi-atalakitasi-munka>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. március 11.)

példájaként interpretálta a kerítésre akasztott politikai üzeneteket: „Ez a kiállítás több szempontból is rendhagyó. Abból a szempontból is, hogy nem a múzeum terében kezdődik. Nem is az előtérben ahol a kívánságfa a békéért található. Hanem itt az utcán, egy olyan szövegsorral, amit talán kevesen olvasnak el. Mert úgy szocializálódnak az emberek, hogy egy utcai plakáton reklámanyag található és próbálják elkerülni a reklámüzeneteket. De ami itt van, ez nem egy reklám. Pláne nem klasszikus értelemben vett reklám. Hanem egy olyan mondatot olvashatunk, aminek utána van folytatása a következő táblán, és annak is van a következőn. És végig olvasva megtudunk valamit a háborúval kapcsolatos viszonyáról Yoko Ononak. Az a címe a kiállításnak, hogy *A Háborúnak vége! Ha akarod*. De ez ilyen egyszerű? Tényleg azon múlik, hogy akarni kell és vége van a háborúnak? Yoko Ono azt mondja, hogy igen. S ehhez vezet be ez a nagyon izgalmas szöveg, amit itt a Múzeum körúton végig lehet olvasni.”⁶⁸ A kurátor a tablók valós üzeneteit elhallgatta akárcsak a kiemelt kiállítási tárgyak esetében. A kifüggesztett tablók, melyek propagandaplakátok voltak az alábbi üzeneteket közvetítették: „Azoknak az embereknek, akik ok nélkül veszítették el szeretteiket: „Bocsássatok meg nekünk, amiért nem tudtuk megállítani a tragédiát! Imádkozunk a sebek begyógyulásért... Minden ország és minden évszázad katonáinak, akik nyomorékká váltak vagy életüket veszítették: Bocsássák meg nekünk a hibás döntéseinket és azokon alapuló tetteinket!”⁶⁹

A kollektív büntudatot keltő kültéri tablók térhasználatára és üzeneteire Korek József szovjet muzeológia⁷⁰ szemléletében írott, *A muzeológia alapjai* című könyvének múzeumpszichológia fogalmát idézik: „A múzeumpszichológia egyrészt a múzeumi környezet megteremtésében játszik szerepet, másrészt a tudatformáló és esztétikai ízlésnevelés eredményességében... Ezek egy része technikai eszközökkel segíthető elő, pl. tér, megvilágítás, színhatás... Másik része kifejezetten múzeumi tényező, a bemutatás módja, a közlési eszközök jellege.”⁷¹ Az Ono-kiállítás rendezési elvei abban is a múzeumpszichológiához igazodnak, hogy a Korek megfogalmazta „tudatformáló esztétikai ízlésneveléshez” hasonló „tudatformáló ideológiai nevelést” képviselnek.

⁶⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=9JBwBXITEWA>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. június 22.)

⁶⁹ A Nemzeti Múzeum kerítésére rögzített tablók politikai gondolatokat közvetítettek, tehát a múzeumi tablók közötti propagandaplakátok voltak. Lásd: <https://www.youtube.com/watch?v=9JBwBXITEWA>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. június 22.)

⁷⁰ Dr. Korek József: *A muzeológia alapjai*. Bp., 1988. 158–185.

⁷¹ Dr. Korek: *A muzeológia alapjai*, 13–14.

Az intellektuális felsőbbrendűségéből következő népnevelési küldetéstudat⁷² az, ami vezetőfonálként köti össze az új muzeológiát a marxizmus-leninizmussal és felvilágosodással. A kommunisták szerint a gyermekkorban lévő népet a felnőttkorú pártfunkcionáriusoknak kell művészetre nevelni. Ez egy Tipikus felvilágosodott gondolat, mely már a XVIII. századi felvilágosodást is jellemezte. A szocialisták az eszme felsőbbrendűségétől vezetve nem önszerveződő folyamatnak látták a népművelést, hanem egy minden aspektusában központilag irányított és tervezett projektként. A kommunista diktatúra évei alatt a művészet a „tömegnevelés” eszközévé egyszerűsödött.⁷³ Az új muzeológia elmélete és Yoko Ono művészete kapcsán az erőszak⁷⁴ dicsőítésének múzeumi esztétikában feltételezett hiányát árnyalja a tény, hogy a háborúellenes műalkotások a vérontás allegóriái is lehetnek.⁷⁵

Ezen túl a háborúellenes művészet gyakran nem a hadviselést jelképezi, hanem a társadalom belső küzdelmeit, Ono művészetében pedig az „uralmi struktúrák” elleni harcot. Grace Brockington brit művészettörténész szerint a háborúellenes művészet újraértelmezi a szuggesztív művészeti technikákat és magát a háborús ikonográfiát is azért, hogy az erőszak ismétlődő körforgását sugallja, összekötve az egymástól távoli korokat és tereket.⁷⁶ Ezt a nemzeti kerítésén olvasható mondatok is tükrözték: „Minden ország és minden évszázad katonáinak, akik nyomorékká váltak vagy életüket veszítették: Bocsássák meg nekünk a hibás döntéseinket és azokon alapuló tetteinket!”⁷⁷ A háborúellenes műtárgyak gyakran úgy adják át üzeneteiket, hogy művészi megjelenítéseik feltételévé válik egy értékrend közvetítése.⁷⁸ *A Háborúnak vége! Ha akarod* tárlat extenzív térhasználata, a tablók fekete,

⁷² „Jean-Paul Sartre francia filozófus... elméletében Isten helyére az intellektuel kerül... Úgy véli az „Ész” felsőbbbsége és az értelmiség feltételezett szolidaritása... a társadalom és a „kultúra” összes gondjára megoldást nyújthat.” In: Scruton: *Futóbolondok, csalogók, agitátorok*, 121–191.

⁷³ Csehi Gyula: Anatolij Vasziljevics Lunacsarszkij (1875-1933). In: Anatolij Vasziljevics Lunacsarszkij: *Művészet és Forradalom*. [Ford. Csehi Gyula.] Bukarest, 1975. 34.

⁷⁴ „az erőszakfogalom latin eredetének kettős jelentése: a violentia a testi támadásra, a potestas a hivatali erőszakra, nyomásgyakorlásra utal... a történeti antropológusok minden olyan... támadást erőszaknak tekintenek, amely az alapvető emberi szükségletek ellen irányul.” In: Ö Kovács József: *Az erőszak történelmi tapasztalatai a politikai diktatúrában*. In: *Megtorlások évszázada: Politikai terror és erőszak a huszadik századi Magyarországon*. Szerk. Szederjesi Cecília. Salgótarján, – Bp., 2008. 337–338.

⁷⁵ „A 20. században azonban nemcsak a háború borzalmainak bemutatásával születtek háborúellenes hatású allegorikus művek... a második világháború eseményeinek idején egy... pozitív szándékú festménysorozat vált az amerikai szabadság iránti elkötelezettség és a háborúellenesség szimbólumává. Norman Rockwell (1894-1978) Four Freedoms (A négyféle szabadság) című sorozata... Jóllehet Rockwell a legismertebb 20. századi amerikai festő, a négy képnek egyfajta kultusza alakult ki: reprodukcióik mindenhol ott voltak, postahivatalokban, iskolákban... a legkülönbébb középületekben.” In: Basics Beatrix: *Fegyverek közt hallgatnak a múzsák? Múzeumcafé* 16 (2022) 5. sz. 196–201.

⁷⁶ Grace Brockington: *Art against war*. In: *War and art: a visual history of modern conflict*. Szerk. Joanna Bourke. London, 2017. 2. p.

⁷⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=9JBwBXITEWA>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. június 22.)

⁷⁸ Brockington: *Art against war*, 2.

fehér és szürke színeinek kontrasztja és az olvasható politikai üzenetek is azt a célt szolgálták, hogy az emberek önmagukat okolják. Magukat hibáztassák nemcsak az orosz–ukrán háború kitöréséért, hanem a múlt fegyveres konfliktusaiért is. A háborúk miatti büntudat érzését próbálták kelteni a társadalomban. Mivel a mindenkori múzeum emlékezeti térként funkcionál, szerepe kulcsfontosságú volt a nemzeti identitások újkori megalkotásában és jelenkori továbbadásában is. Nemcsak a Nemzeti Múzeumról szóló reformkori diskurzus és a múzeumhoz kötődő 1848-as események alatti szimbolikus térfoglalás miatt helytálló mindez.⁷⁹ A nemzettudat születéséhez és alakításához szükséges tényezőket a múzeum, mint intézmény és kulturális hatóság egyesíti önmagában.⁸⁰ Ezért is kulcsfontosságú, hogy a közgyűjtemények miként alakítják a nemzettudatot. A nemzeti identitásra hatással bíró fontos kérdés az is, hogy a közgyűjtemények a rendelkezésükre álló tereket és ingatlanokat illetve az azokat övező köztereket emlékezeti térként, vagy egy eszme politikai kontaktzónájaként használják. A kiállítás a kerítésre függesztett újbóloldali üzenetekkel a nagymúltú múzeumot, a nemzetet, mint „uralmi struktúrát” romboló ideológia szolgálatába állította.

A művész aki „csónakot csinál szóval”

A migráció állandóan változó gazdasági, társadalmi és kulturális folyamat, olyan mintázat, amely egyidős az emberiséggel.⁸¹ A művészek válságos időszakokban való kényszerű, vagy a művészeti központok felé szakmai érdekből való vándorlásai nemcsak életműveiken, de alkotásaikon is nyomot hagytak.⁸² Az 1933-ban született Yoko Ono fiatalságának egyaránt meghatározó alapélménye volt a kényszerű menekülés és a tudatos migráció. Gyermekkorában a második világháború alatti Japánban többször menekülni kényszerült a bombázások elől.⁸³

1953-ban pedig filozófiai tanulmányait feladva New Yorkba költözött családjához, mivel banktisztviselő édesapját az Egyesült Államokba helyezték át.⁸⁴ A migráció tehát lehet

⁷⁹ „a csehek számára azoknak a gazdag arisztokratáknak a támogatása, akik a tartományi patriotizmus talaján álltak, és hajlandók voltak áldozni az olyan intézmények finanszírozására, mint a Nemzeti Múzeum és annak folyóirata.” In: Halász Iván: A modern cseh nemzettudat megszületésének néhány sajátossága. In: *Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában*. Szerk. Ábrahám Barna. Piliscsaba, 2003. 131.

⁸⁰ Mary Fulbrook a nemzettudat kialakulásában segítő tényezők közt említi: „Az esztétikai értelmezést... amelynek össze kell kapcsolnia a jelenben meghatározott kollektív entitást egyrészt a feltételezett kollektív múlttal, valamint a közös sors víziójával, hogy megszülethessen a közös örökség...” In: Mary Fulbrook: *A német identitás a holokauszt után*. Bp., 2001. 324.

⁸¹ Bazsó Borka: Migráció & Múzeum. *Múzeumcafé* 16 (2022) 1–2. sz. 146.

⁸² Basics Beatrix: Migráció és művészi identitás. *Múzeumcafé* 16 (2022) 1–2. sz. 159–177.

⁸³ Cserba: *Lumière de l’*, 22.

⁸⁴ <https://www.britannica.com/biography/Yoko-Ono>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. február 25.)

kényszerű menekülés, de olyan tudatos vándorlás is, amely egy alkotó művészi identitását újítja meg.⁸⁵ Ononál a gyermekkori háborús traumák határozták meg „békeharcos” újbaldali nézeteit.⁸⁶ Míg a bohém alkotók közege melynek az 1950-es évek végén lett a tagja,⁸⁷ több művészeti ág művelésére inspirálta. Munkássága komplex performanszok, koncertek és képzőművészeti alkotások kavalkádja lett.⁸⁸ Yoko Ono tárlatai valójában nem egyéni kiállítások és a látogatók bevonása nélkül csak értelmetlen tárgyak és befejezetlen közösségi cselekvések sorozatainak tűnnek.⁸⁹ Az 1960-as évek eleje óta a kiállításait látogatók olyan rendelkezésekkel találkozhatnak, melyek alapján be kell fejezni egy festményt, vagy be kell tölteni a teret egy meghatározott tartalommal.⁹⁰

Ebbe a sémába illeszkedik *A Háborúnak vége! Ha akarod* egyik kiállítótere is. A fehér térben egy fehér menekülthajót helyeztek el, ezen túl azonban teljesen üres volt a helyiség. (5. kép.)⁹¹ A menekültsónak és az azt övező tér olyan fehér felületet képzett, melyet a látogatóknak Ono instrukciói alapján kellett megtölteniük üzenetekkel. A tér betöltéséhez a közönségnek világoskék filctollakat biztosítottak. Ez a formabontó tárhasználat is azt igazolja, hogy az új muzeológia elméletéből kiindulva építették meg a kiállítást. Friedrich Waidacher zenész és művészettörténész *Az általános muzeológia kézikönyve* című monográfiában leírja, hogy a tárlatok azon tereit melyekbe sorrendben elsőnek lép a látogató kreatívan kell megépíteni. Az osztrák muzeológus szerint a látványos és szokatlan tárhasználat a múzeumhasználó érdeklődésének fenntartását segíti.⁹²

Gulyás Gábor kurátor is e felfogásban használta a rendelkezésre álló teret: „Nagyon izgalmas volt ez a tér, amikor létrejött és minden fehér volt. Fehér a padló, a fal, a mennyezet és fehér a csónak is, mint ahogy a menekültsónakok általában fehérek.

Magyarországon ezt kevésbé tartjuk számon, mert itt a tengeri kultúra kicsit megkopott, történelmi okokból. De a menekülthajók is jellemzően fehér színű hajók. Most viszont ha bejön valaki ebbe a térbe, akkor a fehér mellett a kéknek a hihetetlen árnyalataival

⁸⁵ Basics: Migráció és művészi, 177.

⁸⁶ Elmondása alapján a háború alatt átélt traumák „fejlesztették ki benne az agresszív attitűdöt”. In: Tokaji: Az Örömdától az, 33.

⁸⁷ Tokaji: Az Örömdától az, 15.

⁸⁸ Cserba: Lumière de l', 21.

⁸⁹ Cserba: Lumière de l', 23.

⁹⁰ Cserba: Lumière de l', 22.

⁹¹ (5. kép.) A *Menekülthajó* konceptuális műalkotás üres és fehér tere, még mielőtt a látogatók kitölthették volna azt üzeneteikkel. Lásd:

https://www.youtube.com/watch?v=_ERevWH52SI&list=PLEo9gIk7WMKkcZjXwx0-MSGNsJaAtQt4&index=6. (Legutóbbi megtekintés: 2025. március 18.)

⁹² Friedrich Waidacher: *Az általános muzeológia kézikönyve*. Bp., 2011. 185.

találkozik. Mert a látogatók megfogadták a művész instrukcióját és elhelyeztek itt üzeneteket azokkal a filcekkel, festékekkel, amik itt találhatók. És hát rengeteg izgalmas üzenet van a térben, amiket érdemes elolvasgatni. Annak is érdemes idejönni, aki nem szeretne üzenetet hagyni. Bár azt gondolom, hogy a legtöbb embernek megjön a kedve, hogy ha itt kicsit sétál ebben a térben. De ezeket elolvasni is egy páratlanul szép élmény.”⁹³

Yoko Ono művészi elképzeléseit soha nem tekinti lezártak. Performanszai és konceptuális termékei olyan évtizedeken át tartó projektek, mint az 1969-ben John Lennonnal indított *War is Over! If you want it (A háborúnak vége! Ha akarod)* „békeharcos” politikai kampány. A művész alkotásaiban megtestesülő gondolkodásmód olyan metaforákra épül, amelyek bármely formában megvalósulhatnak.⁹⁴

A tárlaton nemcsak a térhasználat és a színek kontrasztja szolgálják az „örök béke” utópiához való átlényegülést, hanem vallási és mitikus szimbólumok is. Ezt példázza az ókori műtárgyat mintázó, kilenc macska szoborból álló *Bastet* is. (6. kép.)⁹⁵ A macska Bástet istennő megtestesülése volt az egyiptomi kultúrában.⁹⁶ A *Bastet* a kiállítás kiemelt műtárgya volt, azonban a kurátor mégsem ismerte fel a szobor komplex szimbolikáját: „Yoko Ono kilenc változatban csinálta meg a macskát. Bizonyos kultúrákban, köztük a magyarban is, szilárdan tartja magát az az elképzelés, hogy a macskának kilenc élete van. Talán emiatt lehet itt is kilenc⁹⁷ formában.”⁹⁸

A *Bastet*hez hasonlóan a *Menekülthajó* terében elhelyezett fehér csónak is egy olyan jelkép volt, amellyel a látogatókra hatottak. A *Jelképtár* szerint: A hajó „a különböző kultúrkörök mitikus vízi járműve... A vízi járművek a mitikus utazások, a más létformába

⁹³ Lásd: (5. kép.)

⁹⁴ Cserba: *Lumière de l'art*, 21–22.

⁹⁵ (6. kép.) Yoko Ono: *Bastet*, 1990. réz, plastika. In: https://www.youtube.com/watch?v=_ERevWH52SI&list=PLe09glk7WMKkcZjXwx0-MSGNsJaAtQtc4&index=6. (Legutóbbi megtekintés: 2025. március 18.)

⁹⁶ A Hoppál Mihály szerkesztette *Jelképtár* szerint „az ókori Egyiptom Bástet macskaistennője a szerelem, az öröm és a zene patrónusa volt ugyan, de másik arculatát az oroszlánfejű... pusztító Szahmet istennő testesítette meg... Japánban a macskát baljós állatnak gondolják. A buddhista legenda úgy tudja, hogy Buddha halálakor csupán a kígyó és a macska nem hatódott meg.” In: *Macska*. In: *Jelképtár*. Szerk. Hoppál Mihály. Bp., 1994. 146–147. Ono újbóloldali művészete az ókori egyiptomi hitvilágot és a buddhista jelképeket is a „társadalmi igazságosságnak” és saját művészeti mítoszteremtésének szolgálatába állította. A szobrok felé helyezett japán nyelvű ima szövege az újbóloldali „örök béke” utópiájának közvetítését szolgálhatta.

⁹⁷ A szobrok kilences száma is jelképként üzent a látogatóknak: „A számok közvetlen kapcsolatban állnak a Világtörvénnyel, az Isteni Igazság örök princípiumával, s ilyenformán minőségek és ideák fejeződnek ki bennük. A Kalevala is 9 égi és alvilági szféráról, 9 tengerről és 9 várról tud.” In: *Számok*. In: *Jelképtár*. Szerk. Hoppál Mihály. Bp., 1994. 194–196. Ono műalkotásai szemiotizálódnak, vagyis szimbólumokká válnak a múzeumok emlékezeti tereiben.

⁹⁸ https://www.youtube.com/watch?v=_ERevWH52SI&list=PLe09glk7WMKkcZjXwx0-MSGNsJaAtQtc4&index=6. (Legutóbbi megtekintés: 2025. március 18.)

való átlépés eszközei... A *Kalevalában* Veinemoinen az a hajóács, aki „csónakot csinál szóval”. Olyan csónakot épít, amellyel Tuonelába, a holtak országába képes hajózni.”⁹⁹ Veinemoinenhez hasonlóan a művésznő is „csónakot csinál szóval” abból a célból, hogy a hajót szemléltető a profán valóságból kiszakítva saját örök béke víziójához juttassa el.

Yoko Ono egész művészetére érvényes, hogy a legtöbb projektjét a múzeumhasználók fejezik be, a hátrahagyott rendelkezések alapján. Vitatható Cserba Júlia műkritikus kijelentése, miszerint az alkotások befejezését rögzítő rendelkezések megvalósításához nagy szabadságot biztosít a művész.¹⁰⁰ A közönség ugyanis csak a művésznő teremtette értelmezési kereten belül fejezheti be és interpretálhatja a performanszokat, műtárgyakat. Jó példa erre a *Menekülthajó*, amit a látogatók szubjektívnak tűnő üzeneteikkel tölthettek meg. Ez esetben az értelmezési keret az orosz–ukrán háború lezárása és a valójában az újbaloldali eszme térnyerése érdekében kívánt „örök béke” volt. Azt, hogy mennyire nemszubjektív a háború és a menekültválság témájában alkotott installáció, maguk a térbe írt üzenetek igazolják: „Fuck Putin.” (Baszdjon meg Putyin) Glory to Ukraine (Dicsőség Ukrajnának).” (7. kép.)¹⁰¹

Az Ono konstruálta értelmezési keret kivetülésének tekinthető térben a múzeumhasználók az újbaloldali narratívával azonosultak miszerint: A „migránsok” csak ártatlan háborús menekültek lehetnek. Csak az ukránok a háború áldozatai az oroszok pedig agresszorok. Ukrajnának dicsőség jár, míg Oroszországnak balsors. Vlagyimir Putyin (1952–) pedig legitim államfőként gyalázandó. Nem az ukránokkal és elnökükkel kapcsolatos gyűlölködő üzenetek hiányoztak az installációból, nem azoktól vált volna „szubjektívvá”. A két idézet arról tanúskodik, hogy az üzenők csak Ono narratívájában voltak képesek a migráció, a háború és a béke kérdéskörét interpretálni. A kiállító térben elhelyezett pozitív üzenetek a látogatók értelmezési szabadságának és a „szubjektivitás” jelszavának megvalósulásáról semmit sem mondanak.

Más alkotások kapcsán az ilyen „szeressük egymást gyerek”-szerű üzenetekről, még az Ono művészetéről elismerően író Cserba Júlia is megjegyzi, hogy ezek az „üzenetek végtelenül naiv, hamis utópiák”.¹⁰² A *Menekülthajó* nem az új muzeológusok és konceptuális

⁹⁹ Hajó. In: *Jelképtár*. Szerk. Hoppál Mihály. Bp., 1994. 82–83.

¹⁰⁰ Cserba: *Lumière de l'art*, 21.

¹⁰¹ (7. kép.) A *Menekülthajó* installációja, miután a múzeumhasználók megtöltötték azt, a migráció Ono-féle értelmezését tükröző üzenetekkel, a művész rendelkezései szerint. In: https://www.youtube.com/watch?v=_ERevWH52SI&list=PLEo9glk7WMKkcZjXwx0-MSGNsJaAtQt4&index=6. (Legutóbbi megtekintés: 2025. március 18.)

¹⁰² Cserba: *Lumière de l'art*, 23.

művészek hangsúlyozta látogatói interaktivitás és „szubjektívitas” tere volt, hanem a művész újbaloldaliságát közvetítő politikai kontaktzóna. Az installációt nem úgy alakították ki, hogy esélyt adjon egy műalkotás tetszőleges befejezésére, mivel az üzenetírók csak a neomarxista elbeszélés, az „objektív valóság” határai közt nyilváníthattak véleményt.

A konceptuális alkotók és az új muzeológusok hangoztatta „szubjektívitas”, Lukács György kommunista filozófus (1885–1971) marxista esztétikájának „objektív valóság” fogalmához hasonló. A marxi–lenini esztétika önmeghatározása szerint azért objektív, mert a társadalmi és természeti törvényszerűségekből fakad és azokat tükrözi. A marxisták egy rendszerelmélet alrendszerének tekintik az esztétikát. Úgy vélik rajtuk kívül mindenki idealista és képtelen a „valóság objektív” megjelenítésére.¹⁰³ A lukácsi esztétika a marxista dialektika logikájából következő „társadalmi valóságot” ábrázoló művészeti irányzatokat nevezi realistának.¹⁰⁴ A filozófus szerint a burzsoá művészek képmutató módon hivatkoznak az „objektívitasra”. Tehát azok a művészek nem lehetnek „valóban objektívek”, akiknek alkotásai nem a marxista ideológia törvényszerűségeit ábrázolják.¹⁰⁵

A kommunista erőszakforradalmat elutasító szociáldemokraták a kommunisták legnagyobb ellenségei, azért mert „áruló”, „elhajló” szocialisták. A filozófus szerint a „művészet legmagasabb objektívitasát” kisajátító burzsoá művészek, valójában az „igazi művészet”, az „objektív igazság” legnagyobb ellenségei.¹⁰⁶ Lukács György művészetről alkotott nézeteinek szintézise érvényes az „elnyomottakért” tehát az „elnyomók” ellen küzdő és a „társadalmi igazságot”, vagyis a hatalom és a tulajdon újraosztásának igényét propagáló új muzeológiára¹⁰⁷ és Yoko Ono művészetére is. Marx, Engels és Lukács György művészetfilozófiája és az újbaloldali esztétika közötti legfontosabb különbség az, hogy az „objektív” művészetben való megjelenítését a „szubjektív” jelző váltotta fel. Az „objektív valóság” fogalmának „szubjektív valóságra” cserélésével a marxista esztétika mögötti eszme radikalizmusa azonban változatlan maradt.

¹⁰³ Lukács György: *A művészet és az objektív igazság*. Bp., 1975. 16.

¹⁰⁴ Lukács: *A művészet és*, 20.

¹⁰⁵ Lukács: *A művészet és*, 23.

¹⁰⁶ Lukács: *A művészet és*, 23.

¹⁰⁷ A tulajdon újraosztása akár múzeumok felbomlásával is járhat. A posztkolonializmusból kiinduló repatriáció fogalma a műtárgy szülőföldjére való visszavitelét jelenti. A posztkolonialis államok műtárgykövetelései a volt gyarmattartó országok múzeumai felé, jogi megalapozottság nélküli morális-etikai kérdésként jelennek meg újra és újra, így repatriációs törekvésnek tekinthetők. Ha a repatriációs igények sikerrel járnak az a volt gyarmattartó országok múzeumainak és a hozzájuk kapcsolódó tudásnak a pusztulásához vezethet.

Yoko Ono tort ül a levágott muzeológia felett

Az új muzeológia elméletének kritikátlan alkalmazása a múzeumi élményt egy tudománymentes, politikailag korrekt¹⁰⁸ közösségi aktussá teszi. *A háborúnak vége! Ha akarod* példázza a muzeológia új muzeológia hatására való kiüresedését. A tárlaton a látogatókat meghatározott cselekvésekre készítő performanszok közül a *Cut piece* (Levágott darab) volt a leglátványosabb.¹⁰⁹ A konceptuális művészet performanszainak az a lényegük, hogy az embert a tér kötöttségétől elszakítva cselekvésre bírják, az aktivitást pedig kellő számú résztvevővel reprezentálják.¹¹⁰ Az 1950-es évek közepén a new yorki marxista művészek nyüzsgő életében elmerülő Ono, már az 1960-as évek elején saját művészeti stúdióval rendelkezett és több performanszművésszel kapcsolatban volt.¹¹¹

Elsőként a tokiói *Sogetsu Art Center*ben folytatta le a *Cut piece* performanszt 1964-ben. A kiállítótérben ülve arra utasította a látogatókat, hogy mindenki vágjon le a ruhájából egy darabot a performansznak pedig akkor lett vége, amikor ő leállította.¹¹² Ono az 1960-as évektől kezdve a kiállítóterekben hagyott utasításokkal vont be a múzeumhasználókat a performanszokba. Az 1964-es *Cut piece*ben (8. kép.)¹¹³ résztvevők ezzel a rendelkezéssel találkoztak: „Az előadó ül a színpadon, egy olló társaságában. A közönség tudomására van hozva, hogy mint résztvevők felmehetnek a színpadra, hogy vágjanak egy kis darabot az előadó ruhájából, azzal a céllal, hogy azt magukkal vigyék.

Az előadás alatt az előadó mindvégig mozdulatlan marad. A performansz az előadótól függően fejeződik be.”¹¹⁴ Ono tevékenysége az 1960-as évek első felében arra összpontosult, hogy a kor erkölcsiéhez mérten botrányos és megosztó, de figyelemfelkeltő művészeti alkotásokkal és performanszokkal szemléltesse az elidegenedést.¹¹⁵ Ebbe a sorba

¹⁰⁸ A politikai korrektség fogalmának értelmezéséhez Scruton gondolatai irányadók: „Minden kultúra.. a tudás és a tudatlanság, az ízlés és az ízléstelen megkülönböztetésén alapul. A múltban a humán tudományok e különbségtételek átörökítésén fáradoztak. Ezért kellett rátámadni a tananyagra, ezért kellett megpróbálni előírni a „politikai korrektség” normáit, vagyis a nem-kizárás, a nem-ítélkezés szabályrendszerét. Ez azonban egyúttal egy nagyon is heves ítélezést tesz lehetővé mindazon tekintélyekkel szemben, akik kétségbe vonják...” In: Scruton: *Futóbolondok, családok, agitátorok*, 380.

¹⁰⁹ <https://mn.hu/hu/kiallitasok/idoszaki/haborunak-vege-ha-akarod>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. január 01.)

¹¹⁰ Orosz Klára: *Participatív művészeti stratégiák*. Pécs, 2011. [Doktori értekezés.] 29.

¹¹¹ Tokaji: *Az Örömdától az*, 15–16.

¹¹² Cserba: *Lumière de l'* , 23.

¹¹³ (8. kép.) Yoko Ono az első *Cut piece* performanszok egyikén 1964-1965-ben. In: <https://www.youtube.com/watch?v=p1usd3O0IPk&list=PLtd6KRb90Px2xaGhTX7IHodLrDpklIuxi&index=11>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 18.)

¹¹⁴ Yoko Ono instrukciója a *Cut piece*hez (1964.) In: Orosz: *Participatív művészeti stratégiák*, 29.

¹¹⁵ Tokaji: *Az Örömdától az*, 15.

tartozott a *Cut piece* is.¹¹⁶ Munkássága a komplex szimbolika, a formabontó térhasználat és az érzékekre ható performanszok egyvelege. Művészete azonban elősorban a neomarxista eszmét közvetítő kommunikációs csatorna.

Ahhoz, hogy a filozófiában jártas újbóloldali művész elidegenedés elleni tiltakozása értelmezhető legyen, a marxista elidegenedésfogalomból kell kiindulni. Marx és Engels szerint a magántulajdon teremtette állapot nem természeti állapot. A kapitalista kasztrendszerben az ember beleszületett osztálya egy szűkebb csoportjának foglalkozását, egy elődjétől öröklött szakmát kénytelen üzni a létfenntartásáért. Ebből következően az ember elidegenül szakmájától és munkája gyümölcsétől, mivel foglalkozását nem szabad akaratából választja. A marxisták úgy vélik, ha nem létezik magántulajdon, nem létezhet elidegenedés sem.¹¹⁷ Ono a ruhaviselet szimbolikus elpusztításával egy idilli, ősközösségi állapothoz akarta közelebb vinni a performanszban résztvevőket. A ruhaviselet, mint a kortalan divat szimbolikus elpusztításával, az egyenlőtlenséget okozó magántulajdont rombolta le. Marx szerint a létfenntartás és a társadalmi konvenciók kényszerei miatt az ember nemcsak munkája eredményétől, hanem szűkebb szakmai közösségétől és tágabb társadalmi „osztályától” is elidegenül (nem érzi azt sajátjának). A magántulajdon létéből, vagyis a divatcikkek birtoklásából következik az elkerülhetetlen elidegenedés.¹¹⁸ „A kereslet és kínálat antik végzetéhez hasonló láthatatlan keze”¹¹⁹ erőszakolja rá a divatot a társadalomra és a divatárut előállítóra, aki cselekvőképességétől megfosztva elidegenül munkájától. Karl Marx (1818–1883) kommunista filozófus a divatot a kapitalizmust meghatározó tényezőnek, a „konkurencia küzdőterének” tartotta. A divatot a kapitalizmus vak és igazságtalan szellemeként írta le, amely kereskedelmi válságokat, munkanélküliséget és éhínséget is okozhat a gazdaságra gyakorolt kiszámíthatatlansággal.¹²⁰ A *Cut piece* a divatárut nemcsak magántulajdonként pusztította el, hanem mint jelenséget és fogalmat is. A divat olyan egyenlőtlenséget teremtő „uralmi struktúraként” jelenik meg a neomarxizmusban, mely a

¹¹⁶ A *Cut piecet* 1964-es tokiói bemutatását követően, 1965-ben a new yorki Carnegie Hall-ban is lefolytatták. In: Orosz: *Participatív művészeti stratégiák*, 95.

¹¹⁷ „míg a bázis, a magántulajdon megszüntetésével, a termelés kommunista szabályozásával és azon idegenségnek ebben rejlő megsemmisítésével, amellyel az emberek saját termékükhöz viszonyulnak, „a kereslet és kínálat viszonyának hatalma semmivé foszlik...” In: Karl Marx – Friedrich Engels: *Az elidegenedésről*. In: *Szociológiai-történeti Szöveggyűjtemény*. II. Szerk. Csontos László. Bp., 1989. 120.

¹¹⁸ Marx – Engels: *Az elidegenedésről*, 120.

¹¹⁹ Marx – Engels: *Az elidegenedésről*, 120.

¹²⁰ „Ti egy ízlésben, egy divatban bízva termeltek, amely megnyilvánul a fogyasztók közönségében; de mihelyt készen álltok az áru szállítására, a szeszély már elillant és másfajta terméknél rögződött... elmaradhatatlan következmények... a hirtelen tönkremenések... a munkanélküliségek, a gazdagság, idő és erőfeszítések elvesztegetése és óriási pazarlása egy ádáz konkurencia küzdőterén.” In: Karl Marx: *A tőke profitja*. In: *Marx gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*. Szerk. A marxizmus-leninizmus klasszikusainak szerkesztősége. Bp., 1977. 27.

„társadalmi igazságosság” nevében lerombolandó. A legjelentősebb újbaloldali gondolkodó Michel Foucault szintén „uralmi struktúraként” tekint a divatra. Olyan praktikának tartja a divatot, amely a hatalom egyik megtestesülése. Hatalom minden olyan gyakorlat mellyel az ember magához és másokhoz viszonyul. A hatalom az nemcsak a törvény helye, hanem sokkal inkább a nyelv és a szimbolikus jelrendszerek összessége, ahol az emberek egymással érintkeznek. Ebből következően számos dolog lehet hatalom; a szexualitás, a nyilvános nyelvhasználat és a divat, amelynek aláveti magát a társadalom.¹²¹

Ono *Cut piece* performansa a divat, mint hatalom jelképes elpusztítása. A performansz politikai közösségteremtő akcióként ültette el a múzeumhasználók tudatában a neomarxista ideológia magvát. Kulcskérdés *A Háborúnak vége! Ha akarod Cut piece* performansa kapcsán, hogy miként interpretálta a baloldali közösségnövelő akciót a kurátor. A tárlat elemzésében és kritizálásában is meghatározó, hogy az újbaloldali közösségi akciót miként próbálták interpretálni a nagyközönség számára. A kiállításrendező a *Cut piece* kapcsán az alábbi sajtóközleményt adta ki: „A Levágott darab (*Cut piece*) mű egyszerre szól az önkéntes alávetettség és adományozás gesztusáról, amely a buddhista hagyományhoz is kötődik, az erőről, a megfélemlítésről, a fizikai kiszolgáltatottságról, az emberrel szembeni agresszióról és az áldozatvállalás erejéről. Némán, érzelmek nélküli arckifejezéssel ül egy kitűnő ember a széken, a közönség tagjai egymás után odamennek hozzá és ollóval levágnak egy-egy kis darabot a ruhájából. Abból a részéből, amelyből akarnak. A széken ülő emberen múlik, hogy meddig tart a projekt: levághatják valamennyi rajta lévő ruháját, de bármikor dönthet úgy is, hogy nem folytatja. A levágott ruhadarabot a vendégek borítékba tehetik és elküldhetik egy szerettüknek.”¹²² A kiállítási performansz során olyan ismert emberekről vághatták le a ruhát a látogatók, mint a zenész Földes László „Hobo”, az író Karafiáth Orsolya (9. kép),¹²³ a filmrendező Herendi Gábor és Trill Zsolt (10. kép),¹²⁴ kárapátaljai születésű színész.¹²⁵ A kurátor az „áldozatvállalás erejének” megfogalmazásával azt a duális világképet tette értelmezési keretté, amelyben az újbaloldal

¹²¹ Michel Foucault: *A szexualitás története I. A tudás akarása*. Bp., 1996. 79–139.

¹²² <https://cseppek.hu/cikk/20367levagott-darab-cut-piece-performansz-eloadas-hobo-bluesenekes-reszvetelevel>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 16.)

¹²³ (9. kép.) Az érzékekre ható *Cut piece* performansz Karafiáth Orsolya előadásában. In: <https://www.tiktok.com/@magyarnemzetimuzeum/video/7201799250420714758>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 21.)

¹²⁴ (10. kép.) Gulyás Gábor kurátor a *Háborúnak vége! Ha akarod* tárlat első *Cut piece* performanszának előadója, Trill Zsolt színművész ruhájából vág le egy darabot. In: <https://index.hu/kultur/2022/11/28/yoko-ono-magyar-nemzeti-muzeum-dzsudzsak-balazs-oroszlan-szonja/>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 21.)

¹²⁵ https://hvg.hu/kultura/20230124_Szombaton_Hoborol_lehet_levagdosni_ruhadarabokat. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 16.)

és az új muzeológia egyedül gondolkodni képes:¹²⁶ az agresszorok és áldozatok, a hódítók és honvédők, az oroszok és az ukránok világát. Ebben a világban pedig a mindennapi együttélés feltárása lehetetlen. Az elnyomók és elnyomottak világában nem jut hely a valóságnak. A divatot mint „uralmi struktúrát” elpusztító *Cut piece* a társadalmi normákból és elvárásokból való teljes kivetkőzés.¹²⁷

A kiállításrendező a „buddhista hagyományban” gyökerező, háborúellenes aktusként hirdette a performanszt a médiában. Az európaiak nagy része a buddhizmust egy „misztikus keleti vallásnak” tartja, a buddhista szerzetesekről kialakult képet pedig a békével azonosítja.¹²⁸

Gulyás Gábor a buddhizmusról kialakult sztereotípiákat kapcsolta a háborúellenesség gondolatához azért, hogy minél többeket szólítson meg a kiállítás. Yoko Ono is eszközként használja az egyiptomi és buddhista szimbólumokat művészetében, azért, hogy a neomarxizmust terjessze és elérje önös céljait. Ehhez hasonlóan a kurátor is eszközként használta a „buddhista hagyományra” való hivatkozást, mellyel Ono újbaloldali művészetét

¹²⁶ Az új muzeológusok: „Nem az 1% nevében beszélnek, hanem megpróbálják a mindenkori mellőzöttek, kizárítottak és elnyomottak érdekeit és történeteit képviselni. Ez nem jelenti azt, hogy általában véve alárendelik a művészetet a történelemnek, hanem inkább arra mozgósítják a vizuális alkotók világát, hogy sugalmazzák, milyen fontos a történelem helyes oldalán állni.” In: Bishop: *Radikális muzeológia*, 6. Valóban nem rendelik alá a művészetet a „történelemnek”, hanem sokkal inkább kiszolgáltatják azt azon neomarxizmusnak, amely nem győzi ismételgetni, hogy „milyen fontos a történelem helyes oldalán állni.” A múlt és jelen „jókra” és „gonoszokra” osztása változatlan elem a sztálinizmus és az újbaloldali mozgalom közt. Barabás Tibor (1911–1984) író a szovjetizálás évei alatt a kommunista emlékezetpolitika szolgájaként szintén ezt a felfogást jelenítette meg: „Angyalok és démonok osztoznak a történelmen.” In: Barabás: *Martinovics élete*, 5.

¹²⁷ A Magyar Néprajzi Lexikon 3. kötetében egy szócikken belül két kivetkőzés fogalom található, melyek szemantikájukban paradox módon kizárják egymást. Az első fogalom szerint: „Kivetkőzés az egy-egy falut vagy vidéket összetartó, jellemző... öltözködési módok s az öltözetet alakító esztétika feladása. Mindezeket felcserélték városi-polgári ruhadarabokkal és öltözködési módokkal s egy új, a parasztságtól eltérő esztétikával... Erről tanúskodnak a középkor óta egymást követő ruhaszabályozási, ruhatiltó rendeletek, – a felsőbb társadalmi osztályok védekezései a parasztság felemelkedésének még a látszata ellen is.” [A divat mint hatalom. P. G.] A második fogalom a szovjet folklorisztika szellemében íródott: „Mindezeketől lényegesen különbözik napjaink kivetkőzése. Ma megszűnik a parasztság elszigeteltsége fizikai, társadalmi és kulturális viszonylatban is, gyorsan felszámolódik a falu és a város közötti különbség... Így a népviselet – amely egyike volt az anyagilag, társadalmilag és kulturálisan leszorított parasztság esztétikai kifejezési lehetőségeinek... a leszorított rétegként való megszűnésével – maga is megszűnik.” In: Gáborján Alice: Kivetkőzés. In: *Magyar Néprajzi Lexikon*. III. Szerk. Ortutay Gyula. Bp., 1980. 224. Ez a marxista fogalom hasonlít Ono kivetkőzésmetaforaként értelmezhető performanszára. Ono kivetkőzése és az „ortodox marxista” kivetkőzésfogalom között az a különbség, hogy ő nem egy társadalmi vízió mentén akarja a kommunista „városi” identitásban egységesíteni a társadalmat, hanem a viselet teljes elpusztításával a divat, mint „uralmi struktúra” eltörlését hirdeti.

¹²⁸ „A békés, toleráns buddhizmus is csak (más vallásokhoz képest) de sokszor egyáltalán nem volt olyan békés és egyáltalán nem volt olyan toleráns. Ez is egy olyan toposz, egy olyan közhely, amit a buddhizmusról az ember úgy hall: hogy az olyan békés. Általában igen, sok esetben nem.” In: <https://www.youtube.com/watch?v=xMEabB3kQoQ>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 18.)

egy konzervatív értelmezési keretbe szorította.¹²⁹ A „buddhista hagyomány” hívószóként való használatával nemcsak az művész alkotásairól mesterkélt narratívát erősítette, hanem bevonzotta a kiállításra a buddhizmus iránt érdeklődőket is. A tárlat beleillett a magyar kormány orosz–ukrán háborúval kapcsolatos békepárti emlékezetpolitikai kánonjába.¹³⁰ A performansz eredeti értelmezése szerint azonban nem a konzervatív kultúrpolitikához illő „buddhista hagyomány”, hanem a radikális feminizmus.¹³¹

Gulyás Gáborhoz hasonlóan a *Double Fantasy* kiállítás rendezői is átértelmezték a *Cut piecet* és a művésznő feminizmusát: „Ono korai művészete erős utalásokkal kapcsolódott a mozgalomhoz. A házaspár egyes performanszaiban a korabeli női társadalmi nemi szerepekhez nyúlt. Yoko legismertebb performanszai közé tartoznak a *Cut piece* előadások. A *Cut piece* során az előadó a résztvevőket magához szólítja, hogy egy ollóval, egyesével levagdossák ruháit. A pár 1969-es megismerkedése után... Yoko megváltoztatta John nőkhöz való hozzáállását. 1971-ben Yoko írt egy esszét *Társadalmunk feminizálása* címmel. Esszéjében felszólítja a Nők Felszabadítása Mozgalmat,¹³² hogy addig folytassák harcukat, amíg az egész női fajt¹³³ felszabadítják... John az egyik nagyszerű idézetében azt állította: „Yoko már jóval megismerkedésünk előtt érdekelt volt a feminista mozgalomban. A férfiak világában nőként harcolta ki azt, hogy saját útját járassa. A művészet világát a férfiak uralták, ezért már első találkozásunkkor forradalmi elképzeléseit hangoztatta.”¹³⁴

Victoria Patience az Ono feminizmusát bemutató installációról szóló videóban a *Cut piecet* a „női faj” felszabadításáért vívott harc győzelmeiként ünnepelte. A magyar Ono-

¹²⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=AHKUctdYv0Y&list=PLEo9glk7WMKkcZjXwx0-MSGNsJaAtQt4&index=4>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. január 01.)

¹³⁰ Nem lehet a magyar kormány háború kapcsán képviselt békepolitikáját Yoko Ono békeharcos aktivizmusához hasonlítani. A magyar kormány ugyanis diplomáciai eszközökkel dolgozik azért, hogy az Ukrajnában dúló háború véget érjen és nem azt az utópiát hirdeti, hogy ez a háború az utolsó. Ezzel szemben Yoko Ono politikai aktivizmusa a háborúk mögött feltételezett „uralmi struktúrákat” (államok, bürokrácia, hadseregek, egyházak) lebontásáról szól. Az amerikai–vietnámi háború apropóján meghirdetett *A háborúnak vége! Ha akarod* „békeharcos” politikai kampány sem a vietnámi vagy az ukrain háborút lezáró béke elősegítéséről szólt, hanem az „uralmi struktúrák” elleni harcról.

¹³¹ „Yoko Ono... elkötelezett.. feminista... Egyik filmre rögzített, emblematisz performansza, a *Cut Piece* (1965)... a nő testének önrendelkezési jogáért áll ki.” In: Cserba: Lumière de l', 23.

¹³² „Az 1970-es évek óta a feminista mozgalmak... a „női felszabadításra” koncentrálnak, a nők társadalmi helyzetét elemzik, tagadják a maskulin kritériumok felsőbbrendűségét... Sok „radikális feminista” úgy véli, hogy a választási politika olyannyira férfi dominanciájú, hogy a nők jobb, ha inkább távol tartják magukat tőle.” In: Feminista mozgalmak. In: *Politikatudományi enciklopédia*. Szerk. Vernon Bogdanor. Bp., 2001. 178–179.

¹³³ Victoria Patience társkurátor átvette a szélsőséges retorikát. Kiemelendő, hogy az új muzeológia elméletét népszerűsítő Frazon Zsófia írásait is a radikális nyelvhasználat jellemzi: A múzeum „a politikai ideológia egy nyilvános intézménye... amelyben olyan témák is megjelentek, mint... a 'faj' és a 'nem' társadalmi, ideológiai és kulturális megközelítése.” In: Frazon: Ú mint új, 4–6.

¹³⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=p1usd3O0IPk&list=PLtd6KRb90Px2xaGhTX7IHodLrDpklIuxi&index=11>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 18.)

kiállítás rendezőjéhez hasonlóan átértelmezte a művésznő munkásságát elhallgatva, hogy Ono egy radikális ideológiát jelenít meg alkotásaiban. A muzeológus azonosult a művész politikai aktivizmusával, azonban a fegyelmezett szubjektivitás¹³⁵ nevében ismertethette volna a látogatókkal az Ono műveiből áradó ideológia kritikáját is. A társkurátor nemcsak azért hallgatott a műtárgyak politikai üzeneteiről, mert szimpatizált a nézetekkel. Lehet, hogy akkor sem kritizálhatta volna a feminizmust, ha akarta volna. Angliában ugyanis a relatív társadalmi és jogi normák illetve a neomarxizmus közti kultúrharc már eldőlt. A győztes politikai korrektség, pedig nemhogy egy elmélet (új muzeológia) vagy egy mozgalom (feminizmus) létjogosultságának kétségbevonását nem tűri, de a kritikát sem.¹³⁶

A Liverpooli Múzeum YouTube-csatornája lejátszási listáinak tematikus megoszlásában a fekete történelmet és az „LMBTQ+ történelmet” bemutató videók száma sokszorososa a régészet lejátszási listájában lévő tizenhét videónak. Az újbaloldal muzeológiai narratíváját megjelenítő videók száma százhatvankilenc, míg a régészetet tematizáló videók száma csupán tizenhét.¹³⁷ Az egymáshoz viszonyított arányszámok annyit árulnak el, hogy az újbaloldali eszme erősen hatott a brit muzeológiára. Ezt igazolja a Liverpooli Múzeum weboldalán az „LMBTQ+ történelmet” bemutató gyűjtemény is, amely a megtekinthető gyűjtemények közt a második helyen van. A virtuális gyűjtemény indexképén (11. kép.)¹³⁸ a melegfelvonulásokat idéző transzparenszek láthatók, melyeken a szexualitásból identitáspolitikai harcot kreáló tételmondat olvasható: „Védjük meg a transz

¹³⁵ „Erikson vezette be a pszichohistória módszerei közé a „fegyelmezett szubjektivitás” elvét, ami szerint a biográfus az életút-rekonstrukció során számol azzal, hogy munkájába a saját múltbeli életére vonatkozó tudattalan érzései is belejátszanak, éppen ezért az a konstrukció, amit létrehoz, szükségképpen szubjektív... A pszichohistorikus a kontroll érdekében egyfajta... önfigyelést is végez, hogy tudatosíthassa magában a tárgyával kapcsolatos érzelmi reakcióit.” In: Bálint Ágnes: *Télemakhosz bolyongásai Németh László pszichobiográfiája (1901-1932)*. Bp., 2012. 18.

¹³⁶ Roger Scruton gondolatai a neomarxista új muzeológia öncenzúrájára is érvényesek: „A kultúrharc eredményeképp győzött a kötelező politikai korrektség, amelynek jegyében a művészetek gránátölcsérektől szabdalt tájain nyomozók sürgölődnek a rasszista, szexista, imperialista vagy gyarmatosító gondolkodásmód utolsó maradványai után kutatva.” In: Scruton: *Futóbolondok, csalók, agitátorok*, 440.

¹³⁷ Az újbaloldal történelmi és muzeológiai narratíváját képviselő YouTube lejátszási listák nevei és a bennük található videók száma: *Women in Music* 6, *Liverpool and Slavery* 15, *Double Fantasy* 14, *Slavery Remembrance Day* 24, *Archaeology of Slavery* 14, *Inspiring Women* 33, *Coming Out: Sexuality, Gender and Identity* 2, *Black History* 27, *LGBTQ+*, *International Slavery Museum* 34. A felsorolt lejátszási listákban lévő videók száma százhatvankilenc, míg a régészetet bemutató egyetlen lejátszási lista csupán tizenhét videót tartalmaz. In: <https://www.youtube.com/@NationalMuseumsLiverpool/playlists>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 19.)

¹³⁸ (11. kép.) Az „LMBTQ+ történelmet” bemutató virtuális gyűjtemény indexképe a Liverpooli Múzeum honlapján. In: <https://www.liverpoolmuseums.org.uk/museum-of-liverpool#section--explore-online>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 19.)

gyermeket.”¹³⁹ A brit muzeológiában a politikai korrektségnek való megfelelés kényszere fontosabbá vált a kulturális örökség kiállításokkal és publikációkkal való átadásánál.

Az újbóloldal szabadságellenes szabadságharca több országban is célt ért, de hazánkban ez még nem következett be. Az Ono aktivizmusát szabadságharcként beállító narratívát erősítik Gulyás Gábor gondolatai is, melyeket a művésznő festményeinek (12. kép,)¹⁴⁰ bemutatása során fogalmazott meg: „A képek... akkor készültek, amikor a Dakota-házban tudott vásárolni egy lakást Yoko Ono. Ami egy nagyon nagy kihívás volt, mert abban az időben New Yorkban nem adtak el egy nőnek annyira könnyen lakást, egy japán nőnek meg különösen nem. Úgy hogy meg kellett küzdeni érte, hogy eladják azt a lakást és egyfajta szabadságharcos sikerként értékelte, amikor sikerült megvenni és ennek jegyében készítette a fotókat a *Central Park*ról.”¹⁴¹

Hogy Ono „küzdeme” mennyire őszinte és mennyire öncélú az ingatlanvásárlás esete segít megválaszolni. A Dakota-ház, amelyben lakást vásárolt *New York Manhattan* városrészének egy *Central Park* melletti utcájában található. Az 1880 és 1884 között épült ház a város egyik első luxusapartmanháza, ahol az 1970-es években is több százezer dollárt érthettek a lakások.¹⁴² A mai árfolyamon több millió dollárba kerülő házvásárlást a „női faj felszabadításáért vívott harcként” értékelő elbeszélés tanúskodik arról, hogy Ono művészete és ideái valójában mennyire öncélúak. Ezentúl John Lennon egyik nyilatkozatából kiderül, hogy Onoval közös művészetük a politikai tényerésről szólt. A nyilatkozat arra is fényt vet, hogy a házaspár közös alkotásaiban (Ono hatására) nemcsak a „buddhista hagyományt” használta a neomarxizmus közvetítőjeként, hanem azokat keresztény kultuszképző mintákat is, melyekre a *Cut piece* épül. 1966-ban a *London Evening Standard* újság tette közé Lennon keresztényellenes szavait: „A kereszténység meg fog szűnni. El fog tűnni és össze fog zsugorodni. [...] Mi már Jézus Krisztusnál is népszerűbbek vagyunk. Nem tudom, melyikünk fog előbb megszűnni, a rock’n’roll vagy a kereszténység”.¹⁴³ A zenész mondatai Nagy-Britanniában nem váltottak ki nagyobb visszhangot, de pár hónappal később az amerikai *Datebook* magazin is leköszölte a nyilatkozatot, ami komoly tiltakozást váltott ki az

¹³⁹ <https://www.liverpoolmuseums.org.uk/museum-of-liverpool#section--explore-online>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 19.)

¹⁴⁰ (12. kép.) A Dakota-házból a Central parkra nyíló kiállítás a művésznő festményén. In: <https://www.youtube.com/watch?v=NiKIyplxvr4&list=PLEo9glk7WMKkcZjXwx0-MSGNsJaAtQt4&index=7>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 21.)

¹⁴¹ <https://www.youtube.com/watch?v=NiKIyplxvr4&list=PLEo9glk7WMKkcZjXwx0-MSGNsJaAtQt4&index=7>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 19.)

¹⁴² <https://www.britannica.com/topic/the-Dakota>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 19.)

¹⁴³ Tokaji: Az Örömdától az, 22.

Egyesült Államokban. Az USA-ban az 1960-as években megkerülhetetlen protestáns egyházak hívei más keresztényekkel együtt égették el a *Beatles* lemezeit és úgy megfenyegették Lennont, hogy a zenekar megszakította amerikai turnéját. A dél-afrikai, a spanyol és a holland Országos Műsorszóró Társaságok öt évre megtiltották a *Beatles* dalainak árusítását és a Vatikán is elutasította a nyilatkozatot. A feldühödött hívők szerint nemcsak a zenész személye vált hiteltelenné, hanem a „társadalmi béke” iránti elköteleződése is.¹⁴⁴

1981-ben a konzervatívok már nem hittek Lennon *Playboy* interjújában tett kijelentésének, miszerint az *Imagine* 1971-es írása során egy „keresztény imakönyv” lebegett a szerzőpáros előtt.¹⁴⁵ A zenész bizonyára felesége hatására ugyanúgy felhasználta a keresztény szókészletet dalaiban, mint a művész nő képzőművészeti alkotásaiban a „buddhista hagyományt” és a *Cut piece* esetében a keresztény kultuszképző mintákat. A *Cut piece* során a sztárokról lemetszett ruhákat a résztvevők borítékokba tették, amiket „szerettüknek” postázhattak el.¹⁴⁶ A kereszténység ereklyekultuszának hagyományai és a modern sztárkultusz egyszerre jelenik meg ebben. A korájú ember ugyanakkora hévvel kívánta birtokolni a szentek csontjait és tárgyait, mint a modern kor rajongói a hírességek ruháit, hangszereit.¹⁴⁷ A sztárok hírnevének legitimáló hatásával a művész saját kultuszát építette, nem pedig az érzéseit akarta átadni a látogatóknak. A kiállításon még a legapróbb műtárgy mellett is ott díszelgett hatalmas betűkkel (13. kép.)¹⁴⁸ „YOKO ONO” neve.¹⁴⁹ A kurátor nem egy „szubjektív” hangulatot adott át, hanem a „szubjektivitást” kisajátító művésznek emelt a dicsőségből tornyot.

A kizárólag az új muzeológia elméletén alapuló tárlatokon nem a múzeumi tárgyakhoz kötődő tapasztalattörténetek mozgatják meg a múzeumhasználók emócióit, hanem a kiállító művész és a kurátor presztízse. Az új muzeológia valójában nem a kisközösségek és az „elnyomott népek” múltját tematizálja az emlékezeti térben,¹⁵⁰ hanem

¹⁴⁴ Tokaji: Az Örömdától az, 22.

¹⁴⁵ Tokaji: Az Örömdától az, 22–24

¹⁴⁶ <https://cseppek.hu/cikk/20367levagott-darab-cut-piece-performansz-eloadas-hobo-bluesenekes-reszvetelvel>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 16.)

¹⁴⁷ <http://www.klauzal.hu/cikk/697.html?PHPSESSID=650fc8279996bd16b4b649b96078243e>. (Legutóbbi megtekintés: 2024. december 27.)

¹⁴⁸ (13. kép.) A perszonális művészeti mítoszteremtés jegyében A Háborúnak vége! ha akarsz tárlatot a sajtóban reklámozó hirdetések is a művész nő nevét használták hívószavakként. In: A háborúnak vége! ha akarsz. *Irodalomtörténet* 103 (2022) 4. sz. 521.

¹⁴⁹ <https://www.youtube.com/playlist?list=PLEo9glk7WMKkcZjXwx0-MSGNsJaAtQtc4>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 27.)

¹⁵⁰ Bishop: *Radikális muzeológia*, 6.

a neomarxista muzeológusok társadalomképének lenyomatát hozza létre. A új muzeológia megállapításai mentén épített kiállítások a jövő muzeológiájának a „szubjektivitás” jelszavát kisajátító művésről és muzeológusról fognak tanúskodni. Az új muzeológia egyes téziseit megfontolva születhetnek kiváló kiállítások, de ha kritika nélkül alkalmazza az újbalsoldali elméletet az olyan tudomány és esztétikamentes, eklektikus tárlatokhoz vezet, mint *A háborúnak vége! Ha akarod*.

Összegzés

A tanulmány hipotézise szerint a Yoko Ono háborúellenes alkotásait bemutató *Háborúnak vége! ha akarod* tárlat a Nemzeti Múzeum emlékezeti terében végrehajtott politikai kampány volt, melyet az új muzeológia tudományos paradigma tézisei mentén állítottak fel. Az új muzeológia elméletének a lényege az, hogy a múzeumi emlékezeti teret átformálja politikai kontaktzónává,¹⁵¹ amit az újbalsoldali eszme térnyerése érdekében kiterjeszt a közterekre. A budapesti Ono-kiállítást is az új muzeológia téziseire támaszkodva építették meg, ezért az esemény már a múzeum kerítésénél megkezdődött. A Múzeum körüli kerítés lábazata olyan alacsony, hogy a kifüggesztett tablók szemmagasságból láthatják a járókelők. Erre alapozott a kurátor is, amikor a kerítésre rakott tablókkal kivitte a tárlatot a közterületre.¹⁵² A kerítést nem a múzeum emlékezeti terének részeként interpretálta, hanem Yoko Ono kollektív büntudatot keltő üzeneteinek kontaktzónájaként.¹⁵³ Az a tér politikai kontaktzóna, amelyben az ellentétes muzeológiai és történelemtudományos narratívák együtt bemutatathatók a múzeumok emlékezeti terében. Azonban az új muzeológia tudományos elméletében, amely a társadalmat „elnyomókra” és „elnyomottakra” osztja, múlt és jelen csak az „elnyomottak” szemszögéből mutatható be. A paradigma egy újbalsoldali értékrend által cenzúrázott emlékezeti teret eredményez, egy olyan „kontaktzónát”, ahol csak a neomarxista múltértelmezések ábrázolhatók. Az a tér kontaktzóna, ahol egymással ellentétes narratívák valóban ütköztethetőek.

¹⁵¹ Frazon: *Ú mint új*, 4–6.

¹⁵² A Nemzeti Múzeum kerítésére rögzített tablók politikai tételmondatokat közvetítettek, tehát a múzeumi tablók köztéri propagandaplakátok voltak. Lásd: <https://www.youtube.com/watch?v=9JBwBXITEWA>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. június 25.)

¹⁵³ A múzeumi tablók vagy inkább propagandaplakátok az alábbi üzeneteket közvetítették: „Azoknak az embereknek, akik ok nélkül veszítették el szeretteiket: „Bocsássatok meg nekünk, amiért nem tudtuk megállítani a tragédiát! Imádkozunk a sebek begyógyulásért... Minden ország és minden évszázad katonáinak, akik nyomorékká váltak vagy életüket veszítették: Bocsássák meg nekünk a hibás döntéseinket és azokon alapuló tetteinket!” A tablók a háborúk miatti büntudat abszurd érzését keltették a társadalomban. Lásd: <https://www.youtube.com/watch?v=9JBwBXITEWA>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. június 25.)

A budapesti és liverpooli kiállítások Ono-műtárgyairól alkotott kurátori narratívái – eltérő módon ugyan, de – mindegyike elhallgatta a művésznő ars poéticájának szélsőbaloldaliságát. *A Háborúnak vége! ha akarod* tárlat kiállítótere, akkor lett volna kontaktzóna, ha a Yoko Ono és művészete képviselte radikalizmus, vagy az ő munkásságát szélsőségesnek tartó értelmezés, legalább említésként megjelent volna. A kurátoroknak érdemes lett volna a Yoko Ono művészetével összefonódó politikai aktivizmust kritizáló álláspontokat is bemutatni. Ha a politikai kontaktzónát nem a szó neomarxista szemantikája szerint értelmezik, vagyis ha nem az újbaloldali eszme kampánytereként határozzák meg, hanem akár a kurátor nézőpontjától eltérő narratívák bemutatására szolgáló térként, akkor az, tartalmasabbá teheti a muzeológiát. A primer forrásokat a következő videólejátszási listák képezték: a Nemzeti Múzeum YouTube-csatornáján a *Háttérinformációk A háborúnak vége! Ha akarod – kiállítás kurátorától*,¹⁵⁴ a Liverpooli Múzeum Lennon-házaspárról szóló kiállítását bemutató *Double Fantasy*.¹⁵⁵ A Liverpooli Múzeumban 2018–2019-ben rendezték meg a *Kettős fantázia John & Yoko* című kiállítást. A hazai kiállítás járulékos összehasonlító elemzésére nyújtott alkalmat az angliai tárlat bevonása a vizsgálatba. A kutatás módszertanában a diskurzuselemzésre épített.¹⁵⁶ Az elsődleges forrásul szolgáló videókban a kurátorok a kiállítóterekben mutatták be a tárlatokat. A muzeológusok értelmezéseinek leírása tette lehetővé a kutatást. A műtárgyairól alkotott kurátori narratívák – eltérő módon ugyan, de – mindegyike elhallgatta a művésznő ars poéticájának szélsőbaloldaliságát.¹⁵⁷

Míg Gulyás Gábor egyáltalán nem beszélt az alkotások ideológiai üzeneteiről,¹⁵⁸ addig az angol muzeológusok azonosultak a művésznő politikai aktivizmusával.¹⁵⁹ Nagy

¹⁵⁴ <https://www.youtube.com/playlist?list=PLEo9glk7WMKkcZjXwx0-MSGNsJaAtQt4>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 27.)

¹⁵⁵ <https://www.youtube.com/playlist?list=PLtd6KRb90Px2xaGhTX7IHodLrDpklIuxi>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 27.)

¹⁵⁶ A Michel Foucault alkotta diskurzuselemzés művészetelméleti és muzeológiai alkalmazhatóságát *A gyakorlatról a diskurzushoz. Kortárs művészetelmélet szöveggyűjtemény* tanulmányai igazolják. Lásd: *A gyakorlatról a diskurzushoz*. Szerk. Kékesi Zoltán. Bp., 2012.

¹⁵⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=p1usd3O0IPk&list=PLtd6KRb90Px2xaGhTX7IHodLrDpklIuxi&index=11>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 18.)

¹⁵⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=AHKUctdYv0Y&list=PLEo9glk7WMKkcZjXwx0-MSGNsJaAtQt4&index=4>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. január 01.)

¹⁵⁹ „Ono korai művészete erős utalásokkal kapcsolódott a mozgalomhoz. A házaspár egyes performanszaiban a korabeli női társadalmi nem szerepeket szövegezte meg... A pár 1969-es megismerkedése után... Yoko megváltoztatta John nőkhöz való hozzáállását. 1971-ben Yoko írt egy esszét Társadalmunk feminizálása címmel. Esszéjében felszólítja a Nők Felszabadítása Mozgalmat, hogy addig folytassák harcukat, amíg az egész női fajt felszabadítják... John az egyik nagyszerű idézetében azt állította: „Yoko már jóval megismerkedésünk előtt érdekelt volt a feminista mozgalomban. A férfiak világában nőként harcolta ki azt, hogy saját útját járassa. A művészet világát a férfiak uralták, ezért már első találkozásunkkor forradalmi elképzeléseit hangoztatta.” In:

különbség a hazai és a brit kiállítás között, hogy míg az angol kurátorok az újbaldali „szabadságharc” metaforájának minősítették Ono művésztét, addig a hazai kiállításrendező konzervatív értelmezési keretbe szorította.¹⁶⁰ A tanulmány célja, hogy a diskurzuselemzésben rávilágítson a múzeumi emlékezeti terekben folyó politikai kampányok sajátosságaira, hogy azok felismerhetővé váljanak. A kutatás tanulsága az, hogy egyetlen tudományos paradigmát sem lehet a kritikai gondolkodást mellőzve alkalmazni a muzeológiában.

Summary

The War is over! If You Want It exhibition presented the anti-war artworks and performances of Japanese conceptual artist and New Leftist peace activist Yoko Ono (1933–) in the context of the Russian-Ukrainian war (2022–) at the Hungarian National Museum at the turn of 2022–2023. The hypothesis of the study is that the Ono exhibition was a political campaign in the memorial space of the National Museum, constructed on the theses of the scientific paradigm called new museology. The essence of the new museology is to transform the memorial space in the museum into a political contact zone, which is extended to public spaces in order to promote the New Left idea. The Ono exhibition in Budapest was built on the basis of the new museology, so the event started at the museum's fence. The curator used the fence not as part of the museum's commemorative space,

but as a contact zone for Yoko Ono's messages of collective guilt over responsibility for the wars of the past and the present.¹⁶¹ The primary sources are the following video playlists: on the National Museum's YouTube channel Background informations about The war is over! If you want it – form the exhibitions curator,¹⁶² and about the Liverpool Museum's exhibition on the Lennon couple Double Fantasy.¹⁶³ The Museum of Liverpool hosted the exhibition Double Fantasy John & Yoko in 2018-2019. A comparative analysis of the Hungarian exhibition was made possible by the inclusion of the English exhibition. The

<https://www.youtube.com/watch?v=p1usd3O0IPk&list=PLtd6KRb90Px2xaGhTX7IHodLrDpklluxi&index=11>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 18.)

¹⁶⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=AHKUctdYv0Y&list=PLEo9glk7WMKkcZjXwx0-MSGNsJaAtQtc4&index=4>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. január 01.)

¹⁶¹ <https://www.youtube.com/watch?v=9JBwBXITEWA>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. június 25.)

¹⁶² <https://www.youtube.com/playlist?list=PLEo9glk7WMKkcZjXwx0-MSGNsJaAtQtc4>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 27.)

¹⁶³ <https://www.youtube.com/playlist?list=PLtd6KRb90Px2xaGhTX7IHodLrDpklluxi>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 27.)

research methodology was the discourse analysis. In the primary source videos, the curators presented the exhibitions in the exhibition spaces. The description of the interpretations of the museologists have helped the analysis. The Hungarian and British curatorial narratives about the artworks were silent about the fact that the artist's *ars poetica* is radical leftism.

Through the discourse analysis, the aim of this study is to shed light on the characteristics of political campaigns in memorial spaces of museums in order to identify them. The lesson of the research is that no scientific paradigm can be applied to museology without critical thinking.

Irodalomjegyzék

Audiovizuális források

<https://www.tiktok.com/@magyarnemzetimuzeum/video/7201799250420714758>.

(Legutóbbi megtekintés: 2025. április 21.)

<https://www.youtube.com/@NationalMuseumsLiverpool/playlists>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 19.)

<https://www.youtube.com/playlist?list=PLEo9glk7WMKkcZjXwx0-MSGNsJaAtQtc4>.

(Legutóbbi megtekintés: 2025. április 27.)

<https://www.youtube.com/playlist?list=PLtd6KRb90Px2xaGhTX7lHodLrDpklIuxi>.

(Legutóbbi megtekintés: 2025. április 27.)

https://www.youtube.com/watch?v=_ERevWH52SI&list=PLEo9glk7WMKkcZjXwx0-MSGNsJaAtQtc4&index=6. (Legutóbbi megtekintés: 2025. március 18.)

<https://www.youtube.com/watch?v=9JBwBXITEWA>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. június 22.)

<https://www.youtube.com/watch?v=AHKUctdYv0Y&list=PLEo9glk7WMKkcZjXwx0-MSGNsJaAtQtc4&index=4>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. január 01.)

<https://www.youtube.com/watch?v=j5RuCEhHcG4>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 21.)

<https://www.youtube.com/watch?v=KFE4z8c7oCY&list=PLtd6KRb90Px2xaGhTX7lHodLrDpklIuxi&index=3>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. február 25.)

<https://www.youtube.com/watch?v=NiKIyplxvr4&list=PLEo9glk7WMKkcZjXwx0-MSGNsJaAtQtc4&index=7>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 21.)

<https://www.youtube.com/watch?v=p1usd3O0IPk&list=PLtd6KRb90Px2xaGhTX7lHodLrDpklIuxi&index=11>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 18.)

<https://www.youtube.com/watch?v=xMEabB3kQoQ>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 18.)

Weboldalak

<https://mnmm.hu/hu/kiallitasok/idoszaki/haborunak-vege-ha-akarod>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. január 01.)

<https://nmaahc.si.edu/explore/exhibitions/in-slaverys-wake>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. június 01.)

<https://www.bauhaus-imaginista.org/team/83/marion-von-osten>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 26.)

<https://www.kulter.hu/2020/03/kompetencia-es-inkompetencia/>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. február 23.)

<https://www.liverpoolmuseums.org.uk/museum-of-liverpool#section--explore-online>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 19.)

<https://www.liverpoolmuseums.org.uk/whatson/museum-of-liverpool/exhibition/double-fantasy-john-yoko#section--the-exhibition>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. február 25.)

Folyóiratok

A háborúnak vége! ha akarod. *Irodalomtörténet* 103 (2022) 4. sz. 521.

<https://cseppek.hu/cikk/20367levagott-darab-cut-piece-performansz-eloadas-hobo-bluesenekes-reszvetelevel>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 16.)

https://hvg.hu/kultura/20230124_Szombaton_Hoborol_lehet_levagdosni_ruhadarabokat. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 16.)

Tariq Ali – Robin Blackburn: A munkásosztály hőse - interjú John Lennonnal és Yoko Onoval. *Eszmélet* 8 (1996) 32. sz. 93–103.

Tokaji András: Az Örömodától az Imagine-ig a szabadkőművesség perspektívájában (2. rész). *Valóság* 65 (2022) 2. sz. 14–35.

Új könyvek – A Magyar Nyelv Értelmező Szótára. *Köznevelés* 15 (1959) 24. sz. 569.

Forráskiadványok

Karl Marx – Friedrich Engels: Az elidegenedésről. In: *Szociológiai történeti Szöveggyűjtemény*. II. Szerk. Csontos László. Bp., 1989. 119–120.

Karl Marx: A tőke profitja. In: *Marx gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*. Szerk. A marxizmus-leninizmus klasszikusainak szerkesztősége. Bp., 1977. 24–29.

Egyéb források

Barabás Tibor: *Martinovics élete*. Bp., 1945.

Lukács György: *A művészet és az objektív igazság*. Bp. Magvető Kiadó. 1975.

Szakirodalom

A gyakorlattól a diskurzusig. Szerk. Kékesi Zoltán. Bp., 2012.

Bálint Ágnes: *Télemakhosz bolyongásai Németh László pszichobiográfiája (1901-1932)*. Bp., 2012.

Basics Beatrix: Fegyverek közt hallgatnak a múzsák? *Múzeumcafé* 16 (2022) 5. sz. 177–205.

Basics Beatrix: Migráció és művészi identitás. *Múzeumcafé* 16 (2022) 1–2. sz. 159–177.

Bazsó Borka: Migráció & Múzeum. *Múzeumcafé* 16 (2022) 1–2. sz. 145–157.

Claire Bishop: *Radikális muzeológia*. Bp., 2018.

Csehi Gyula: Anatolij Vasziljevics Lunacsarszkij (1875-1933). In: Anatolij Vasziljevics Lunacsarszkij: *Művészet és Forradalom*. [Ford. Csehi Gyula.] Bukarest, 1975. 5–36.

Cserba Júlia: Lumière de l'aube – a hajnal fénye Yoko Ono retrospektív kiállítása. *Balkon* 23 (2016) 3. sz. 21–23.

Dr. Korek József: *A muzeológia alapjai*. Bp., 1988.

Eric Hobsbawm: *A történelemről és a történetírásról*. Bp., 2006.

Feminista mozgalmak. In: *Politikatudományi enciklopédia*. Szerk. Vernon Bogdanor. Bp., 2001. 178–179.

Frazon Zsófia: Ú mint új muzeológia. *Néprajzi Látóhatár* 22 (2013) 2. sz. 4–6.

Friedrich Waidacher: *Az általános muzeológia kézikönyve*. Bp., 2011.

Gáborján Alice: Kivetkőzés. In: *Magyar Néprajzi Lexikon*. III. Szerk. Ortutay Gyula. Bp., 1980. 224.

Grace Brockington: Art against war. In: *War and art: a visual history of modern conflict*. Szerk. Joanna Bourke. London, 2017. 1–13.

Gyurgyák János – Kisantal Tamás: Mi a történelem? In: *Történelemelmélet*. I. Szerk. Gyurgyák János – Kisantal Tamás. Bp., 2006. 23–125.

Hajó [bárka, csónak, ladik]. In: *Jelképtár* i. m. 82.-83. p.

Halász Iván: A modern cseh nemzettudat megszületésének néhány sajátossága. In: *Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában*. Szerk. Ábrahám Barna. Piliscsaba, 2003. 111–138.

[Http://www.klauzal.hu/cikk/697.html?PHPSESSID=650fc8279996bd16b4b649b96078243e](http://www.klauzal.hu/cikk/697.html?PHPSESSID=650fc8279996bd16b4b649b96078243e). (Legutóbbi megtekintés: 2024. december 27.)

[Https://ujkor.hu/content/valtozas-szele-az-ujbaloldali-diaksag-1968-forradalmi-megmozdulasai-franciaorszagban](https://ujkor.hu/content/valtozas-szele-az-ujbaloldali-diaksag-1968-forradalmi-megmozdulasai-franciaorszagban). (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 27.)

[Https://www.britannica.com/biography/Amiri-Baraka](https://www.britannica.com/biography/Amiri-Baraka). (Legutóbbi megtekintés: 2025. január 01.)

[Https://www.britannica.com/biography/Yoko-Ono](https://www.britannica.com/biography/Yoko-Ono). (Legutóbbi megtekintés: 2025. február 25.)

[Https://www.britannica.com/topic/the-Dakota](https://www.britannica.com/topic/the-Dakota). (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 19.)

[Https://www.oed.com/dictionary/black-history_n?tl=true&tab=meaning_and_use#218639930](https://www.oed.com/dictionary/black-history_n?tl=true&tab=meaning_and_use#218639930). (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 26.)

[Https://ybl.bparchiv.hu/hu/alkotasok/nemzeti-muzeum-tobb-diszitesi-atalakitasi-munka](https://ybl.bparchiv.hu/hu/alkotasok/nemzeti-muzeum-tobb-diszitesi-atalakitasi-munka). (Legutóbbi megtekintés: 2025. március 11.)

Jovánovics Tamás: Akiko & Masako Takada művészetéről. *Artmagazin* 5 (2007) 4. sz. 52–56.

Losonczi Ágnes: *Sorsba fordult történelem*. Bp., 2005.

Macska. In: *Jelképtár*. Szerk. Hoppál Mihály. Bp., 1994. 146–147.

Marion von Osten: Hozzáállás kérdése: változó módszerek, átalakuló diskurzusok, formálódó közönség és kiállítás-rendezés. In: *A gyakorlattól a diskurzusig*. Szerk. Kékesi Zoltán. Bp., 2012. 290–303.

Mary Fulbrook: *A német identitás a holokausz után*. Bp., 2001.

Michel Foucault: *A szexualitás története I. A tudás akarása*. Bp., 1996.

Orosz Klára: *Participatív művészeti stratégiák*. Pécs, 2011. [Doktori értekezés.]

Ö. Kovács József: Az erőszak történelmi tapasztalatai a politikai diktatúrában. In: *Megtorlások évszázada: Politikai terror és erőszak a huszadik századi Magyarországon*. Szerk. Szederjesi Cecília. Salgótarján, – Bp., 2008. 331–351.

Ö. Kovács József: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában*. Bp., 2012.

Pető Andrea: *Elmondani az elmondhatatlant. A nemi erőszak Magyarországon a II. világháború alatt*. Bp., 2018.

Roger Scruton: *Futóbolondok, csalók, agitátorok az újbaloldal gondolkodói*. Bp., 2019.

Sári Zsolt: Az ICOM múzeum definíciójának története és evolúciója. *Múzeumcafé* 17 (2023) 1–2. sz. 303–327.

Szabó Márton: Vázlat a politika diszkurzív értelmezéséről. *Politikatudományi szemle* 5 (1996) 4. sz. 103–132.

Számok. In: *Jelképtár*. Szerk. Hoppál Mihály. Bp., 1994. 194–197.

Szücs Zoltán Gábor: Politikai poétika. In: *Dialógus, vita, diskurzus*. Szerk. Horváth Szilvia – Gyulai Attila. Bp., 2019. 201–222.

Újbaloldal. In: *Politikatudományi enciklopédia*. Szerk. Vernon Bogdanor. Bp., 2001. 691.

Vikki McCall - Clive Gray: Museums and the ‘new museology’: theory, practice and organisational change. *Museum Management and Curatorship* 29 (2014) 1. sz. 19–35.

Wilhelm Gábor: Az új muzeológia fogalmai és problémái. *Néprajzi Látóhatár* 22 (2013) 2. sz. 8–29.

Wojtilláné Salgó Ágnes: *Könyvtári és szakirodalmi tájékoztatási szabályzat*. Bp., 2009.

Felhasznált képek jegyzéke

(1. kép,) A Liverpooli Múzeum, John Lennon és Yoko Ono művészetének kölcsönhatásait bemutató, *Double Fantasy* című tárlatán kiállított *Some Time in New York City* album

- lemezborítójának címoldala. In:
<https://www.youtube.com/watch?v=p1usd3O0IPk&list=PLtd6KRb90Px2xaGhTX7lHodLrDpklIuxi&index=11>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 18.)
- (2. kép,)** A *Double Fantasy* tárlaton kiállított *All you need is love* ágytakaró. In:
<https://www.youtube.com/watch?v=KFE4z8c7oCY&list=PLtd6KRb90Px2xaGhTX7lHodLrDpklIuxi&index=3>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. február 25.)
- (3. kép,)** Karen O'Rourke a Liverpooli Múzeum *Kettős fantázia - John & Yoko (Double Fantasy - John & Yoko)* nevű kiállításának kurátora. 2019-ben Ono fehér sakkja előtt beszélve mutatta be a kiállítást. In:
<https://www.youtube.com/playlist?list=PLtd6KRb90Px2xaGhTX7lHodLrDpklIuxi>.
 (Legutóbbi megtekintés: 2025. február 25.)
- (4. kép,)** A *háborúnak vége! Ha akarod* tárlat kurátora külön videót szentelt a fehér sakk bemutatásának a Nemzeti Múzeum you tube csatornáján a kiállítást tematizáló lejátszási listában. In:
<https://www.youtube.com/watch?v=AHKUctdYv0Y&list=PLEo9glk7WMKkcZjXwx0-MSGNsJaAtQtc4&index=4>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. január 01.)
- (5. kép,)** A *Menekülthajó* konceptuális műalkotás üres és fehér tere, még mielőtt a látogatók kitölthették volna azt üzeneteikkel. In:
https://www.youtube.com/watch?v=_ERevWH52SI&list=PLEo9glk7WMKkcZjXwx0-MSGNsJaAtQtc4&index=6 (Legutóbbi megtekintés: 2025. 03. 18.)
- (6. kép,)** Yoko Ono: *Bastet*, 1990. réz, plasztika. In:
https://www.youtube.com/watch?v=_ERevWH52SI&list=PLEo9glk7WMKkcZjXwx0-MSGNsJaAtQtc4&index=6. (Legutóbbi megtekintés: 2025. március 23.)
- (7. kép,)** A *Menekülthajó* konceptuális művészeti tere, miután a múzeumhasználók megtöltötték azt, a migráció Ono megszabta értelmezési keretének megfeleltethető üzenetekkel, a művész rendelkezései szerint. In:
https://www.youtube.com/watch?v=_ERevWH52SI&list=PLEo9glk7WMKkcZjXwx0-MSGNsJaAtQtc4&index=6. (Legutóbbi megtekintés: 2025. március 22.)
- (8. kép,)** Yoko Ono az első *Cut piece* performanszok egyikén 1964-1965-ben. In:
<https://www.youtube.com/watch?v=p1usd3O0IPk&list=PLtd6KRb90Px2xaGhTX7lHodLrDpklIuxi&index=11>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 18.)

(9. kép,) Az érzékekre ható *Cut piece* performansz Karafiáth Orsolya előadásában. In: <https://www.tiktok.com/@magyarnemzetimuzeum/video/7201799250420714758>.

(Legutóbbi megtekintés: 2025. április 21.)

(10. kép,) Gulyás Gábor kurátor *A Háborúnak vége! Ha akarod* tárlat első *Cut piece* performanszának előadója, Trill Zsolt színművész ruhájából vág le egy darabot. In: <https://index.hu/kultur/2022/11/28/yoko-ono-magyar-nemzeti-muzeum-dzsudzsak-balazs-orozslan-szonja/>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 21.)

(11. kép,) Az „LMBTQ+ történelmet” bemutató virtuális gyűjtemény indexképe a Liverpooli Múzeum honlapján. In: <https://www.liverpoolmuseums.org.uk/museum-of-liverpool#section--explore-online>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 19.)

(12. kép,) A Dakota-házból a Central parkra nyíló kiállítás a művésznő festményén. In: <https://www.youtube.com/watch?v=NiKIyplxvr4&list=PLEo9glk7WMKkcZjXwx0-MSGNsJaAtQtc4&index=7>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. április 21.)

(13. kép,) A perszonális művészeti mítoszteremtés jegyében *A Háborúnak vége! Ha akarod* tárlatot a sajtóban reklámozó hirdetések is a művésznő nevét használták hívószavakként. In: *A háborúnak vége! ha akarod. Irodalomtörténet* 103 (2022) 4. sz. 521.

ONO NEWS THAT'S FIT TO PRINT

Some Time

in New York City

LATE CITY EDITION
WEATHER: Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof; or abridging the freedom of speech, or of the press; or the right of the people peaceably to assemble, and to petition the Government for a redress of grievances.

Established 1984

JOKO PRESS

John & Yoko/ Plastic Ono Band With Elephant's Memory Plus Invisible Strings

SISTERS, O SISTERS

Ono
We lost our green land
We lost our clean air
We lost our true wisdom
And we live in despair.
Sisters, O sisters
Let's stand up right now
It's never too late
To start from the start.
Wisdom, O Wisdom
That's what we ask for
And yes, my dear sisters
We must learn to ask.
Middle 8:
Wisdom, O Wisdom
That's what we ask for
That's what we live for now.
Sisters, O sisters
Let's wake up right on
It's never too late
To shout from our hearts.
Freedom, O Freedom
That's what we fight for
And yes, my dear sisters
We must learn to fight.
Middle 8:
Freedom, O Freedom
That's what we ask for

That's what we live for now.
Sisters, O sisters
Let's give up no more
It's never too late
To build a new world.
New world, O New world
That's what we live for
And yes, my dear sisters
We must learn to live.

Middle 8:
New world, O New world
That's what we live for
That's what we must learn
to build.
New world, O New world
That's what we live for
That's what we must learn
to build.

ANGELA

Lennon/Ono

Angela, they put you in prison
Angela, they shot down your man
Angela, you're one of the millions of political prisoners in the world.
Sister, there's a wind that never dies
Sister, we're breathing together
Sister, our love and hopes forever keep on moving oh so slowly in the world.
Angela, can you hear the earth is turning?
Angela, the world watches you.

SEE: "WOMAN IS THE NIGGER OF THE WORLD..."

Woman is the Nigger of the World

Lennon/Ono

Woman is the nigger of the world
Yes she is... think about it
Woman is the nigger of the world
Think about it... do something about it.
We make her paint her face and dance

If she won't be a slave, we say that she don't love us
If she's real, we say she's trying to be a man
While putting her down we pretend that she's above us
Woman is the nigger of the world... yes she is
If you don't believe me, take a look at the one you're with
Woman is the slave of the slaves
Ah, yeh... better scream about it.
We make her bear and raise our children
And then we leave her flat for being a fat old mother hen
We tell her home is the only place she should be
Then we complain that she's too unworshipful to be our friend
Woman is the nigger of the world... yes she is
If you don't believe me, take a look at the one you're with
Woman is the slave to the slaves
Yeh (think about it).
We insult her every day on TV
And wonder why she has no guts or confidence
When she's young we kill her will to be free
While telling her not to be so smart we put her down for being so dumb

Woman is the nigger of the world
Yes she is... if you don't believe me, take a look at the one you're with
Woman is the slave to the slaves
Yes she is... if you believe me, you better scream about it.
Repeat:
We make her paint her face and dance.
We make her paint her face and dance.
We make her paint her face and dance.

WE'RE ALL WATER

Ono
There may be not much difference
Between Chairman Mao and Richard Nixon
If we strip them naked.
There may be not much difference
Between Marilyn Monroe and Lenny Bruce
If we check their coffins.
There may be not much difference
Between White House and Hall of People
If we count their windows.
There may be not much difference
Between Raquel Welch and Jerry Rubin
If we hear their heartbeat.
Chorus:
We're all water from different rivers
That's why it's so easy to meet
We're all water in this vast, vast ocean
Someday we'll evaporate together.
Chorus:
We're all water from different rivers
That's why it's so easy to meet
We're all water in this vast, vast ocean
Someday we'll evaporate together.

The entire world is a musical instrument, the pole of the Earthly music is an echo of world celestial is intersected this cosmic harmony. It is a where this heavenly chord is relic of heaven—UNKNOWN
Copyright details of lyrics reproduced are as shown on the enclosed record No. PCS 7181. Lyrics printed by permission of the Copyright Owners, shown on the record labels and subject to the claims also shown on these labels.

Register to Vote

(1. kép.) A Liverpooli Múzeum, John Lennon és Yoko Ono művészetének kölcsönhatásait bemutató, *Double Fantasy* című tárlatán kiállított *Some Time in New York City* album lemezborítójának címlapja.

(2. kép.) A *Double Fantasy* tárlaton kiállított *All you need is love* ágytakaró.

(3. kép.) Karen O'Rourke a Liverpooli Múzeum *Kettős fantázia - John & Yoko (Double Fantasy - John & Yoko)* nevű kiállításának kurátora. 2019-ben Ono fehér sakkja előtt beszélve mutatta be a kiállítást.

(4. kép.) *A háborúnak vége! Ha akarod* tárlat kurátora külön videót szentelt a fehér sakk bemutatásának a Nemzeti Múzeum you tube csatornáján a kiállítást tematizáló lejátszási listában.

(5. kép.) A *Menekülthajó* koncepcuális műalkotás üres és fehér tere, még mielőtt a látogatók kitölthették volna azt üzeneteikkel.

(6. kép.) Yoko Ono: *Bastet*, 1990. réz, plasztika.

Gulyás Gábor
kurátor

(7. kép.) A *Menekülthajó* konceptuális művészeti tere, miután a múzeumhasználók megtöltötték azt, a migráció Ono megszabta értelmezési keretének megfelelően értelmezhető üzenetekkel, a művész rendelkezései szerint.

(8. kép.) Yoko Ono az első *Cut piece* performansok egyikén 1964-1965-ben.

Karafiáth Orsolya

🧠 a Cut Piece-es
élményeiről

(9. kép.) Az érzékekre ható *Cut piece* performansz Karafiáth Orsolya előadásában.

(10. kép.) Gulyás Gábor kurátor *A Háborúnak vége! Ha akarod* tárlat első *Cut piece* performanszának előadója, Trill Zsolt színművész ruhájából vág le egy darabot.

LGBTQ+ history

A celebration of LGBTQ+ histories and individuals.

[Find out more](#)

(11. kép.) Az „LMBTQ+ történelmet” bemutató virtuális gyűjtemény indexképe a Liverpooli Múzeum honlapján.

(12. kép.) A Dakota-házból a Central parkra nyíló kiállítás a művésznő festményén.

YOKO ONO

A HÁBORÚNAK
VÉGE!
—
HA AKAROD

2022. NOVEMBER 27. – 2023. FEBRUÁR 18.

MAGYAR
NEMZETI
MÚZEUM

(13. kép.) A személyes művészeti mítoszteremtés jegyében *A Háborúnak vége! Ha akarod* tárlatot a sajtóban reklámozó hirdetések is a művészről nevével használták hívószavakként.

Szabó Dániel

történész, régésztechnikus, a Koszta József Múzeum munkatársa

Szabó Dániel

A Csongrád Vármegyei Múzeum története 1918-1944 – Az I. világháború lezárásától a II. világháborús front megérkezéséig - Részeredmények ismertetése II.

Absztrakt

Tanulmányom a korábban az I. világháború végéig megírt múzeumtörténet folytatása. Ebben az írásban az intézmény történetét a II. világháborús front megérkezéséig mutatom be. Ebben a negyedszázadnyi időben a múzeum több nehézséggel nézett szembe azonban minden gátoló tényező ellenére egy nagy és anyagait a külföldön is jól ismert régészeti múzeummá fejlődött Csallány Gábor vezetése alatt.

Bevezetés

Tanulmányomban a korábban leírt múzeumtörténetet kívánom folytatni az I. világháború végétől a II. világháborús front megérkezéséig.¹ Ez a negyedszázadnyi időszak a fellépő nehézségek ellenére prosperáló időszak volt a múzeumi gyűjtemények életében. A tanulmány elején röviden ismertetem a román megszállás eddig ismeretlen helyi sajtóforrásait majd kitérek a 20-as évek gazdasági nehézségeit követően újra beinduló múzeumi gyarapodásokra is. Az 1925-ös évtől nagyobb változás állt be a közgyűjtemény életében. Innentől kezdve Csallány

¹ Az előzményeket lásd. Szabó, Dániel (2024/3): A Csongrád Vármegyei Múzeum történetének előzményei – A Csongrádmegyei Történelmi és Régészeti Társulat múzeum alapításától az I. világháború végéig - Részeredmények ismertetése I. In: Bonus Nuntium 2024/3., 47-61.

Gábor már a munka idejének felét tölthette a múzeum ügyeivel. Egy évvel később 1926-tól mint ténylegesen kinevezett igazgató már teljes időben a közgyűjteménnyel foglalkozhatott. A közkönyvtár is ebben az évben kezdte meg működését Dr. Zalotay Elemér felügyelete alatt. A nagyobb ásatások alkalmával jelentősen gyarapodtak a régiség és éremtár anyagai, de a gyakori ajándékozásoknak köszönhetően a többi gyűjtemény is nagyfokú fejlődésen ment keresztül. Erre már nemcsak a belföldi, hanem a külföldi kutatók is felfigyeltek és egyre többen látogatták meg a múzeumot. A már korábban is jelentkező krónikus helyhiány megoldása ezek miatt ismét egyre időszerűbbé vált. Felmerült ismét egy új korszerű Kultúrpalota építésének az ügye, melyet a gazdasági világválság megghiúsított. Az Attila kultusz a 20-as évek végén és 30-as évek elején virágzásnak indult és ettől is azt várták, hogy a múzeum nemcsak ismertebb, hanem egy új épülettel is gazdagodhat. Ezek az elképzelések is csak papíron maradtak meg. A 30-as években a múzeum gyűjteményeinek egy része többször is költözni kényszerül. Az új épület megvétele 1937-ben úgy tűnt megoldást nyújt az állandó helyhiányra. Ez azonban csak átmeneti időszak volt, mivel a ligeti épületet ki kellett üríteni és átadni azt a csendőriskola részére. Ezzel párhuzamosan egy újabb a múzeumigazgatót érintő esemény is történt. Csallány Gábort nyugdíjazták, de a múzeum vezetését továbbra is ő látta el a II. világháborús front megérkezéséig.² A II. világháborús pusztítások

A múzeum helyzete az 1920-as években

Az I. világháborút követő őszirózsás forradalomról, valamint a Tanácsköztársaság és az azt követő román megszállásról a múzeum életében kevés ismerettel rendelkezünk.³ Egy rövid hírünk van csupán 1920. február végéről, amikor a román megszálló erők helyi parancsnoka és kísérete meglátogatta a múzeumot.⁴ „A gyűjtemények gazdagsága felett – bár sajnos ez

² A múzeum II. világháborús veszteségeiről, már korábban írtam egy tanulmányt ez bővebben lásd Szabó, Dániel (2023/2): A Csongrád Vármegyei Múzeum II. világháborús veszteségei In: Bonus Nuntium 2023/2 126-157., A jövőben egy újabb levéltári dokumentumokkal kibővített tanulmányt is ki kívánok adni, mely ennek a múzeumtörténetnek a záró tanulmánya lesz.

³ A kutatást az is nehezíti, hogy a szentesi levéltárban a Múzeumi Iratok 1926-tól találhatók meg összegyűjtve. Az ezt megelőző időszak anyagai nagy valószínűség szerint az Alispáni Iratok között találhatók meg szétszórva. Ennek összegyűjtése egy nagyobb kutatás keretében valósítható meg a jövőben. A helyi eseményekről az őszirózsás forradalomtól a román megszállásig tartó időszakokkal kapcsolatban szintén további levéltári kutatások szükségesek. Ennek ismeretébenn a múzeum anyagainak pontos számát, illetve azt lehetne megtudni, hogy a forradalmak, a Tanácsköztársaság időszaka és a román megszállás mennyiben érintette a múzeum anyagait. Az erről az időszakról szóló szentesi eseményekről bővebben lásd Labádi, Lajos (2000): Szentes vázlatos története. In: Kis-Rácz, Antalné - Labádi, Lajos –Vörös, Gabriella (szerk.): Szentes helyismereti kézikönyve I. Szentes: Szentes Város Önkormányzata és a Csongrád Megyei Levéltár. Szentes, 2000. 205-215.

⁴ Eddigi ismereteim szerint 1919-ben a múzeumról nem született nagyobb sajtóhír. Ugyan ez a helyzet az 1920-as évre is. Ezt azonban szeretném árnyalni azzal az információval, hogy a helyi lapok ebből az időszakból nagyon hiányosan vannak meg, így előfordulhat, hogy a jövőben még előkerülhet egy-egy hír.

*jelentékenyen megfogyott – elismerésüket nyilvánították.”*⁵ Egy későbbi 1922-es sajtótudósításból szintén kaphatunk némi rálátást erre az időszakra.⁶ A lapban erről az időszakról az alábbiakat írta. *„A muzeum fejlődésének megakadályozására látszólag közbejött a háború, amikor a vezetőség tagjai hadbavonultak, de csak látszólag nem fejlődött és gyarapodott a muzeum, mert Csallány Gábor igen értékes hadtörténelmi tárgyakat, különböző katonai emlékeket, zászlókat, érmeket szerzett a hazatérőktől és azt mind a múzeumban helyezte el.”*⁷ A múzeumot ért károkról Csallány Gábor az alábbiakat nyilatkozta: *„Egy kis károsodás is érte a múzeumot a forradalom és a kommunizmus, továbbá a román megszállás ideje alatt, amikor a katonaság mintegy tízezer korona értékű érmeket elrabolt, s a butortárgyakban több kárt csinált.”* Azonban úgy tekintett a jövőbe, hogy a közösség bevonásával ezek a károk orvosolhatók lesznek.⁸

A múzeum rendes működése 1921-ben állt helyre.⁹ Ekkortól ismét beszámoltak a helyi lapok a múzeumi adományozásokról. Ezek még szintén a hadifogságból hazaérkezett katonák által adományozott tárgyak és főként pénzek voltak.¹⁰ Az 1922-es évben ünnepelte a Csongrád Vármegyei Múzeum fennállásának negyed évszázadát. Erre a lapok már egy hónappal korábban felhívták az olvasóközönség figyelmét.¹¹ Az ünnepség június 15-én egy díszközgyűléssel kezdődött, melyet dr. Szőke József¹² a gimnázium igazgatója nyitott meg és egyben köszöntötte a megjelenteket. Ezt követően dr. Szabó Sándor¹³ főispán és a kultuszminiszter képviselőjében dr. Czákó Elemér¹⁴ miniszteri tanácsos mondott beszédet. A múzeum eddigi történetét is röviden összefoglalták, melyben kiemelték Csallány Gábor fáradhatatlan munkabíráását

⁵ A rövid hírben felsorolták kik vettek részt ezen a látogatáson. *„Tuhasi ezredes, dandárparancsnok és neje, Magda alezredes, Palrului kapitány, Naslu főhadnagy és Curla térparancsnok a 107-ik gyalogezred tisztikarával megtekintették a szentesi muzeumot.”* A felsorolt emberekről életrajzi adat nem lelehető fel. Azt nem tudjuk, hogy az újságban megfogalmazott jelentékeny szó mennyi tárgyat és egyéb leletet érintett ekkor, de ez a cikk is bizonyítja, hogy a háborús megszállás a múzeumot is érintette. Alföldi Ujság 1920. február 24. *A dandárparancsnok látogatása.* 2.

⁶ Ekkor ünnepelte a múzeum fennállásának 25. évét, melyre a tanulmány későbbi részében ki fogok térni részletesebben.

⁷ Ezeknek az adományozott tárgyaknak egy része a 20-as évek végén okozott némi problémát a múzeumnak.

⁸ A muzeum 25 esztendő történetéből – Szentesi Kisgazda 1922 és Csongrádmegyei Hírlap 1922., Szalontai, Csaba (2021): „Hát atyámifia a muzeum nem komédia” – A szentesi múzeum történetének első 70 éve a korabeli sajtó alapján. 207-208.

⁹ A villanyvilágítás helyreállítására egészen 1925-ig kellett várni.

¹⁰ Adományok a múzeumnak – Szentesi Kisgazda 1921. Uo. Szalontai (2021) 203.

¹¹ Uo. Szalontai (2021) 205-206.

¹² Dr. Szőke József a Szentesi Magyar Királyi Állami Horváth Mihály Főgimnázium igazgatója. Szaktárgyai a történelem és a latin volt. 1901 óta tanított és 1910 óta volt az intézmény igazgatója egészen 1925-ig nyugdíjba vonulásáig. Dr. Szőke, József (1922): A Szentesi Magyar Királyi Állami Horváth Mihály Főgymnasium Értesítője – Az 1921-1922. iskolai évről. Szentes 1922. 6., Dr. Páhi, Ferenc (1959): A szentesi gimnázium története, Kézirat, Szentes. 122.

¹³ Személyéről életrajzi adat nem lelhető fel.

¹⁴ Személyéről életrajzi adat nem lelhető fel.

melynek révén létrejöhett a gazdag gyűjtemény. A díszközgyűlésen dr. Nagy Sándor¹⁵ alispán indítványára üdvözlő táviratot intéztek a kultuszminiszterhez. A délután folyamán műsoros előadást, az este folyamán pedig vacsorát adtak.¹⁶Másnap Csallány Gábor közzétette köszöntő sorait a helyi lapokban. Ebben az eddigi szolgálatairól írt. *„Én csak kötelességet teljesítettem, azt amit minden magyar embernek tudása és erejéhez mérten a közért teljesítenie kell. Ez nem érdem, ezért elismerés tulajdonképpen nem is jár.”* Amit azonban fontosnak talált. *„Ha mégis talán van valami érdemem, úgy az csupáncsak az lehet, hogy ezelőtt 25 évvel megalapítottam a „Csongrádvármegyei Történelmi és Régészeti Társulatot”, és hogy azt 25 éven át sokszor igen nehéz helyzet közepette, több kevesebb lelkesedéssel, munkaszeretettel igyekeztem fejleszteni.”* A jövőre is kitekintett. *„Nem tagadom, jól esik látnom, hogy munkám nem volt hiába való: mutatja a lefolyt ünnepély, az elismerés és a muzeum, mely ha ma még nem is, de a közel jövőben fontos kultúrtényezővé fog válni.”* Ezt követően mind a Szentés város közösségének, mind a minisztériumnak megköszönte a segítséget és kérte, hogy továbbra is segítsék a múzeum munkáját.¹⁷

A gazdaság talpra állásával meginduló földmunkák során nem egy esetben értékes pénzletek kerültek a felszínre, melyből a múzeum is gazdagodott.¹⁸ Ezek az értékes tárgyak felkeltették a tolvajok figyelmét is. A helyi lapok 1923 nyarán arról számoltak be, hogy a múzeumból 15 db arany és 12 db ezüst pénzérmét tulajdonítottak el. A tetteseket elfogták. Az aranypénzek közül 12 db, az ezüst pénzérmékből csupán csak 3 db került vissza a múzeum tulajdonába.¹⁹ Nagy valószínűséggel a betörés következtében, az 1930-as évektől az értékes leleteket és pénzeket már elzárva helyezték el és a kiállított pénzeket és leleteket is zárható tárolókban állították ki.

A Csongrádvármegyei Történelmi és Régészeti Társulat taglétszáma az évek elteltével tovább csökkent. Emiatt 1924-ben felmerült, hogy a múzeum fenntartását vegye át a vármegye.

15 Személyéről életrajzi adat nem lelhető fel.

16 A muzeum 25 esztendő történetéből – Szentési Kisgazda 1922, Csongrádvármegyei Hírlap 1922. Uo. Szalontai (2021) 207-208.

17 Csallány Gábor köszönete. Szentési Kisgazda 1922, Csongrádvármegyei Hírlap 1922. Uo. Szalontai (2021) 208.
18 Ilyen volt a fábiánsebestyáni uradalomban talált 187 db ezüst pénzlelet is. Nagy ezüstpénzlelet – Csongrádvármegyei Hírlap 1923. Uo. Szalontai (2021) 212.; Történészként nem is vállalkozom arra, hogy leírjam a korszakban Csallány Gábor ásatásait. Ezt azért sem teszem meg, mert erről már mások is írtak. Csallány Gábor régészeti munkásságáról bővebben lásd. Hergott, Kristóf „Meddig marad a test a földben? Ameddig a Csallány igazgató úr ki nem ássa!” Csallány Gábor Szentés környéki avar kori ásatásai. In Bonus Nuntium 2023/1 5-19.

19 Egy későbbi 1925-ös cikkben a 15 db aranyérmé mellett 40 darab ezüstpénz ellopásáról írtak. Ebben már 12 db arany és 15 db ezüstpénz visszakertüléséről számoltak be. Megkerült a muzeum ellopott aranyainak nagyrésze – Szentési Hírlap 1925. Uo. Szalontai (2021) 226-227. A pénzekről írt 1923-as cikkekről bővebben lásd. Uo. Szalontai (2021) 213-214.

A Szentesi Hírlapban összefoglalták a múzeum ekkori állapotát. *„Régi rozoga kerti épületben. Könyvtára 6000 kötet, többnyire holt anyag. Régiségtára a legkiválóbb hun-avarkori gyűjtemény Magyarországon, gazdag néprajzitár. Kisebb kulturhistoriai és képgyűjtemény. (Helyi festők.) Elhanyagolt természetrajzi tár. Kívánatos lenne, ha a társulattól a vármegye és a város venné át a muzeum gondozását.”*²⁰ Az intézmény rossz anyagi helyzete miatt az ásatások is szüneteltek. Erről maga Csallány Gábor az alábbiakat nyilatkozta. *„Ásatásokat, feltárásokat a mai viszonyok között folytatni nem lehet, mert hiszen az egyesületnek annyi jövedelme sincs, hogy a felügyelő muzeumi szolgát tisztességesen javadalmazhassa.”*²¹ Ebben változást 1924 nyara hozott, mivel újra megindultak az ásatások.²² Ezek főként Szentés környékéhez kapcsolódtak. Nagyobb ásatások is folytak, melyen Dr. Fettich Nándor²³ is részt vett. Az ekkori munkálatokban a cserkészeket is bevonta a múzeum. Erről a helyi lap így számolt be. *„Tegnap reggel ásókkal és csákányokkal kivonultak a cserkészek a felsőcsordajárásra és megkezdték a munkát. Munkatársunk kintjárt a délutáni órákban a csordajáráson, ahol, vigan, nagy buzgalommal dolgoznak a cserkészek.”*²⁴

Az anyagi gondok az 1925-ös évben kezdtek megszűnni. A vármegye ugyanis átvette az intézmény fenntartását a társulattól. Az ott dolgozók vármegyei tisztviselői státuszba kerültek. Ettől kezdve Csallány Gábor munkaideje a felét a múzeumi feladataival tölthette. A lap megjegyezte azonban, hogy: *„Mi a magunk részéről a leghelyesebb megoldásnak azonban azt tartjuk, hogy Csallány Gábor igazgatót teljesen ragadják ki a kórházi környezetből, hogy minden idejét a tudományos munkásságnak szentelhesse.”*²⁵ Erre még ugyan ebben az évben megoldás is született. A Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium megbízásából Hóman Bálint²⁶ tárgyalta a vármegyével, hogy a múzeumnak biztosítsanak egy igazgatói állást, melyet a Törvényhatósági Bizottság meg is szavazott.²⁷ A jövőbeli tervekben szerepelt az is, hogy népvándorláskori múzeumra fejlesszék az intézményt.²⁸ Ennek ellenére is volt még mit

20 A szentesi muzeumról I. – Szentesi Hírlap 1924. Uo. Szalontai (2021) 215.

21 A szentesi muzeumról II. – Szentesi Hírlap 1924. Uo. Szalontai (2021) 215.

22 Ezek az ásatások nagy valószínűséggel minisztériumi és vármegyei támogatások segítségével valósulhattak meg. Ennek pontos megállapításához azonban további levéltári kutatások szükségesek.

23 Dr. Fettich Nándor (1900-1971) régész, ötvös, az MTA tagja. Életrajzáról bővebben lásd. <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC03975/04438.htm> Letöltés időpontja: 2025.02.10. 11:05

24 Azt nem tudni, hogy melyik cserkészcsapat dolgozott ekkor az ásatáson. Nagyszabású régészeti ásatások indultak meg a felső csordajáráson. – Szentesi Hírlap 1924. Uo. Szalontai (2021) 220-221.

25 A vármegye átvette a muzeumot a régészeti társulattól. Szentesi Hírlap 1925. Uo. Szalontai (2021) 232.

26 Hóman Bálint (1885-1951) történész, egyetemi tanár, kultúrpolitikus, az MTA tagja. Életrajzáról bővebben lásd <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> Letöltés időpontja 2025.02.10. 13:05

27 A törvény hatósági bizottság biztosította a vármegyei muzeum továbbfejlesztésének lehetőségét – Szentesi Hírlap 1925. Uo. Szalontai (2021) 255.

28 Értekezlet a vármegyeházán a Csongrádmegyei Múzeum fejlesztése és kedvezőbb elhelyezése ügyében. Szentesi Hírlap 1925. Uo. Szalontai (2021) 254-255.

fejleszteni az intézményen, mivel a téli hónapokban így is be kellett zárni. „Köztudomásu dolog, hogy a muzeum a téli fűtésre és világításra nincs berendezkedve, s a szükséges anyagi eszközökkel nem rendelkezik, hogy az anyagot beszerezhesse.” Ezen a városnak írt két kérvény segített. Ebben az igazgató a fűtéshez szükséges famennyiség kiutalását, valamint a román megszállás idején megrongált villanyvezeték kijavítását kérte.²⁹

Az évek során a múzeumi anyag olyan méretű fejlődésen ment keresztül, hogy már nemcsak az országon belül, hanem külföldről is érkeztek neves vendégek megtekinteni az intézményt illetve részt vettek Csallány Gábor egy-egy ásatásán. A legmozgalmasabb az 1925-ös év volt. Június végén Habsburg Albrecht³⁰ főherceg és Izabella³¹ főhercegnő nemcsak az ásatásra látogatott el, hanem a múzeumot is megtekintette.³² Augusztus végén egy indiai kutató Jivanji Jameshedji Modi³³ mellett egy japán egyetemi tanár Inaoka Juchiro³⁴ szintén részt vett egy szentesi ásatáson és múzeumlátogatáson is.³⁵

Az 1926-os évben rendeződött a Csongrád Vármegyei Múzeum élén regnáló Csallány Gábor helyzete. Az akkori főispán tényleges igazgatóvá nevezet ki. Az egyik helyi lap ennek kapcsán interjút is készített vele a kinevezése után. Ebben az eddigi harminc éves működéséről nyilatkozott. Az intézmény és a tudományos társaság megalapításáról a következőket mondta. „Az ezredéves kiállítás hatása alatt, 1897. május 9-én alapítottam meg a Csongrádvármegye Történelmi és Régészeti Társulatát és ugyanakkor történt meg a muzeum megalapítása is.” Több nyugati országban is járt, ahová a múzeumi intézmények megismerése céljából látogatott el. A múzeumi anyagok gyűjtéséről pedig a következőt nyilatkozata ugyanott. „A muzeum megalapítása óta valósággal házaltam a muzeális tárgyak összegyűjtése érdekében. Bejártam

29 Azt pontosan nem lehet tudni, hogy még 1925-ben jóváhagyta-e a városi közgyűlés a kérést, mivel erről csak egy december elején született rövid cikk számolt be. A muzeum kérése a városi közgyűlés elé kerül – Alföldi Ujság 1925. Uo. Szalontai (2021) 258. Egy korábbi cikkben azonban úgy írtak róla, hogy el lesz intézve a kérés. Vasárnaponként télen is nyitva lesz a muzeum – Szentesi Hírlap 1925. Uo. Szalontai (2021) 257.

30 Habsburg-Tescheni Albert Ferenc József (Albrecht) főherceg (1897-1956) földbirtokos, politikus, a Felsőház tagja. Életrajzáról bővebben lásd <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC00003/00164.htm> Letöltés időpontja: 2025.02.11. 12:20

31 Habsburg-Tescheni Mária Anna Izabella főhercegnő (1882-1940). A Bourbon-parmai herceghez ment feleségül, akitől 8 gyermeke született. Életrajzáról bővebben lásd <https://www.thepeerage.com/p11187.htm#i111866> Letöltés időpontja: 2025.02.12. 09:05

32 Albrecht főherceg már 1924-es évben is tett látogatást a múzeumban. Ekkor annak régészeti anyagait tekintette meg. Albrecht királyi herceg látogatása a muzeumban – Alföldi Ujság 1924. Uo. Szalontai (2021) 224. Az 1925-ös látogatásról Albrecht királyi herceg és kísérete részt vett a Szentés határában egy hun temető feltárásában. Csallány Gábor igazgatónak legnagyobb elismerését fejezte ki. Megtekintették a Csongrádvármegyei muzeumot is. – Szentesi Hírlap 1925. Uo. Szalontai (2021) 235-238.

33 Modi, Jivanji Jamschedji, Sir Dr. Indiai történész. Életrajzáról bővebben lásd Uo. Szalontai (2021) 553.

34 Imaoka, Juichiro (1888-1973) japán tudós az első japán-magyar szótár megalkotója. Életrajzáról bővebben lásd. Uo. Szalontai (2021) 553.

35 A külföldi vendég tudósok látogatásáról szóló cikkeket lásd. Uo. Szalontai (2021) 245-252.

az egész Alföldet s közeli falvakat, ahol főként néprajzi dolgokat gyűjtöttem. Azóta árok és kutatok.”³⁶ Az év végén a múzeum anyagainak az átrendezése is megtörtént mivel, ahogy az igazgató nyilatkozta, ennek rendezése időszerűvé vált. „A legutóbbi ásatásoknál napfényre került igen sok értékes anyag vár még tisztogatásra, preparálásra és szemléltető táblákon való elhelyezésre.” Csallány Gábor az igazgatói kinevezését követően, immáron teljesen a múzeum ügyének szentelhette az idejét.³⁷

Erre nagy szükség is volt, mivel a múzeumi gyűjtemények gyarapodása a következő évben is tovább növekedett. Ekkor a könyvtári állomány jelentősen gyarapodott, mivel 3 ezer kötet kapott gróf Klebelsberg Kunó³⁸ kultuszminisztertől. A miniszter kifejezett kérése volt, hogy a könyveket közhasználatba adják.³⁹ A könyvtárat, mint múzeumőr 1926 szeptembere óta vezette dr. Zalotay Elemér⁴⁰, akit az alispán még az év végén kinevezett könyvtárossá. A közkönyvtárrá válás előtt rendezték a könyvtári anyagot. Erről a könyvtáros a következőt nyilatkozta. „Az anyag túlnyomó részét példátlan szorgalommal Csallány igazgató ur gyűjtötte össze, kár, hogy szépirodalmi anyag kevés és így nem igen számíthatunk egyelőre a

36 A lapnak elmondta azt is, hogy 1899-ben a régészeti és numizmatikai tudását fejlesztette tanfolyamokon. A külföldi utazásai során a múzeumok látogatása mellett a nyelvfejlesztésre is jutott ideje. Első tudományos munkája szintén 1899-ben jelent meg. A vármegye tiszteletbeli levéltárnokának nevezték ki. A Dugonics Társaság tagjai sorába választotta 1919-ben. A Csongrádvármegyei Múzeum tényleges igazgatójánál. Szentesi Kisgazda 1926. Uo. Szalontai (2021) 288-289.

37 Átrendezi a múzeum anyagát – Alföldi Ujság 1926. Uo. Szalontai (2021) 304.

38 Gróf Klebelsberg Kunó (1875-1932) miniszter, az MTA tagja életrajzáról bővebben lásd. <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC07165/08068.htm> Letöltés időpontja: 2025. 02. 13. 08:25

39 3000 kötetes közkönyvtár nyílik meg a Múzeumban. Szentesi Hírlap 1927. Uo. Szalontai (2021) 309-310.

40 Dr. Zalotay Elemér (1894-1968) régész, könyvtáros, múzeumigazgató. Kutatásaim során egy jóval részletesebb és dr. Zalotay Elemér által írt önéletrajra is rábukkantam a levéltárban. Az alispáni iratok között a 2608/1946 iktatószám alatt (MNL CSCSVL SZFL IV. 406, Alispáni Iratok 2608/1946) a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségéhez írta 1945. december 7-én. Schuiter Elemérként 1894. november 24-én született a Szebenmegyei Szászsebesen. Apja Schupiter József, anyja Sholtz Valéria elsőszülött gyermekeként. Tordán az állami főgimnáziumban érettségizett 1912-ben. Adóhivatali gyakornokként kezdett dolgozni Dicsőszentmártonban egészen 1914. október 26-áig. Ekkor katonai szolgálatra vonult be Marosvásárhelyre. Kétszer sebesült tartalékos főhadnyaként szerelt le 1920-ban. Ezt követően került Szentesre és adóhivatali tisztként kereste a kenyerét. Itt egészen 1926-ig dolgozott, és ekkor nyugdíjazták saját kérésére. Ezt követően a Csongrád Vármegyei Múzeum tiszteletdíjas őre és könyvtárosa lett. Emellett tanulmányait tovább folytatta és 1929-ben iratkozott be a szegedi egyetemre, ahol 1932-ben doktorált. A múzeumnál 1939-ig dolgozott. Ezt követően Debrecenben és Kolozsváron is tevékenykedett. A kolozsvári tartózkodása során az erdélyi Háziipari Szövetség igazgatójaként néprajzi és falukutatói tevékenységet fejtett ki. A II. világháború alatt 1943 márciusától ismét behívták. 1945. április 29-én Bajorországban esett amerikai hadifogságba, ahonnan 1945. október 19-én indult haza. A kaposvári táborban igazolták és onnantól kezdve Budapesten tartózkodott egészen ennek az önéletrajznak a megfogalmazásáig biztosan. A második világháborús tevékenységéről egy jóval későbbi dokumentumból (MNL CSCSVL SZFL VIII. 701, Csongrád Vármegyei Múzeum Iratai 215/1949) lehet pontosabb képet kapni. Ebből az iratból kiderült, hogy 1945. május 1-én délelőtt 11 órakor a bajorországi Eggenfelden városában került amerikai hadifogságba. Ezt követően Regensburgba majd Büdesheimbe vitték, ahonnan a franciaországi Romilly-sur-Seine városába végül Maillly-le-Camp fogolytáborba került. Ennek a híre a magyar hadifoglyok körében nem volt túl jól. Magyarországra az első fogolyzárltmánnyal tért vissza 1945. október 15-én. További önéletrajzáról bővebben lásd. Vörös, Gabriella (1994-1995): Megemlékezés Zalotay (Schupiter) Elemérről születésének századik évfordulóján. In: Archeológiai Értesítő 1994-1995. 121-122 kötet, 202-203. p.

nagyközönség felkarolására.” Azt is elmondta, hogy ez még csak az alapja a későbbi nagy múzeumi könyvtárnak.⁴¹ A múzeum 1927-ben ünnepelte megalapításának harmincadik évfordulóját. Ennek ünneplését az őszi időszakra halasztották és összekötötték a Faluszövetség kiállításával.⁴² Az is megfigyelhető, hogy az újságcikkekben 1925-től kezdve egészen a 1940-ig újra nagyobb számban jelentek meg a múzeumnak adományozó személyek. Ezek között a néprajzi tárgyaktól a pénzekig több gyűjtemény is gyarapodott a helyiek adakozásának köszönhetően.⁴³ Az adományok mellett szintén fontos volt az ásatásokról bekerülő régészeti leletek nagy száma is. Ebben az évben az egyik Szentes környéki ásatásról még filmfelvétel is született.⁴⁴

Az 1920-as évek közepén a kultúrpalota ügye ismét felvetődött és egyre többször írtak róla az újságok.⁴⁵ Főként egy-egy nagyobb ásatást követően, mikor új leletekkel lett gazdagabb a múzeum és egyre kevesebb hely maradt a meglévő épületben. Emellett a külföldi vendégek egyre sűrűbb látogatásai során is felvetődött, hogy megfelelő helyet kellene biztosítani a tárgyaknak. Ez felrázta a helyi és az országos politikát is és 1925 végére már olyan újságcikk is született, melyben leírták, hogy a következő évben megindulhat az építkezés.⁴⁶ Az ekkori megbeszélések alkalmával a város, a vármegye és az állam egy modern kultúrházat képzeltek el felépíteni. Az alispán a kész terveket az 1925. december 19-ei Törvényhatósági Bizottság elé is beterjesztette. Az ekkori elképzelés a következőképpen nézett volna ki. *„E tervek szerint a kultúrpalota egyemeletes lenne, a földszinten egy nagy 20 méter hosszú előadóteremmel, amely egyszersmind zenetermül is szolgálna. Itt nyerne elhelyezést a közös könyvtár is olvasótermével és a néprajzi osztály. Egy irodahelyiségen, laboratóriumon és portáslakáson kívül itt aztán másra nem is jutna hely. Az emeleten, épen az előadói terem fölött lenne a képtár csarnoka, melyből aztán a régiségtár termei nyílnának folytatólagosan korok és nemzetek szerint*

41 Rendezik a világhírű szentesi Múzeum nagy könyvtárát. Az alispán kinevezete Schupiter Elemért a Múzeum könyvtárnokává – Csongrádvármegye 1927. Uo. Szalontai (2021) 325.

42 A harmincadik évfordulóról szóló cikkeket bővebben lásd. Uo. Szalontai 310-313.

43 Az adományozásokat a gazdasági világválság sem tudta megtörni. Sok adománnyal gazdagodott a kiállítás alatt a múzeum – Szentesi Hírlap 1927. Uo. Szalontai (2021) 323.; Adományok a múzeumnak – Alföldi Friss Ujság 1930. és Szentesi Hírlap 1930. Uo. Szalontai (2021) 406.

44 Ez tekinthető az első ilyen felvételnek. Mozifelvételt készítenek a berekháti hun sírok mai feltárásáról – Alföldi Ujság 1927. Uo. Szalontai (2021) 324-325.; Ezt követően 1929-ben a Magyar Pedagógiai Filmgyár is készített ismeretterjesztő felvételeket szintén egy Szentes környéki ásatásról. Film készül a szentesi ásatásokról – Szentesi Hírlap 1929. Uo. Szalontai (2021) 364.

45 Több mint 50 újságcikk foglalkozott a Kultúrpalota ügyével a múzeum első 50 évében. Ezeket lásd Uo. Szalontai (2021) 548.

46 Szentesi Hírlap 1925. december 16. *Kultúrpalota és Múzeum – A legnagyobb valószínűség szerint tavasszal kezdetét veszi az építkezés.* 1-2.

*csoportosítva, időrendi egymásutánban.*⁴⁷ A tervezett épület további fejlesztésére is gondoltak mivel amennyiben szükséges lett volna újabb épületrészt is hozzá lehetett volna építeni.⁴⁸ Ebben az esetben egy új Országos Népándorlaskori Múzeumot is létre lehetett volna hozni. Az épület felépítésének a költségeiből az állam felerészt, a város és a vármegye pedig egynegyed-egynegyed részt vállalt magára.⁴⁹ Az alispán javaslatára a vármegyei Törvényhatósági Bizottság tagjai is támogatták ezt a tervezetet.⁵⁰ Azonban ez az elképzelés csak a tervek szintjén maradt meg és egy 1926. áprilisi 13-ai újságcikkben a polgármester már arról számolt be, hogy mégsem valósul meg az építkezés. A leközlött nyilatkozata alapján a tőke hiánya miatt, sem új épület építése, sem pedig meglévő épület megvásárlása nem volt reálisan megvalósítható ekkorra.⁵¹ Egy Csallány Gábor által írt cikkben az 1930-as évek végén a gazdasági válságot nevezte meg annak okaként, hogy miért nem valósultak meg ekkor a tervek.⁵² Az elképzelhető, hogy a bürokratikus folyamatok késleltették és emiatt nem valósultak meg a tervek, de ehhez további levéltári kutatások szükségesek, hogy ennek pontos oka megállapítható legyen.

Az 1920-as évek végén egy újabb problémával nézett szembe a múzeum. Az I. világháború során a katonák által adományozott ismeretlen tárgyak egy részéről kiderült, hogy azok nem mind voltak hatástalanítva, ami egyre nagyobb problémát okozott. Ezeknek a megsemmisítését 1929 augusztusában a szegedi utászok végezték el a Kurca partján. Két nagy ládát robbantottak fel ekkor. Az élesnek hitt szerkezetek között azonban volt egy érdekes gránát is, melynek a hatástalanításáról, beszámolt a helyi sajtó is. *„A jelenlévő tiszthelyettes nagy*

⁴⁷ Szentesi Hirlap 1925. december 16. *Kulturpalota és Muzeum – A legnagyobb valószínűség szerint tavasszal kezdetét veszi az építkezés.* 1-2.

⁴⁸ Az épületet a mai Apponyi térre tervezték, mely ekkor üresen állt. Nagy előnye volt, hogy közel helyezkedett a vasút, így a városba látogató vendégek hamar el tudták volna érni a múzeumot.

⁴⁹ Szentesi Hirlap 1925. december 16. *Kulturpalota és Muzeum – A legnagyobb valószínűség szerint tavasszal kezdetét veszi az építkezés.* 1-2.

⁵⁰ „Egyhangu helyesléssel fogadta a törvényhatósági bizottság az alispán előterjesztését, amellyel egy kulturház és muzeum létesítésének szükségességét indokolta. Rámutatott a muzeum jelenlegi állapotára és azokra a módoszatokra, amelyek mellett a kulturház megvalósítható lesz.” Szentesi Hirlap 1925. december 20. *A vármegye demonstrációja a trianoni békekötés revíziójáért – A vármegye évnegyedes rendes közgyűlése. – Dr Nagy Sándor főispán bucsu vétele. – A népmozgalom emelkedő tendenciát mutat. – A vármegyei kórház kibővítése. – Tavasszal kezdetét veszi a kulturpalota építése* 1-2.

⁵¹ A polgármester Hóman Bálinttal és egy meg nem nevezett miniszteri tanácsossal történő egyeztetése során kapta ezt az információt. Szentesi Hirlap 1926. április 13. *Dr. Négyesi Imre polgármester nyilatkozata budapesti útjának eredményeiről. – A tanyai iskolák felépítéséhez szükséges hozzájárulást rövidesen kiutalják. – Besőecser és Veresegyháza közös iskolát kapnak. Három milliárd utépítési célokra. – A kulturpalota teve ez évben nem valósítható meg.* 1.

⁵² Egyészen pontosan a következőt írta erről. „Másodszor 180.000 pengőt helyezett kilátásba a minisztérium abban az esetben, ha a felét felerészben a város, felerészben a megye adja. Mindkét érdekelt elvből hozzá is, járult ahhoz, de a közbejött nehéz gazdasági állapotok miatt nem lehetett teljesíteni a felajánlást.” Szentesi Napló 1939. április 8. *Igy született meg a múzeum – Irta: Csallány Gábor múzeumi igazgató.* 18.

körültekintéssel és figyelemmel szétszedett egy szerb gránátot, melyet egyik szentesi hadfi hozott haza, mint „döglöttet”. Amikor a tiszthelyettes ahhoz a részhez ért, ahol a robbanó anyagnak kellett következnie, legnagyobb meglepetésére magyar és szerbnyelvű újságpapirost talált benne jó erősen begyömösölve.” A megtalált újságrészleteket természetesen elhelyezték a múzeumban.⁵³

Szintén az 1920-as évek végén az Attila kultuszt⁵⁴ is egyre nagyobb teret hódított az újságokban, melyet a múzeum is kiaknázott. Az 1928-as évben egy Attila film gyártását tervezték a város határában.⁵⁵ Az 1929-es évben pedig szélesíteni kívánták a kultuszt, mivel úgy gondolták itt volt Attila székhelye. A múzeum részéről Csallány Gábor igazgató szerint a városnak ebből nemcsak erkölcsi, hanem anyagi haszna is származna. A helyi vállalatok különböző termékeket neveztek el Attiláról, melyek között volt kifli, likőr és szappan is.⁵⁶ Bár túlnyúlik a 1920-as éveken, de az Attila kultusz a 30-as és 40-es évekbeli változásaira is ki kell térni. Ez a gazdasági világválság miatt kissé elcsendesedett az évtized elején, de 1934-től ismét virágzásnak indult. Ekkor felmerült a helyi sajtóban az az ötlet, hogy rendezzenek egy Attila ünnepet Szentesen.⁵⁷ Ezt a következő képpen képelték el. „*Tessék csak elképzelni Szentes határában Attila fapalotáját; egy huntelepet korhű mezben; egy hun csapatot pajzsokkal, buzogányokkal, puzdrákkal, amikor szörnyű huj-huj kiáltásokkal harci játékot rendeznek; Attila lakomáját; előkelő sólymászó hun hölgyeket, a kézi malmokkal őrlő rabszolgalányokat; az ős kiejtéssel beszélő hun vezérek tanácskozását stb.*”⁵⁸ A későbbiekben már Szeged városával közösen próbálták megvalósítani ugyanezt és egy országos rendezvényt kívántak létrehozni. A cikkben felmerült egy hun múzeum és egy szobor felállítása is, amivel állandósítani lehetett volna ezt a rendezvényt.⁵⁹ Szentesen egy társaság emlékművet és szabadtéri színpad

53 Robbantások a Kurca partján. A Múzeum összes hadianyagkészletét megsemmisítették – Alföldi Újság 1929. Uo. Szalontai (2021) 384-385.

54 Az Attila kultuszról bővebben lásd Szalontai, Csaba (2003): Attila-film, Attila-út, Attila-kifli. Attila-kultusz Szentesen a korabeli sajtó alapján. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: Studia Archaeologica 9. Szeged. 437-448.

55 Az 1930-as években is folytatódott a kultusz és a filmforgatásról is születtek cikkek. Az Attila filmről született 1929-es cikkeket lásd. Uo. Szalontai (2021) 356-361.

56 Az Attila-kultusz utján. Attila-gyógyszertár, Attila-virágcsarnok, Attila-szappan, Attila-likőr, Attila-utca, Attila-dália, Attila-óriáskifli lesz Szentesen – Alföldi Friss Újság 1929. Uo. Szalontai (2021) 372.

57 Országos Attila ünnepet terveznek Szentesen – A jövő évben rendezik meg az ünnepséget. Alföldi Újság 1935. Uo. Szalontai (2021) 470-471.; Arra is hivatkoztak, hogy a híres indiai tudós, aki még 1925-ben járt Szentesen vetette fel az Attila szobor ügyét. Szentes Attila városa és mégis megfélekezett az Attila-ünnepségről. Még egy bombay-i egyetemi tanár is csodálkozik, hogy Szentes elmaradt az Attila-kultusszal. Hétfői Újság 1934. Uo. Szalontai 462-463.

58 Szentesi Hírlap – Szentesi Kisgazda 1934. június 12. Szentes Attila-ünnepsége 1.

59 Szentesi Hírlap – Szentesi Kisgazda 1934. május 30. Szeged Szentessel közösen akar Attila ünnepet rendezni. 3.

létrehozását is tervezte.⁶⁰ Az 1935-ös évben egy Országos Attila ünnepet is tervbe vett a város, amitől az idegenforgalom fellendítését várták.⁶¹ Ezek a kísérletek azonban elhaltak, és 1938-ig nem is nagyon írtak róla a helyi lapok.⁶² Az Attila kultuszhoz kötődő csendet a Szentesi Napló törte meg 1938. július 26-án. Cikkükben azt írták le, hogy az Attila múzeumot Szeged kapja meg. Támadóan azt vetette fel a cikk szerzője, hogy Csallány Gábor és fia Csallány Dezső⁶³, aki ekkor a szegedi múzeum igazgatója volt, megállapodott egymással a szentesi anyag Szegedre viteléről és arról, hogy ott hozzák létre az Attila múzeumot. Ezzel kapcsolatban várták, hogy Csallány Gábor igazgató szólaljon meg az ügyel kapcsolatban.⁶⁴ Egy másik cikkben az Alföldi Ujság 1938. június 28-ai számában szintén írtak az Országos Attila múzeum felállításáról. Az elképzelés szerint a szegedi és a szentesi múzeum anyagát egyesítették volna egy intézményben. A cikkben Csallány Gábort is megkérdezték, aki a következőt nyilatkozta. „*Csak legteljesebb örömmel lehet fogadni azt a tervet, amely az Attila-kultusz feltámasztására irányul.*”⁶⁵ Szintén ezen a napon Csallány kiadott egy nyilatkozatot „*Hogyan is áll az Attila múzeum ügye*” címmel a Szentesi Naplóban, melyben a két nappal korábban megjelent cikkekre reagált. Nyilatkozata elején kifejtette, hogy innen értesült először arról, hogy Attila múzeumot hoznának létre Szegeden és oda vinnék el a szentesi múzeumi anyagot. Kijelentette, nem tartja időszerűnek egy ilyen múzeum létrehozását. „*Jóllehet, sok szegedi és szentesi Attila- és hun-kultusz illúzióját rontom is el és bármennyire fájjon is nekik a csalódás, ki kell jelentenem, hogy nem tartom időszerűnek az Attila Múzeum fölállítását sem Szegeden, sem Szentesen, de egyelőre sehol az országban.*”⁶⁶ Ezt követően pedig teljes addigi kutatásait is felülvizsgálat a nagynyilvánosság előtt, a hun leletekkel kapcsolatban.⁶⁷ „*Ugyanis Alföldi András dr. egyetemi tanár, a kiváló régész kutatásai szerint, melyet 1932-ben ismertetett, az eddig hunoknak tartott leletek — ezen a téren a szentesi múzeum minősége és mennyisége vezetett — nem a hunok,*

⁶⁰ Nagyarányú Attila-émlékművet és szabadtéri színpadot tervez Szentesen egy társaság. Egymillió pengő kellene a tervek megvalósításához. – Alföldi Ujság 1935. Uo. Szalontai (2021) 470.

⁶¹ Országos Attila ünnepet terveznek Szentesen. A jövő héten rendezik meg az ünnepséget. Alföldi Ujság 1935. Uo. Szalontai 470-471.

⁶² A hun múzeumról és a helyi Attila ünnepségről nem írtak ezek a lapok. A nevét felvett cserkészcsapatról, a különböző egyletek tevékenységéről, a hun király legendáiról valamint az éppen aktuálisan fellelt sírhelyéről beszámoltak a lapok.

⁶³ Csallány Dezső jogász, régész, múzeumigazgató. Életútjáról bővebben lásd. Szalontai (2021.) 551.

⁶⁴ Szentesi Napló 1938. július 26. *Szentes rovására Szeged akarja megkapni az Attila múzeumot – Ujabb furcsaságok Attila körül.* 1.

⁶⁵ Alföldi Ujság 1938. június 28. *Országos Attila múzeumot állítanak fel Szentesen.* 4.

⁶⁶ Szentesi Napló 1938. július 28. *Hogy is áll az Attila múzeum ügye – Csallány Gábor múzeumigazgató nyilatkozata.* 3.

⁶⁷ Hergott Kristóf Csallány Gábor régészeti munkásságáról írt tanulmányát bővebben lásd. „Meddig marad a test a földben? Ameddig a Csallány igazgató úr ki nem ássa!” Csallány Gábor Szentes környéki avar kori ásatásai. Hergott, Kristóf In Bonus Nuntium 2023/1 7-8.

hanem az utánuk jött és a velük rokonfajú nép, az avarok hagyatéka. Ezt a megállapítást a tudományoskörök elfogadták.” Cáfolta az a híresztelést, hogy a szentesi anyag Szegedre kerülne. Attila Szentesi székhelyével kapcsolatban azonban nem változott meg a véleménye. „Mindenesetre, mint az Attila kultusz legrégibb művelője, akinek 1900. évben Szentessel kapcsolatosan megjelent ilyen irányú munkája óta az ország számos helyén keletkeztek Attila kutatók, joggal állítom, hogy Attila székhelye Szentes környékén volt, amit a Hóman—Szegefi történeti munka is alátámaszt.” Végezetül ismét leírta, hogy ő és a fia között nincs semmilyen egyezés a leletek Szegedre vitelével kapcsolatban. Meg is jegyezte, hogy ezt a szegediek sem akarhatják. „Ennél a kérdésnél sem érzelmi, sem rokoni kapcsolatok számításiba nem jöhetnek, ilyenfajta szegedi beállítás ellen a legerélyesebben tiltakozom.”⁶⁸ Az 1940-es évekre az Attila múzeum teljesen feledésbe merült. Ebben az időszakban a helyi lapok már csak Attila sírjával kapcsolatban írtak.

A múzeum az 1930-as évektől a II. világháború végéig

A Csongrád Vármegyei Múzeum kiállított anyagainak a megújítása időszerűvé vált, így ezeket a gyűjteményi anyagokat 1930-ban újra rendezték. Az erről tudósító újságcikk szerint a ligeti épületben ez az utolsó ilyen átalakítás, mivel ezt követően reményeik szerint már átköltözhetnek a gyűjtemények az új kultúrpalotába. Ennek oka: „Első sorban az anyagnak, főképpen az ásatásokból származottaknak nagy mérvű szaporodása, a helyiségek szűk és sötét volta, bizonyos időrendi elrendezés szükségessége, a szabadban volt tárgyaknak megóvása, biztonsága, de esztétikai szempontból is a lehetőségig szekrényekben leendő elhelyezése”.⁶⁹ Az átrendezésre azért került sor, mivel az ásatások szüneteltek és egy vándorgyűlést is szerveztek, amin a vendégek, akik között a kultuszminiszter is részt vett megtekintették a múzeumot és nagy reményt fűztek ahhoz, hogy döntés születhet a régen várt kultúrpalota ügyében. „Minden csoportban és minden szobában változtatás történt, ami a lehetőségig előnyére vált.” A múzeum ligeti épületében az 1930-as évekbeli állapot a következő volt. Az első teremben a néprajzi anyagot helyezték⁷⁰ el tíz szekrényben. A mellette lévő kisebb szobában a kőkori állatokat helyezték el két tárolóban és két polcon. A harmadik szobában a réz és bronzkor mellett, római és népvándorlás kori leleteket helyeztek el két szekrényben. A negyedik

⁶⁸ Szentesi Napló 1938. július 28. *Hogy is áll az Attila múzeum ügye* – Csallány Gábor múzeumigazgató nyilatkozata. 3.

⁶⁹ Csallány Gábor: *Megnyílt az átrendezett múzeum* – Szentesi Hírlap 1930. Uo. Szalontai (2021) 406-411.

⁷⁰ Itt a halászat, földművelés, pásztorélet, népi kerámiák, edénygyártás, gyertyaöntés, szövés-fonás, faragások, kisipar, háziipar, kékfestés, mézeskalács minták, népi hangszerek, céh emlékek, indiai, kínai, japán és egyiptomi tárgyak, ez utóbbiakat szentesi utazók adták. Uo. Szalontai (2021) 407.

szobában „*hunkori emlékek*” több szekrényben valamint egy csontváz is kiállítottak. Az ötödik szobában „*hun*” és germán szintén ember- és állatsontvázak voltak kiállítva. A hatodik szobában avar, ősmagyar leletek mellett 14-17. századból származó fegyverek tekinthettek meg a látogatók egészen az 1848-1849-es forradalomig bezáróan. A hetedik szobában világháborús emlékeket helyeztek el. A nyolcadik szobában volt a képtár és az éremtár. A kilencedik szobában a természetrajzi gyűjtemény foglalt helyet. A könyvtárra is kitért a cikk. Ez ekkor nem a ligetben foglalt helyet, mivel a 8500 kötet ott nem fért volna el, hanem a katolikus egyház általános iskolájának egy termét kapták meg erre a célra.⁷¹

Az 1930-as években tovább bővült a vármegyei múzeum anyaga. Csallány Gábor által a Múzeumi Főfelügyelőségnek küldött beszámolójából jól látható a gyarapodás mértéke. Ez a beszámoló 1937. június végén született, és egészen 1933-ig visszatekintve adta meg a teljes intézményi anyag nagyságát, mely 1933-ban 73377 db-ról, a beszámoló készültekor 1937. június végével már 103532 db-ot tett ki. Ekkor a legnagyobb gyűjteményi egység a régészet volt, a maga 43,3 %-os arányával a teljes gyűjteményen belül. Ezt követte a numizmatika 35,5 %-kal, majd a könyvtár, 14,5 %-kal, a néprajz 3,6 és a természetrajzi gyűjtemény a maga 2,5 %-ával. A képtár anyaga önmagában jelentős volt, de a teljes anyagon belül minimális, mindössze 0,3 % volt.⁷² A múzeumi anyag 1938. január 1-én 106066 db.⁷³ Az előbb felsorolt számokból is láthatók, hogy a Csongrád Vármegye Múzeum az 1930-as évek végére egy jelentős régészeti anyaggal rendelkező múzeummá fejlődött.

A vármegyei múzeum gyűjteményei a 30-as évek végén többször költöztek. Az intézmény negyven éves fennállásakor 1937-ben egy újabb épülettel bővült,⁷⁴ melyet a vármegye vásárolt a Sarkadi Nagy Antal utca 19 szám⁷⁵ alatt.⁷⁶ A múzeumi gyűjtemény 1937

71 Uo. Szalontai (2021) 407-410.

72 A gyűjtemények száma 1933. január 1-én 73377 db (gyarapodása 9856db), 1934-ben 83233 db (gyarapodása 7591 db), 1935-ben 90.824 db (gyarapodása 4189 db), 1936-ban 95113 db (gyarapodása 5509 db), 1937-ben 100622 db (gyarapodása 2910 db). 1937. június végén a teljes gyűjtemény 103532 db-os anyag gyűjteményi egységei a következők voltak. Régiség 44856db, érmék 36838 db, néprajzi 3749 db, képzőművészeti 378 db, természetrajzi 2686 db, a könyvtár pedig 15025 db. MNL CSCSVL SZFL VIII. 701. Múzeumi Iratok 138/1937.

73 A 106066 db-os anyag a következő főcsoportokra volt felosztva. Néprajzi 3766 db; Természetrajzi 2689 db; Régiségtári 46938 db; Pénzek, érmék 36986 db; Képzőművészeti 383 db; Könyvtári 14998 db; Bútor 306 db. MNL CSCSVL SZFL VIII. 701. Múzeumi Iratok 206/1938.

74 Az 1930-as évek költözéseinek a pontosabb megállapításához további levéltári kutatások szükségesek főként az Alispáni Iratok között, mivel a Múzeumi Iratok között csak töredékesen maradtak fenn ezek az események.

75 A 20. század közepén a József Attila u. 19., napjainkban: József Attila u. 12. egy üresen álló telek, aminek a helyén állt az egykori múzeumi épület.

76 A helyi sajtóból csak az épület megvásárlás nehézségeiről található információ. *Bonyodalmak a múzeum házvétele körül* – Alföldi Ujság 1937. Uo. Szalontai (2021) 499.; A Múzeumi Iratokból kiderült, hogy az Untermüller-féle házat 18.000 P értékben vették meg. MNL CSCSVL SZFL VIII. 701. Múzeumi Iratok 87/1940.

decemberében költözött át.⁷⁷ Ide került a régiségtár, az 1848/49-es szabadságharc és világháborús gyűjtemények 12 szobában.⁷⁸ „Az épület két lakrészből áll. Egyik felében, öt szobában itt nyerne elhelyezést, a természetrajzi gyűjtemény (két szobában) mely ebben az esetben Weisz Tibor gyógyszerész úr több száz értékes kitömött madaraival és állataival gyarapodna. Egy-egy szobában a mezőgazdasági és a Tisza-gyűjtemény, egy zárt nagy előszobában a hadiemlék-gyűjtemény.” Emellett itt volt megtalálható az iroda, laboratórium és a raktár is. „Az épület másik részében három szobában a könyvtár, egy szobában az olvasó, egyben az iroda és a gondozórészre szoba-konyhából álló lakás. E részben vannak a kamrák stb.”⁷⁹ A ligeti épületben maradt a képzőművészeti, néprajzi, természetrajzi, és melléjük a felszabadult helyen létesült még az új mezőgazdasági-erdészeti és a várostörténeti gyűjtemény.⁸⁰ A könyvtár is ide került és 1938. január végétől lehetett újra kölcsönözni.⁸¹ Az új épületben költöztetett gyűjteményeket 1938. április végén nyitották meg a látogatók előtt.⁸² Az anyagok elrendezését éppen csak befejezték, amikor újabb hírt kapott a múzeum arról, hogy a ligeti épületből költözniük kell, mivel ide a csendőriskolát⁸³ tervezték ideiglenesen telepíteni. Az átmeneti időszakot a helyi lapok is kiemelték.⁸⁴ Úgy tervezték, hogy egy évig lettek volna a múzeumi épületben elszállásolva a tiszti képzésen részt vevő hallgatók. A múzeum részéről nem támogatták a terveket és Csallány Gábor ezzel kapcsolatban kifejtette aggályait a főispánnak írt 1938. július 15-én kelt jelentésében is. „A hurcolkodásnál, különösen a múzeumi tárgyaknál a leggondosabb csomagolás mellett is – de mindent nem is lehet csomagolni, különösen egymásra rakni, mint a sok száz madarat és állatot, – törés, rongálás áll elő, ami pótolhatatlan veszteséget is jelenthet.”. Emiatt kérte a főispánt, hogy a csendőriskolát, amennyiben lehetséges máshova költöztessék.⁸⁵ A ligeti épületből ennek ellenére költöznie kellett a múzeumnak, melynek a menetét Csallány Gábor 1939-es alispánnak tett jelentéséből ismerhetjük meg. A könyvtár a Bartha János utcai volt iskolaépületbe költözött.⁸⁶ A gyűjtemények így: „Kielégítő, részben elhelyezést nyert a néprajzi, természetrajzi, a

77 A költözés két hónap alatt valósult meg. MNL CSCSVL SZFL VIII. 701. Múzeumi Iratok 119/1938.

78 MNL CSCSVL SZFL VIII. 701. Múzeumi Iratok 87/1938.

79 MNL CSCSVL SZFL VIII. 701. Múzeumi Iratok 54/1937.

80 MNL CSCSVL SZFL VIII. 701. Múzeumi Iratok 11/1938.

81 Megnyílt a Múzeum könyvtár – Hétfői Újság 1938. Uo. Szalontai (2021) 502.

82 Megnyílt a Múzeum – Hétfői Újság 1938. Uo. Szalontai (2021) 503.

83 A Petőfiben helyezik el ideiglenesen a múzeumot. Az alispáni jelentés megemlékezik a csendőriskola elhelyezéséről. Szentesi Napló 1938. Uo. Szalontai (2021) 509.

84 „A csendőriskola helyének ideiglenesen a múzeumot és a Horthy-ház tornatermét jelölték ki.” Alföldi Újság 1938. július 15. Október elsején megkezdí működését Szentesen a csendőriskola. 4.

85 MNL CSCSVL SZFL VIII. 701. Múzeumi Iratok 213/1938.

86 A csendőriskola 1938 szeptemberében költözött be a ligeti épületbe. MNL CSCSVL SZFL VIII. 701. Múzeumi Iratok 156/1939.

*városkultúrtörténeti gyűjtemény és a könyvtár.*⁸⁷ A csendőrök azonban nem maradtak hosszabb ideig a ligeti épületben. A helyi hírekből⁸⁸ és egy 1941. márciusi jelentésből kiderült, hogy 1940 októberében elköltöztek, így a múzeum visszakapott 9 szobát, azonban kisebb területen és a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének⁸⁹ szövő üzemével kellett megosztozniuk az épületen.⁹⁰ A MANSZ szövő részlege 1943 végén vagy 1944 elején hagyta el a ligeti épületet, melyet szintén megkapott a múzeum. Itt alakították ki az igazgatói lakást.⁹¹

A Csongrád Vármegyei Múzeum vezetésében és a munkatársak létszámában is változások történtek 1939-ben. A vármegyei intézmény élén már 1926 óta regnáló Csallány Gábort nyugdíjaztatták, melyről a Szentesi Naplóban jelent meg, ezzel kapcsolatban egy cikk.⁹² A tényleges nyugdíjba vonulására 1939. június 1-ével került sor, azonban a következő igazgató kinevezéséig felkérték az intézmény további vezetésére.⁹³ Ez az állapot feszültséget szült az intézményen belül, mivel Dr. Zalotay Elemér úgy gondolta, hogy ő lehet a következő intézményvezető.⁹⁴ Kettejük között volt egy összetűzés is. Erről az egyik Budapesten megjelent napilap cikke adhat némi támpontot. Az Ujság 1939. március 4-ei számában interjút készítettek Csallány Gáborral. Ebben az alábbi nyilatkozta: „... tudom, hogy itt (mármint Szentesen) szeretnek és megbecsülnek, bár most valaki megöklözött, nekem jött, durván az arcomba sújtott... Az aki a helyembe akar ülni...”.⁹⁵ A helyi sajtóban nem találni semmilyen konkrét információt ezzel a nézeteltéréssel kapcsolatban. Két rövid hír érintette ezt az ügyet mindkettő 1939. szeptember 14-ei dátummal. Az elsőben az olvasható, hogy Dr. Zalotay Elemér

87 MNL CSCSVL SZFL VIII. 701. Múzeumi Iratok 156/1939.

88 Szentesi Napló 1940. október 10. *Felszabadul a ligeti múzeum épület.* 2.

89 A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségéről bővebben lásd. <https://lexikon.katolikus.hu/M/Magyar%20Asszonyok%20Nemzeti%20Sz%C3%B6vets%C3%A9ge.html>

Letöltés időpontja 2025. 03.03. 10:05

90 Ekkor a ligeti épületben volt megtalálható a képzőművészeti, néprajzi, természetrajzi, az újonnan létrehozott mezőgazdaság-erdészeti, a várostörténeti gyűjtemény és a könyvtár. Ekkor 9 szobában voltak a gyűjtemények elhelyezve. A könyvtárat három szobában helyezték el. MNL CSCSVL SZFL VIII. 701. Múzeumi Iratok 79/1941.

91 MNL CSCSVL SZFL VIII. 701. Múzeumi Iratok 42/1944.

92 Csallány Gábor múzeumigazgató nyugdíjazása – Szentesi Napló 1939. Uo. Szalontai (2021) 513.

93 Ezt a felkérést többször meg is hosszabbították. MNL CSCSVL SZFL IV. 406. Alispáni Iratok 124/1942.

94 Az sem javított a helyzeten, hogy a múzeum szerveztét Csallány nyugdíjaztatásával átszervezték, és a két múzeumi tisztviselő fizetését is csökkentették. Szentesi Napló 1939. április 27. *Megváltoztatják a múzeum szervezetét.* 1.

95 Ujság 1939. március 04. Lestyán Sándor riportja: „élve nem visznek ki a muzeumból!” Az ország legnagyobb és leggazdagabb népvándorlási gyűjteményét hozta napvilágra Szentesen Csallány Gábor, akit ötven évi munkája után most félre akarnak állítani - 5.

elköltözött Szentesről.⁹⁶ A másikban pedig arról, hogy hathavi fizetett szabadságban részesült.⁹⁷ Dr. Zalotay Elemér egy későbbi visszaemlékezésében erről az időszakról így írt. „*Csallány incidenst provokált, azt a maga előnyére, az egyáltalán nem védekező Zalotayval szemben kiaknázta s volt munkatársát állásáról való lemondásra kényszerítette ő 1939 őszén szabadságot kért és elköltözött a városból, feladva egy fél élet minden erőfeszítésének, buvárkodásának eredményeit. ... Csallányt erre az alig indokolható magatartására nyugdíjaztatása és mérhetetlen hiusága ösztökélte. Az őt jellemző szívós kitartással s agyafurt leleményességgel ragaszkodott pozíciójához s mivel az volt a meggyőződése, hogy a múzeumot egyedül ő alapította, azt kívánta, hogy élete végéig megmaradjon a vezetésben.*”⁹⁸ Csallány Gábor egy 1941-ben született beszámolója ezt írta a nézeteltérésükről. „*Egyébként Dr. Zalotay Elemér ellen emiatt és velem szemben tanúsított durva viselkedése miatt fegyelmi eljárás indult meg ellene és tettelegessége miatt a kir. járásbíróság súlyos ítéletet hozott ellene.*”⁹⁹ A megüresedő igazgatói poszt betöltésére 1939-ben többször felkérték Csallányt. A tisztség betöltésére 1941-ben és 1942-ben is kiírtak pályázatokat.¹⁰⁰ Azt nem világos miért vártak ennyit Csallány Gábor nyugdíjazása után az első 1941. októberi pályázati kiírással. A múzeum igazgatását dr. Ferdinándy Mihály¹⁰¹ 1943 márciusában vette át, de gyakorlati munkát nem végzett, mivel Portugáliában tartózkodott és a II. világháború végével sem tért haza.¹⁰² A múzeum vezetését a továbbiakban egészen 1945-ös haláláig Csallány Gábor látta el.

⁹⁶ A Szentesi Naplóban csak egy rövid hírben számoltak be arról, hogy elhagyta a múzeumot Dr. Zalotay Elemér. „*Értesülésünk szerint dr Zalotay Elemér azért vált meg múzeumi tisztségétől, mert a tegnapi nap folyamán elköltözött Szentesről Debrecenbe.*” Szentesi Napló 1939. szeptember 14. Hírek – Zalotay Elemér megvált a múzeumtól. 6.

⁹⁷ „Így legalább megszűnik az a tarthatatlan állapot, amely az igazgató és a könyvtáros összetűzése miatt bekövetkezett a muzeumnál – jegyezte meg a határozattal kapcsolatban az alispán.” Alföldi Ujság 1939. szeptember 14. *Hathónapi szabadságot kapott a Szentesről eltávozott volt muzeumi könyvtáros.*3.

⁹⁸ Zalotay Elemér: *A Csongrádvármegyei Múzeum Története* 1946. 16. Koszta József Múzeum Történeti adattár 1268-2016 16.

⁹⁹ Ennek az ügynek a pontosabb megértéséhez további levéltári kutatások szükségesek, hogy meg lehessen állapítani milyen incidens történt a két fél között, valamint milyen súlyos ítéletet hozott a járásbíróság dr. Zalotay Elemér ellen. MNL CSCSVL SZFL VIII. 701. Múzeumi Iratok 79/1941.

¹⁰⁰ Ezek megjelentek a Csongrádvármegye Hivatalos Lapjában 1941. október 7 és 14-ei számaiban. Ezt követően 1942. március 21-én is kiírtak egy újabb pályázatot melyben a következőt írták le a sikertelen pályázatról. „*Minthogy a 2361—2/alsp. 1941. sz. alatt meghirdetett pályázatot a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa 330/1941. szám alatt meddőnek nyilvánította, a Csongrádvármegyei Múzeumnál megüresedett múzeumvezetői állásra új pályázatot hirdetnek.*” Csongrádvármegye Hivatalos Lapja 1941. október 7. *Múzeumigazgatói pályázat hirdetmény* 254.; Csongrádvármegye Hivatalos Lapja 1941. október 14. *Múzeumigazgatói pályázat hirdetmény* 277-278.; Csongrádvármegye Hivatalos Lapja 1942. március 21. *Múzeumigazgatói pályázat hirdetmény* 123-124.

¹⁰¹ Dr. Ferdinándy Mihály (1912-1993) író, történész. Életrajzáról bővebben lásd. <https://mek.oszk.hu/00000/00019/html/f/i003810.htm> Letöltés időpontja: 2025.03.04. 12:05

¹⁰² 1943. március 1-én született egy átvételi jegyzőkönyv. Innentől tekinthető igazgatónak Dr. Ferdinándy Mihály. MNL CSCSVL SZFL VIII. 701. Múzeumi Iratok 65/1943.

A 40-es években a múzeumi gyűjtemények a bizonytalan igazgatói státusz és a háborús fenyegetettség mellett is tovább bővültek. A háborús frontok közeledtével még 1944. március elején Csallány Gábor elvégezte a múzeum teljes gyűjteményi felmérését és erről jelentést tett az alispánnak. *„Csallány Gábor múzeumigazgató 46 éve. – 1939 évi június 1 óta nyugdíjállományban, de utódának Dr. Ferdinándy Mihály vezető kinevezéséig, 1943 évi március 1-ig, a további vezetésre felkérve és teljesítve.”* A múzeum vezetés átvételének megghiúsulását pedig így írta le. *„Minthogy a kinevezett múzeumvezető, részben lakáshiánya, részben Budapesten való lekötöttsége folytán Szentesre nem jött le állandóan a Vezető felkérésére szeptember 30-ig személyem díjtalanul végezte az igazgatói teendőket.”*¹⁰³A múzeum teljes anyaga 1944. január 1-én 125712 db-ot tett ki. Ebből a Néprajzi 3844 db, a Természetrajzi 2942 db, a Régiségtári 55809 db, a Pénzek, érmék 38979 db, a Képzőművészeti 524 db és a Könyvek, okmányok 23614 db-ot számlált a front megérkezése előtt.¹⁰⁴

Összegzés

A múzeum ennek a negyedszázadnyi időnek a leforgása alatt nagy fejlődésen ment keresztül. A kezdeti I. világháborút követő nehézségek és a román megszállás okán még jelentékenyen csökkentették anyagait, de ezt követően folyamatosan bővülni tudott. A ligeti épület néhány szobájából több épületbe való be és kiköltözést követően a múzeum a teljes ligeti épületben elhelyezést nyert. Emellett a vármegye jóvoltából a negyven éves fennállását megünnepezve egy nagy, 12 szobát és raktárokat magában foglaló új épülettel is bővült. Szükség is volt az új épületre, mivel a 20-as években újra beinduló ásatások során egészen a korszak végéig hatalmas régészeti anyag gyűlt össze. Ezek mellett a korszakban továbbra is jellemző volt a szentesiek adományozása, mellyel nem csak a régészeti anyagot, hanem a többi gyűjteményt is gyarapították. A 20-as évek elején a 37 ezer darabos gyűjteményi anyag a II. világháború végi front megérkezése előtti időszakig 125 ezer darabra bővült. A múzeum már nemcsak belföldön, de a külföldi kutatók számára is ismert volt. A tudósok mellett a híres emberek is meglátogatták az intézményt vagy Csallány Gábor vezette ásatásokra is kirándultak. Az intézményt 1926-tól, mint tényleges igazgató, egészen 1939-es nyugdíjazásáig és azt követően 1945-ös haláláig Csallány Gábor vezette.

103 Az alispánnak tett jelentés 1944. március 1-jei dátummal született. MNL CSCSVL SZFL VIII. 701. Múzeumi Iratok 42/1944.

104 A teljes anyagon belül a Néprajzi 3 %-ot, a Természetrajzi 2,3 %-ot, a Régiségtári 44,3%-ot, a Pénzek, érmék 31 %-ot, a képzőművészeti 0,4 %-ot, a Könyvek, okmányok 18, 7 %-ot tett ki. Múzeumi Iratok 42/1944.

Summary

My study is a continuation of the museum history written earlier up to the end of the First World War. In this paper, I present the history of the institution up to the arrival of the World War II front. During this quarter of a century, the museum faced many difficulties, but despite all these obstacles, a great archaeological museum, well known abroad for its materials, was established under the leadership of Gábor Csallány.

Irodalom

Könyvek, tanulmányok:

Dr. Páhi, Ferenc (1959): A szentesi gimnázium története, Kézirat, Szentes.

Dr. Szőke, József (1922): A Szentesi Magyar Királyi Állami Horváth Mihály Főgymnasium Értesítője – Az 1921-1922. iskolai évről. Szentes.

Hergott, Kristóf (2023/1): „Meddig marad a test a földben? Ameddig a Csallány igazgató úr ki nem ássa!” Csallány Gábor Szentes környéki avar kori ásatásai, In: Bonus Nuntium 2023/1. 5-19.

Labádi, Lajos (2000): Szentes vázlatos története. In: Kis-Rácz, Antalné - Labádi, Lajos –Vörös, Gabriella (szerk.): Szentes helyismereti kézikönyve I. Szentes: Szentes Város Önkormányzata és a Csongrád Megyei Levéltár. Szentes, 2000. 99-249. p.

Szabó, Dániel (2023/2): A Csongrád Vármegyei Múzeum II. világháborús veszteségei In: Bonus Nuntium 2023/2 126-157.

Szabó, Dániel (2024/3): A Csongrád Vármegyei Múzeum történetének előzményei – A Csongrádmegyei Történelmi és Régészeti Társulat múzeum alapításától az I. világháború végéig - Részeredmények ismertetése I. In: Bonus Nuntium 2024/3., 47-61.

Szalontai, Csaba (2003): Attila-film, Attila-út, Attila-kifli. Attila-kultusz Szentesen a korabeli sajtó alapján. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: Studia Archaeologica 9. Szeged. 437-448.

Szalontai, Csaba (2021): „Hát atyámfia a muzeum nem komédia” – A szentesi múzeum történetének első 70 éve a korabeli sajtó alapján. Budapest.

Vörös, Gabriella (1994-1995): Megemlékezés Zalotay (Schupiter) Elemérről születésének századik évfordulóján. In: Archeológiai Értesítő 1994-1995. 121-122 kötet, 202-203. p.

Sajtóhírek

Alföldi Ujság 1920. február 24. XX. évf. 44.sz. *A dandárparancsnok látogatása.* 2.

Alföldi Ujság 1938. június 28. XXXVIII. évf. 143. sz. *Országos Attila muzeumot állítanak fel Szentesen.* 4.

Alföldi Ujság 1938. július 15. XXXVIII. évf. 157. sz. *Október elsején megkezdí működését Szentesen a csendőriskola.* 4.

Alföldi Ujság 1939. szeptember 14. XXXIX. évf. 209. sz. *Hathónapi szabadságot kapott a Szentesről eltávozott volt muzeumi könyvtáros.*3.

Csongrádvármegye Hivatalos Lapja 1941. október 7. XXXIII. évf. 28.sz. *Múzeumigazgatói pályázat hirdetmény.* 254.

Csongrádvármegye Hivatalos Lapja 1941. október 14. XXXIII. évf. 31. sz. *Múzeumigazgatói pályázat hirdetmény.* 277-278

Csongrádvármegye Hivatalos Lapja 1942. március 21. XXXIV. évf. 9. sz. *Múzeumigazgatói pályázat hirdetmény* 123-124.

Szentesi Hirlap 1925. december 16. VII. évf. 285. sz. *Kulturpalota és Muzeum. – A legnagyobb valószínűség szerint tavasszal kezdetét veszi az építkezés.* 1-2.

Szentesi Hirlap 1925. december 20. VII. évf. 289. sz. *A vármegye demonstrációja a trianoni békekötés revíziójáért – A vármegye évnegyedes rendes közgyűlése. – Dr Nagy Sándor főispán bucsu vétele. – A népmozgalom emelkedő tendenciát mutat. – A vármegyei közkórház kibővítése. – Tavasszal kezdetét veszi a kulturpalota építése.* 1-2.

Szentesi Hirlap 1926. április 13. VIII. évf, 82. sz. *Dr. Négyesi Imre polgármester nyilatkozata budapesti utjának eredményeiről. – A tanyai iskolák felépítéséhez szükséges hozzájárulást rövidesen kiutalják. – Besőecser és Veresegyháza közös iskolát kapnak. Három milliárd utépítési célokra. – A kulturpalota teve ez évben nem valósítható meg.* 1.

Szentesi Hirlap – Szentesi Kisgazda 1934. május 30. XVI. évf. 120. sz. *Szeged Szentessel közösen akar Attila ünnepet rendezni.* 3.

Szentesi Hirlap – Szentesi Kisgazda 1934. június 12. XVI. évf. 130. sz. *Szentes Attila-ünnepsége* 1.

Szentesi Napló 1938. július 26. XX. évf. 166. sz. *Szentes rovására Szeged akarja megkapni az Attila múzeumot – Ujabb furcsaságok Attila körül.* 1.

Szentesi Napló 1938. július 28. XX. évf. 168. sz. *Hogy is áll az Attila múzeum ügye – Csallány Gábor múzeumigazgató nyilatkozata.* 3.

Szentesi Napló 1939. április 8. XXI. évf. 81. sz. *Igy született meg a múzeum – Irta: Csallány Gábor múzeumi igazgató.* 18.

Szentesi Napló 1939. április 27. XXI. évf. 95. sz. *Megváltoztatják a múzeum szervezetét.* 1.

Szentesi Napló 1939. szeptember 14. XXI. évf. 208. sz. *Hirek – Zalotay Elemér megvált a múzeumtól.* 6.

Szentesi Napló 1940. október 10. XXII. évf. 231. sz. *Felszabadul a ligeti múzeum épület.* 2.

Ujság 1939. március 04. XV. évf. 52. sz. *Lestyán Sándor riportja: „élve nem visznek ki a muzeumból!” Az ország legnagyobb és leggazdagabb népvándorlási gyűjteményét hozta napvilágra Szentesen Csallány Gábor, akit ötven évi munkája után most félre akarnak állítani.* 5.

Múzeumi adattár

Zalotay Elemér: *A Csongrádvármegyei Múzeum Története 1946.* Koszta József Múzeum Történeti adattár 1268-2016. 16.

Levéltári forrás

MNL CSCSVL SZFL IV. 406. Alispáni Iratok 124/1942.

MNL CSCSVL SZFL IV. 406. Alispáni Iratok 2608/1946

MNL CSCSVL SZFL VIII. 701. Múzeumi Iratok 54/1937.

MNL CSCSVL SZFL VIII. 701. Múzeumi Iratok 138/1937.

MNL CSCSVL SZFL VIII. 701. Múzeumi Iratok 11/1938.

MNL CSCSVL SZFL VIII. 701. Múzeumi Iratok 87/1938.

MNL CSCSVL SZFL VIII. 701. Múzeumi Iratok 119/1938.

MNL CSCSVL SZFL VIII. 701. Múzeumi Iratok 206/1938.

MNL CSCSVL SZFL VIII. 701. Múzeumi Iratok 213/1938.

MNL CSCSVL SZFL VIII. 701. Múzeumi Iratok 156/1939.

MNL CSCSVL SZFL VIII. 701. Múzeumi Iratok 87/1940

MNL CSCSVL SZFL VIII. 701. Múzeumi Iratok 79/1941.

MNL CSCSVL SZFL VIII. 701. Múzeumi Iratok 65/1943.

MNL CSCSVL SZFL VIII. 701. Múzeumi Iratok 42/1944.

MNL CSCSVL SZFL VIII. 701, Csongrád Vármegyei Múzeum Iratai 215/1949

Internetes hivatkozások

<https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC03975/04438.htm>

<https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC00003/00164.htm>

<https://www.thepeerage.com/p11187.htm#i111866>

<https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC07165/08068.htm>

<https://lexikon.katolikus.hu/M/Magyar%20Asszonyok%20Nemzeti%20Sz%C3%B6vets%C3%A9ge.html>

<https://mek.oszk.hu/00000/00019/html/f/i003810.htm>

Dr. habil. Udvarvölgyi Zsolt András, PhD
történész, szociológus, főiskolai tanár
Miskolci Egyetem BTK Alkalmazott Társadalomtudományok Intézete

Dr. Udvarvölgyi Zsolt

A megelevenedő múlt nyomában:

Kovács István Falumúzeum, Székkutas

Egy Székkutas községről szóló, nívós és tetszetős kivitelű szórólap szerint „*egész évben várja látogatóit a felújított, dohánypajzával bővített Székkutasi Emlékház, ahová belépve egy gazdag történeti időutazás veszi kezdetét. Az érdeklődők a helytörténeti kiállításon túl a tablók fogságában akaratlanul is részesei lehetnek a Fehér Gárda mozgalomnak, a középparaszti életteret megjelenítő enteriőrben pedig felelevenedik a vásárhelykutasi határban élő jelentősebb családok – Gregus, Maczelka, Temesváry – egykori élete is.*”¹ E pár sor olvastán több se kellett nekem, és idén nyáron, nagymágocsi tartózkodásom egy napján, 2024. július 23-án átrándultam a szomszédos településre. Előtte bejelentkeztem, időpontot egyeztettem a Polgármesteri Hivatalban, és vártam a találkozást a helyi illetőségű Németh Vilmosné Franciskával, aki a kalauzom lett a múzeumban. Elöljáróban szeretném leszögezni, hogy nagymágocsi kötődésű történészként, főiskolai tanárként különösen érdekel a község és vonzáskörzetének múltja, korábban már többször ellátogattam a nagymágocsi, árpádalmi hasonló intézményekbe is, amelyekről volt alkalmam már beszámolni a Bonus Nuntium hasábjain.² Idén nyáron egy kiváló, alapos, részletes, informatív, ugyanakkor látványos és befogadható terjedelmű, színes, kissé eklektikus kiállítást láthattam Székkutason, Franciska

¹ Sz. N.: Székkutas. Piroschka fővárosa. Székkutas, Székkutas Község Önkormányzata, 2014.

² Udvarvölgyi Zsolt András: Falusi Gyűjteményes Ház – Árpádhalom. in: Bonus Nuntium, 5. évf. 3. sz. 2023. 95-100.

Udvarvölgyi Zsolt András: Felicián atya tárlat a nagymágocsi helytörténeti gyűjteményben. in: Bonus Nuntium, 6. évf. 2. sz. 2024. 60-68. old.

profli és kedves tárlatvezetésével, amelyet ezúton is köszönök neki. Felteszem, hogy látogató talán még nem töltött annyi időt a pár helyiségből álló, egykori ONCSA³-házban, mint aznap jómagam. Miután mindent megnéztem és elolvastam, amit csak lehetett, majd idegenvezetőm minden kérdésemre válaszolt, ismét megbizonyosodott számomra, hogy a 20. századi magyar történelem minden szörnyűsége és gonoszsága számos nyomott hagyott a térségben, különösen az ötvenes évek pokla, a Rákosi-korszak. Nem jellemző rám, hogy egy kiállításon könnyek szöknének a szemembe, talán a budapesti Terror Háza Múzeum pincéjében, a börtönsoron volt hasonló élményem, de a kiállított bitófa, a Fehér Gárda-per során kivégzett, húszas éveikben járó fiatal emberek fotója, az ártatlanul meghurcolt emberek tragikus sorsa mélyen megrázott. Úgy vélem a székkutasi múzeum meghaladja egy „átlagos” helytörténeti gyűjtemény vagy tájház tárlatának kínálatát, és pontosan a Fehér Gárda rész, a térszesítésnek („kolhozosítás”), a padlássöpréseknek, a begyűjtéseknek, ill. az erőltetett gyapottermelésnek emléket állító tablók és tárgyi emlékek azok, amelyek egyedivé teszik a község egyik fő nevezetességét. A Fehér Gárda, a korszak titkos antikommunista szervezkedésének tragikus történetét a helyi illetőségű Őze Sándorné és fia, Őze Sándor dolgozták fel. Jó érzés volt látni a kiállításon a lakosság adakozó kedvének nyomát, a tárgyi emlékeket, a szülők-nagyszülők-ösök hagyatékának igazi „kincseit”, a korabeli babakocsitól a könyvekig és papírrégiségekig, ill. a rádiótól a varrógépig. A tárlaton egy tábla figyelmeztet rá, hogy a „kiállítási anyag jelentős részét a hódmezővásárhelyi Gregus Máté Szakközépiskola múzeumának anyaga képezi, amelyet 2008-ban az iskola pedagógusa, Dani Imre adományozott a településnek.” Továbbá a kiállítás vezetőjében még számos személy neve fel lett tüntetve, akik önzetlenül segítették a múzeum berendezését. Végezetül elismerés illeti a község vezetését is, hogy időt és anyagi áldozatokat nem sajnálva megteremtették és bővítették ezt a kis múzeumot.

³ ONCSA: Országos Népi- és Családvédelmi Alap, 1940-1944. A nagycsaládos falusi nincstelenek támogatására, a születések számának emelésére és gyermekvédelmi célokból alapított állami szociális szervezet. Forrás: <https://lexikon.katolikus.hu/O/Orsz%C3%A1gos%20N%C3%A9pi-%20Csal%C3%A1dv%C3%A9delmi%20Alap.html>

A következőkben pár saját fotóban mutatom be a kiállítást:

A kemence nem maradhat ki.

Korabeli varrógép, egykor sok háztartás nélkülözhetlen kelléke.

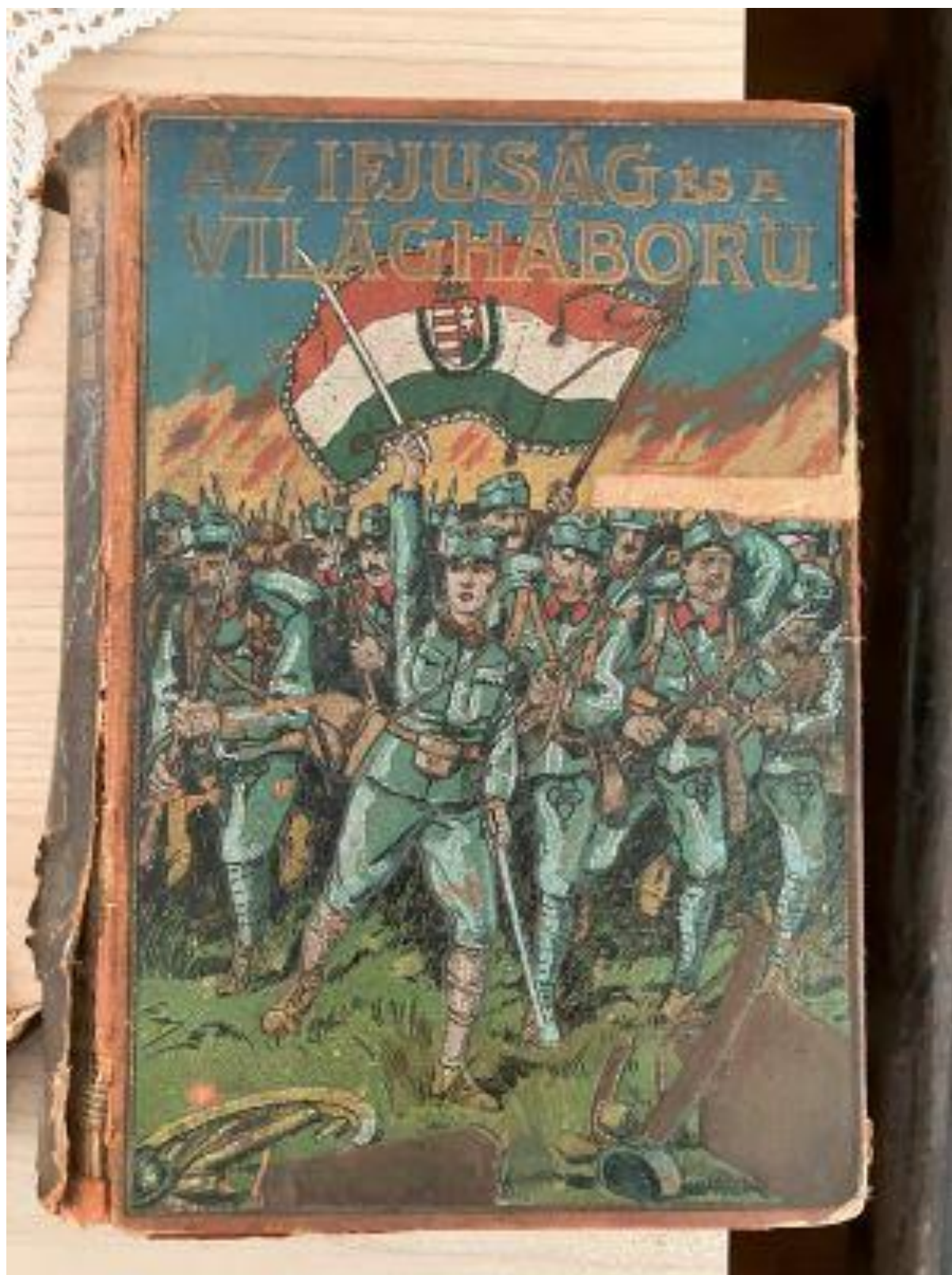
Masszív egy darab ez a babakocsi.

Így nézett ki egy parasztház lakószobája. Az ablak alatt rokka.

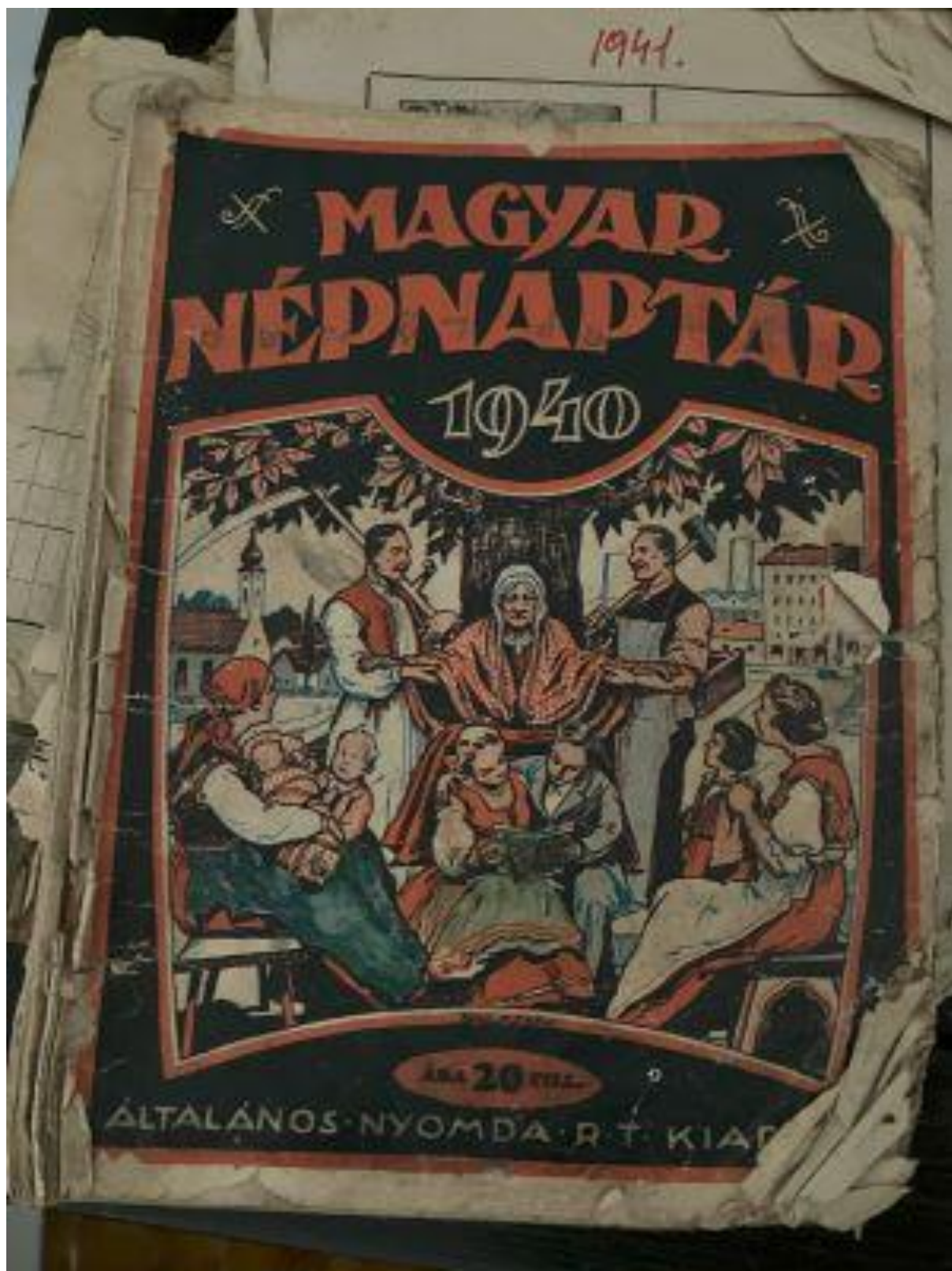
Nagy kincs volt a rádió.

Az első világháború bőven szedte áldozatait a község lakosai közül is.

A Szent Bibliát egykoron minden családnál nagy becsben tartották. Ezen a példányon is látszik, hogy sokat forgathatták.

Népszerű és hasznos kiadvány volt minden naptár, kalendárium.

Az áldozatok emlékére.

A legmegrázóbb helyiség: a bitófa. In memoriam Blahó János, Kovács István és a többi ártatlanul meghurcolt áldozat.

Ami itt nincs kiállítva, az talán nem is volt szükséges tartozéka egy parasztgazdaságnak.

A múzeum bejáratánál.

Kovács István Falumúzeum

Summary

In this article, I present the “Kovács István Village Museum” in Székkutas, Csongrád-Csanád County, based on my own experiences and information. The exhibition also commemorates the martyrs of the so-called “White Guard”, an illegal anti-communist organisation during the communist dictatorship in the 1950s. The museum offers an interesting, colourful and well-organised exhibition. At the end of this writing, you will find a selection of my own photos taken at the museum.

Felhasznált irodalom:

Őze Sándorné: Kiállítás a fehérgárdistákról a Székkutasi Falumúzeumban. Székkutas, Székkutas Község Önkormányzata, 2013. p. 83.

Sz. N.: Székkutas. Piroschka fővárosa. Székkutas, Székkutas Község Önkormányzata, 2014. p. 8.

Udvarvölgyi Zsolt András: Falusi Gyűjteményes Ház – Árpádhalom. in: Bonus Nuntium, 5. évf. 3. sz. 2023. 95-100.

Udvarvölgyi Zsolt András: Felicián atya tárlat a nagymágocsi helytörténeti gyűjteményben. in: Bonus Nuntium, 6. évf. 2. sz. 2024. 60-68. old.